

**rijksuniversiteit
groningen**

**EEN ADAPTIEVE BENADERING VAN PLANNING: DE
TECHNISCHE PRAKTIJK IN EEN COMPLEXE
VERANDERING VAN WATERBEHEER
in het plan
Holwerd aan Zee**

Aukelien Antonides

Auteur: Aukelien Antonides, s2252066
Masterthesis: Environmental and Infrastructure Planning
Faculteit: Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen
Datum: 02.03.2019

Voorwoord

Voor u ligt mijn masterscriptie ‘Een adaptieve benadering van planning: de technische praktijk in een complexe verandering van waterbeheer in het plan Holwerd aan Zee’. Het onderzoek is mede uitgevoerd door het voeren van gesprekken met een viertal experts op dit gebied.

Deze scriptie is het laatste onderdeel om mijn opleiding Environmental and Infrastructure Planning af te kunnen ronden.

Het schrijven van deze scriptie is zowel stressvol als leerzaam geweest. Hierdoor heb ik mijzelf beter leren kennen. De belangrijkste les die ik persoonlijk heb geleerd, is dat je nooit moet opgeven. Daarnaast ben ik vaardiger geworden in het doen van wetenschappelijk onderzoek. Na het doen van kwalitatief onderzoek heb ik dan ook de onderzoeksvraag kunnen beantwoorden.

Graag zou ik een aantal mensen willen bedanken, die een belangrijke rol hebben gespeeld bij de totstandkoming van deze scriptie. Allereerst en vooral gaat mijn dank uit naar mijn begeleider Ferry van Kann. Dankzij zijn voortdurende en bovenal geduldige begeleiding en feedback, ben ik in staat geweest om deze scriptie te kunnen afronden. Daarnaast wil ik Theo Broersma, Jasper Meekes, Jouke van Dijk en Ward Rauws hartelijk bedanken voor de tijd die zij vrij hebben gemaakt om mij van waardevolle informatie te voorzien in de afgenomen diepte-interviews. Ten slotte gaat mijn dank uit naar mijn dierbaren, aangezien zij altijd en onvoorwaardelijk in mij hebben geloofd. Dit heeft mij op de moeilijke momenten kracht gegeven om door te gaan. Dank voor jullie steun!

Het heeft ‘even’ geduurd, maar dan heb je ook wat ...

Graag wens ik u veel leesplezier toe!

Aukelien Antonides

Groningen, 2 maart 2019

Samenvatting

Binnen het onderzoek ‘Een adaptieve benadering van planning: de technische praktijk in een complexe verandering van waterbeheer in het plan Holwerd aan Zee’ is het doel om na te gaan of er, en zo ja, hoe de geconstateerde spanningen in dit onderzoek overbrugd kunnen worden zodat het plan Holwerd aan Zee tot uitvoer kan worden gebracht. Ook is onderzocht of er, en zo ja, welke rol hiervoor eventueel is weggelegd voor een adaptieve benadering van planning. De spanningen die verwacht werden die van betekenis zouden zijn binnen dit onderzoek, zijn de volgende spanningen; technisch rationele benadering versus communicatie rationele benadering, harde/statische kustverdedigingsmaatregelen versus zachte/flexibele kustverdedigingsmaatregelen, zekerheid versus onzekerheid en behouden versus ontwikkelen. Deze spanningen treden op als gevolg van verschillende veranderingen die plaatsvinden in zowel de kustverdediging als het denken over ruimtelijk beleid. Dit heeft geresulteerd in de volgende hoofdvraag ‘Hoe kan een adaptieve benadering van planning in de casus Holwerd aan Zee bijdragen aan een uitwerking van dynamisch kustbeheer binnen het spanningsveld van enerzijds het behouden en anderzijds het ontwikkelen?’ en de volgende deelvragen: ‘Welke spanningsvelden zijn er in de casus Holwerd aan Zee?’, ‘Welk spanningsveld is het meest van belang in de casus Holwerd aan Zee?’, ‘Wat houdt dynamisch kustbeheer in?’, ‘Wat kan dynamisch kustbeheer voor het overbruggen van de bij de tweede deelvraag genoemde spanning in de casus Holwerd aan Zee betekenen?’, ‘Waarom kan een adaptieve benadering van planning een bijdrage leveren aan de casus Holwerd aan Zee?’ en ‘Hoe kan een adaptieve benadering van planning functioneren binnen de casus Holwerd aan Zee?’.

Binnen dit onderzoek is de kwalitatieve manier van onderzoek gehanteerd om de hoofdvraag, die als een ‘hoe-vraag’ is geformuleerd, te kunnen beantwoorden. Hiernaast is er gebruik gemaakt van wetenschappelijke literatuur. Op deze wijze is achterhaald wat er reeds bekend is over het onderwerp om een afbakening van de concepten binnen dit onderzoek te kunnen opstellen. Naast een literatuurstudie is er een viertal diepte-interviews afgenomen met personen die op basis van hun expertise inzicht kunnen geven over de geconstateerde spanningen.

Als gevolg van deze dataverzameling is er tot de volgende resultaten gekomen. Uit de spanningen die vooraf verwacht werden binnen dit plan, is gebleken dat zowel het behoud als de ontwikkeling zich vooral richten op werkgelegenheid en de gehele regio, alsmede de

natuur en de bescherming van het gebied tegen het water. De vooraf verwachte spanning tussen technisch rationeel en communicatief rationeel is binnen dit onderzoek het minst expliciet naar voren gekomen. Ook zijn er spanningen opgetreden tussen het realiseren van zachte, flexibele maatregelen voor bescherming tegen water en harde, statische maatregelen. Uit dit onderzoek is gebleken dat de focus binnen het plan niet voornamelijk gericht was op dynamisch kustbeheer, maar dat dit meer een bijkomstigheid was. Bij het uitvoeren van het plan staat het overbruggen van enerzijds behouden en ontwikkelen van de regio en anderzijds de bescherming tegen het water centraal. Dit overbruggen is fundamenteel van aard en daarom zal een transitie nodig zijn om dit te bewerkstelligen. Binnen deze transitie spelen de overheid en de gemeenschap een andere rol. De overheid heeft de rol als bemiddelaar tussen de stakeholders en bij de rol van de gemeenschap is het ontstaan en behouden van draagvlak een voorwaarde voor het slagen van een transitie.

Het antwoord op de hoofdvraag ‘Hoe kan een adaptieve benadering van planning in de casus Holwerd aan Zee bijdragen aan een uitwerking van dynamisch kustbeheer binnen het spanningsveld van enerzijds het behouden en anderzijds het ontwikkelen?’ is dat een adaptieve benadering van planning nu ontbreekt en zeker kan bijdragen aan het plan wanneer niet alles wordt ingezet op één vooraf vastgestelde uitkomst en er zo goed mogelijk wordt voldaan aan de drie voorwaarden: fasering, flexibiliteit en evalueren.

Wat een belangrijke rol heeft gespeeld binnen dit onderzoek, is dat de realisatiefase nog niet is aangebroken. Daardoor kan niet met zekerheid worden gesteld dat deze transitie alle fasen zal doorlopen. Op dit moment is er nog sprake van de aanloopfase. Hierdoor kan er nu niet worden geconcludeerd of een adaptieve benadering van planning in de casus Holwerd aan Zee daadwerkelijk zal slagen. De verzamelde data en informatie omtrent het plan wijzen er nu op dat dit wel degelijk tot de mogelijkheden behoort. Het omslagpunt van de planning op papier naar de daadwerkelijke uitvoering in de fysieke ruimte zal plaatsvinden wanneer er een zogenoemde ‘go’ wordt gegeven. Dit houdt in dat er de financiële middelen worden verstrekt om het plan te kunnen uitvoeren.

Op basis van de uit de literatuur gehaalde theorieën, zou het gewenst zijn dat er binnen adaptieve planning meer aandacht wordt besteed aan de rol van financiering. Niet zozeer de financiering achteraf, wanneer het plan is bedacht en doorgerekend, maar welke rol financiering zou kunnen hebben wanneer een plan zoals dat van Holwerd aan Zee qua

financiering zich in een kritieke fase bevindt. Een adaptieve benadering zou daarom idealiter de financiering als wezenlijk onderdeel in de benadering opnemen en meenemen hoe een plan bij het uitblijven van financiering kan worden opgevangen. Dit kan door middel van flexibiliteit in te bouwen, evaluatiemomenten in te bouwen en beschikbare alternatieven in het plan op te nemen.

Kernbegrippen: adaptieve benadering van planning, Holwerd aan Zee, communicatie, ontwikkeling, transitie

Inhoudsopgave

1. Holwerd aan Zee	13
1.1 Padafhankelijkheid	13
Huidig Holwerd	14
1.2 Kustbeheer en beleid	16
1.3 Vragen binnen dit onderzoek	17
1.4 Overzicht van de hoofdstukken	17
2. Verandering, aanpasbaarheid en flexibiliteit	20
Veranderingen met de bijbehorende spanningen	21
De spanningen	22
2.1 Verschuiving van rationaliteit - communicatie	23
2.2 Dynamisch kustbeheer - kust	26
2.3 Transitie - management	29
2.4 Adaptieve planning - beleid	32
3. Methodologie	39
3.1 Kwalitatief en verifieerbaar onderzoek	39
3.2 Belang van literatuuronderzoek	39
Het belang van theorie	40
3.3 Methoden van onderzoek	40
3.4 Ethische vraagstukken	455
4. Dataverzameling	48
4.1 Het plan Holwerd aan Zee	49
Ontstaan plan Holwerd aan Zee	49
Beoogde ontwikkelingen	50
Draagvlak voor het project	51
Betrokken overheden en diens rol	52
Stakeholders en belanghebbenden	53
4.2 De regio Noordoost-Friesland	53
Regio uit de krimp halen	54
Vermarkten van de regio	54
Bestemmingen	55
4.3 Casussen Blauwestad en Norddeich	55
Blauwestad in Groningen	55
Norddeich in Duitsland	58
4.4 Behoud en ontwikkeling van de regio Noordoost-Friesland	61
Ontwikkelen zonder schade teweegbrengen	62
Economische activiteit	63

Stagnerende krimp	64
4.5 Adaptieve planning	64
5. Resultaten	67
5.1 Context en tijdlijn.....	67
5.2 De verschillende niveaus.....	70
Wisselwerking tussen de verschillende niveaus	71
5.3 Ontwikkeling en behoud	72
Natuur	72
Bescherming tegen water	73
Regio	74
Werkgelegenheid	76
5.4 Dynamisch kustbeheer	77
5.5 Adaptieve planning	79
6. Conclusie	83
Discussie	87
7. Zelfreflectie	92
Wat ging goed en wat niet.....	92
Wat zou je achteraf anders hebben gedaan	92
Lijken de resultaten overtuigend	92
Referenties	94
Bijlage 1 - overzicht transitiekenmerken, per level (Rotmans et al., 2001)	100
Bijlage 2 - overzicht transitiekenmerken, per fase (Rotmans et al., 2001)	101
Bijlage 3 - interviewvragen Theo Broersma.....	102
Bijlage 4 - transcript Theo Broersma	103
Bijlage 5 - interviewvragen Jasper Meekes	122
Bijlage 6 - transcript Jasper Meekes.....	124
Bijlage 7 - interviewvragen Jouke van Dijk	140
Bijlage 8 - transcript Jouke van Dijk	142
Bijlage 9 - interviewvragen Ward Rauws.....	163
Bijlage 10 - transcript Ward Rauws	165

1. Holwerd aan Zee

1.1 Padafhankelijkheid

Sinds het jaar 1122 bestaat het eerste waterschap in Nederland (Salomé, 2010). De reden waarom deze instantie is ontstaan, hangt samen met de planningsdrift van Nederlanders. Nederland is een vlak land en kent relatief veel dichtbevolkte gebieden. Om de mensen woonachtig in dit gebied veiligheid te kunnen garanderen, is bescherming nodig tegen het water van zowel de rivieren als de zee. Om dit te kunnen bewerkstelligen gingen de mensen vanaf deze periode tot en met de dag van vandaag het land beschermen tegen water en overstromingen die plaatsvonden. De kuststrook van Nederland kent een dusdanige omvang waardoor het onmogelijk is om dit door één persoon te laten beheren. Om deze reden trad er een samenwerking op tussen de individuele bewoners van de kustgebieden. Doordat in het verleden de keuze is gemaakt om het water te willen beheren en te plannen waar het wel en niet mag komen, is per definitie vastgelegd dat tot in lengte van dagen dit zal worden voortgezet. De kernboodschap hier is dan ook dat er geen weg meer terug is, dit is een voorbeeld van padafhankelijkheid.

Sinds de twaalfde eeuw houdt de Nederlandse bevolking zich bezig met het in toom houden van het water op iedere denkbare wijze. Omdat dit nog altijd plaatsvindt, is in de loop der eeuwen veel ervaring opgedaan en kennis vergaard. De overheid heeft hierin een belangrijke rol gespeeld aangezien zij zowel de normen opstelt qua uitvoering als de financiering door middel van belastinggelden, om het Nederlandse volk te kunnen beschermen tegen het water (Kind, 2014). Dit heeft als gevolg dat beslissingen van de overheid, en in dit specifieke geval het waterschap, ook zo worden uitgevoerd. Een ommekeer kwam tot uiting in de jaren zestig van de vorige eeuw toen er een voorstel werd gedaan om Ameland te verbinden aan het vaste land van Friesland (Van Kuik, 1965). De commissie Verbinding Ameland-vaste wal had als doel om dit te realiseren door middel van het aanleggen van een dam. Toch is dit plan niet doorgezet en uiteindelijk tegenhouden, mede door toedoen van de vereniging die heden ten dage bekend staat als de Waddenvereniging (Landman, 2017). Vervolgens heeft het Rijk de doorslaggevende beslissing genomen en gingen de plannen definitief niet door. Dit houdt overigens niet in dat er nooit een dam is geweest; in het jaar 1872 is er wel degelijk een dam gerealiseerd, alleen heeft deze diverse

stormen niet doorstaan. Tot op heden zijn een aantal restanten van de desbetreffende dam zichtbaar wanneer is sprake is van laagtij (Volkers, 2002).

Doordat de Nederlandse bevolking, onder leiding van de overheid, al bijna negen eeuwen lang bezig is zichzelf te beschermen, is er een grote padafhankelijkheid ontstaan. Volgens Djelic & Quack (2007) kan padafhankelijkheid leiden tot institutionele patronen die deterministisch van aard zijn, als gevolg van de gebeurtenissen uit het verleden en de wijze waarop men toen handelde. Dit is zo verweven in het denken en handelen van mensen dat er sprake is van een zogenoemde lock-in; de dagelijkse routine en de taken uitvoeren alsof het gedaan wordt door een machine. Er wordt niet nagedacht over de uit te voeren taak en op welke wijze dit gedaan wordt, maar deze wordt enkel tot uitvoering gebracht.

Binnen dit onderzoek is de casus Holwerd aan Zee nader onderzocht, aangezien de uitvoering van dit plan zal breken met padafhankelijkheid. Het is een plan dat alles omkeert; daar waar jaren dan wel eeuwen is getracht het water buiten de dijken te houden en zekerheid te bieden, wordt het nu weer toegelaten in het binnendijkse gebied waarvan onzeker is hoe dit precies zal verlopen. Met het uitvoeren van dit plan wordt enerzijds rekening gehouden met het behouden van bescherming tegen het water, ondanks een gat in de dijk. Anderzijds zal dit plan juist voor ontwikkelingsmogelijkheden zorgen voor bijvoorbeeld natuur.

Huidig Holwerd

Voorkomen is dat er een verharde verbinding zou worden gerealiseerd tussen Ameland en het vaste land van Friesland. Vandaag de dag bestaat er wel degelijk een verbinding hiertussen, namelijk die van een veerboot die Holwerd verbindt met Nes. De regio waarin Holwerd zich bevindt, is er één van verpaupering (Hoogeboom, 2014). Als antwoord op deze gesteldheid van de regio, en om dit proces te laten eindigen, is er een werkgroep gecreëerd. Bewoners van Holwerd hebben de werkgroep opgericht om vervolgens de al bestaande visies en plannen nader te bestuderen. Als resultaat hiervan is het plan Holwerd aan Zee tot stand gekomen (Holwerd aan Zee, 2015b). Deze recente gebeurtenis, het bekend maken van de plannen met betrekking tot Holwerd aan Zee, heeft gediend als eerste en belangrijkste input voor dit onderzoek. Vervolgens heeft het nader bestuderen van het plan geleid tot verdere input binnen dit onderzoek, aangezien het hier om een meervoudige planningsopgave gaat die complex van aard is. Op welke wijze kan een plan van deze omvang worden geïmplementeerd, terwijl er allerlei spanningen blijken te zijn tussen onder andere behouden en ontwikkelen, waarbij het beschermen tegen water de grootste spanning lijkt te veroorzaken? Wellicht dat er binnen de

implementatie van dit plan ruimte is voor dynamisch kustbeheer om de spanning qua behouden en ontwikkelingen van de kustverdediging te kunnen overbruggen.

Het te realiseren doel is om de pier van Holwerd te laten verdwijnen en dit plaatsje weer opnieuw te verbinden met de zee, door middel van een gat in de dijk te maken. Dit heeft onder andere tot gevolg dat er natuurontwikkeling kan gaan plaatsvinden. Om deze beoogde natuurontwikkeling te kunnen laten anticiperen op de stijgende zeespiegel, zou hier een rol weggelegd kunnen zijn voor dynamisch kustbeheer. Volgens Rijkswaterstaat (2015) houdt dit het volgende in: *“een zodanig beheer dat zee en wind de ruimte hebben om sediment te verplaatsen. Daardoor kan het kustfundament meegroeien met de stijgende zeespiegel en ontstaat een natuurlijker kustlandschap met een grotere diversiteit aan habitats, flora en fauna”*. Dat dit van belang zou kunnen zijn binnen het plan Holwerd aan Zee houdt verband met het feit dat de pier verdwijnt en dat daarnaast een gat zal worden gerealiseerd in de zeedijk. Hierdoor zal de Waddenzee toegang hebben, via de coupure, tot het nog te realiseren meer. Het doel is dan ook om het getij binnen te laten en mede door toedoen van de gevolgen van de getijden, natuur te ontwikkelen. Daarnaast dient dynamisch kustbeheer niet alleen als middel om te kunnen omgaan met een stijgende zeespiegel, ook zou daarmee kunnen worden voldaan aan de eisen van Natura 2000. Dit is noodzakelijk aangezien Natura 2000 de grondslag is voor beleid voor het conserveren van de natuur en beschermde gebieden in de Europese Unie (Douvere, 2008). Vastgesteld kan dus worden dat, aangezien de Waddenzee deel uitmaakt van het UNESCO werelderfgoed, dit gebied beschermd dient te worden. Natura 2000 biedt de mogelijkheid om dit te bewerkstelligen, met als mogelijk resultaat dat oorspronkelijke natuurwaarden kunnen worden hersteld (Holwerd aan Zee, 2015a). Momenteel worden Holwerd en de nabije omgeving beschermd tegen overstromingsgevaar van de zee door middel van een zogenoemde harde maatregel, namelijk in de vorm van een dijk. Hierdoor wordt bewust voorkomen dat dynamisch kustbeheer in en rond Holwerd toepasbaar is. Dit heeft te maken met de verantwoordelijkheid van Wetterskip Fryslân voor de zeedijk. Als gevolg van hun verantwoordelijkheid willen zij voorkomen dat er iets wordt gedaan met deze dijk, aldus Broersma die als één van de bedenkers van het plan Holwerd aan Zee meerdere gesprekken heeft gevoerd met onder andere Wetterskip Fryslân. Echter, een zeedijk staat de ontwikkeling van dynamisch kustbeheer in de weg.

Zoals aangegeven is het doel niet enkel het verwijderen van de pier die toegang geeft tot de veerdienst naar en van Ameland, maar ook om de hierbij vrijgekomen ruimte te benutten voor het ontwikkelen van natuur. Het doel van dit te realiseren plan is meervoudig, aangezien er ruimte wordt geboden voor het ontwikkelen van natuur en de bijbehorende facetten. Hierbij

dient rekening te worden gehouden met de uiteenlopende belangen van een groot aantal betrokken stakeholders. Een gedeelte van de stakeholders binnen deze planningsarena zijn onder andere: de rederij, Rijkswaterstaat, bewoners, ondernemers, de uitvoering van het beheerplan omtrent het Natura 2000-gebied de Waddenzee en de overheden van lokaal tot en met nationaal niveau.

1.2 Kustbeheer en beleid

Kustbeheer staat op het punt om te veranderen. Waar eerst alleen harde en statische maatregelen werden toegepast, zoals het aanleggen van dijken, is er een verschuiving waarneembaar richting de toepassing van zachte en dynamische maatregelen. Een voorbeeld hiervan is het bieden van meer ruimte aan water. Volgens Cooper & McKenna (2008) is het uitvoeren van een harde maatregel duur, door onder andere het onderhoud ervan en de kosten om de kustverdedigingsmaatregelen te realiseren. Aangezien deze maatregelen statisch van aard zijn, is aanpassing nauwelijks mogelijk. Gegeven het feit dat de zeespiegel zal stijgen als gevolg van gletsjers die smelten en oceanen die warmer worden (Nicholls & Cazenave, 2010), zullen aanpassingen echter wel nodig zijn. Dit komt omdat de bestaande harde kustverdedigingswerken hier niet of niet voldoende op berekend zijn en dus is aanpassing nodig. Dit brengt hogere kosten met zich mee.

Ook al functioneren de kustverdedigingsmaatregelen naar behoren, dan nog zullen deze na verloop van tijd moeten worden vervangen met bijbehorende kosten (Cooper & McKenna, 2008). Het gaat hierbij niet alleen om de prijs die betaald moet worden uitgedrukt in geld, maar ook de prijs die betaald moet worden ten nadele van de omgeving. Het gebruik van harde kustverdediging kan op de langer termijn resulteren in schade aan de ecologie, aldus Cooper & McKenna (2008). Om dit te voorkomen en beter resistent te kunnen zijn tegen de stijgende zeespiegel gaat de voorkeur uit naar het gebruik maken van zachte kustverdedigingsmaatregelen. Deze maatregelen zijn beter berekend op veranderingen en kennen een groter adaptief vermogen dan harde maatregelen. De voornaamste reden om voor deze maatregel te kiezen, is dat de prijs die betaald wordt ten opzichte van de natuur lager is dan bij harde maatregelen (Cooper & McKenna, 2008). Ook Spalding et al. (2014) pleiten ervoor om de kosten niet alleen in geld uit te drukken, maar ook de eventuele negatieve gevolgen voor de omgeving, aanwezige ecosystemen en de kustlijn, onderdeel te maken van de kosten. Bovendien kan het toepassen van zachte kustverdedigingsmaatregelen ervoor zorgen dat de kosten qua aangerichte schade aan de omgeving kunnen worden verminderd (Spalding et al., 2014).

1.3 Vragen binnen dit onderzoek

Zoals besproken vinden er veranderingen plaats in beleid enerzijds en kustverdediging anderzijds. Verwacht wordt dat er spanningen optreden tussen behouden en ontwikkelen. Op basis hiervan is de hoofdvraag als volgt geformuleerd:

“Hoe kan een adaptieve benadering van planning in de casus Holwerd aan Zee bijdragen aan een uitwerking van dynamisch kustbeheer binnen het spanningsveld van enerzijds het behouden en anderzijds het ontwikkelen?”

Om een antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag, is deze opgedeeld in een zestal deelvragen. Op deze manier wordt de hoofdvraag opgedeeld in drie onderwerpen, namelijk; spanningsvelden, dynamisch kustbeheer en een adaptieve benadering van planning. Deze stapsgewijze manier van onderzoek doen en daarmee het beantwoorden van de afzonderlijke deelvragen resulteert in het beantwoorden van de hoofdvraag. Binnen dit onderzoek zullen daarom de volgende deelvragen worden beantwoord:

- Welke spanningsvelden zijn er in de casus Holwerd aan Zee?
- Welk spanningsveld is het meest van belang in de casus Holwerd aan Zee?
- Wat houdt dynamisch kustbeheer in?
- Wat kan dynamisch kustbeheer voor het overbruggen van de bij de tweede deelvraag genoemde spanning in de casus Holwerd aan Zee betekenen?
- Waarom kan een adaptieve benadering van planning een bijdrage leveren aan de casus Holwerd aan Zee?
- Hoe kan een adaptieve benadering van planning functioneren binnen de casus Holwerd aan Zee?

1.4 Overzicht van de hoofdstukken

Deze studie omvat zeven hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk is de aanleiding van dit onderzoek behandeld, gevolgd door de situatie zoals deze nu is in Holwerd. Daarnaast wordt kort besproken dat er veranderingen binnen kustbeheer, maar ook binnen beleid plaatsvinden.. Verwacht wordt dat er spanningen optreden tussen behouden en ontwikkelen. Op basis daarvan zijn de hoofdvraag en de deelvragen geformuleerd. In het tweede hoofdstuk is nader ingegaan op de theorie die gebruikt is binnen dit onderzoek. De theorieën die behandeld zijn

hebben betrekking op de verschuiving in rationaliteit aangaande het denken over ruimtelijke planning; van technisch rationeel naar communicatief rationeel. Hierbij is gekeken of er daadwerkelijk zo'n harde verschuiving heeft plaatsgevonden en welke rationaliteit toepasbaar zou zijn binnen het plan Holwerd aan Zee. Dynamisch kustbeheer komt als tweede aspect in het theoretisch kader aan bod. De focus van het plan lijkt vooral gericht op natuurontwikkeling. Daarom is nader besproken of er binnen het plan Holwerd aan Zee een rol is weggelegd voor dynamisch kustbeheer, en zo ja, welke rol. Transitie management is de derde theorie die wordt besproken. Er wordt gekeken of er sprake is van een transitie binnen de casus Holwerd aan Zee en als deze aanwezig is, hoe dit dan zichtbaar wordt. Ook wordt getoetst of de beoogde transitie aan bepaalde voorwaarden voldoet voor een succesvolle implementatie van het plan. Als vierde en laatste aspect is een adaptieve benadering van planning behandeld in de context van het plan. Hierbij zijn de theorieën kritisch onderzocht en nader uitgewerkt, om te voorkomen dat er een te eenzijdige benadering en uitleg van de theorieën optreedt. Welke methoden gehanteerd zijn binnen dit hoofdstuk wordt toegelicht in het derde hoofdstuk. Binnen dit hoofdstuk is uitgelegd wat het belang is van theorie en dat er kwalitatief onderzoek heeft plaatsgevonden, aangezien het doel van dit onderzoek is geweest om inzichten te verwerven. Naast een literatuurstudie is er een viertal diepte-interviews afgenomen met personen die op basis van hun expertise inzicht kunnen geven over de geconstateerde spanningen. De verzamelde data binnen dit onderzoek zijn opgenomen in het vierde hoofdstuk. In dit hoofdstuk is een overzicht opgenomen van de vier geïnterviewde personen, wat hun expertise is, waar het interview heeft plaatsgevonden, hoe lang het interview heeft geduurd en een beknopte versie van het afgenomen diepte-interview. De transcripten en de interviewvragen zijn als bijlagen opgenomen. Daarna zijn de resultaten besproken in het vijfde hoofdstuk. Dit is gedaan door middel van het conceptueel model, waarbij er ook gekeken is naar de drie niveaus die uit de transitie management literatuur zijn gehaald, te weten: macro, meso, micro. Ook komen de aspecten van het conceptueel model aan bod, zoals tijd, spanningen, behoud, ontwikkeling en een eventuele rol voor een adaptieve benadering van planning. In het zesde hoofdstuk wordt de conclusie van dit onderzoek besproken, gevolgd door de discussie. Deze studie wordt afgesloten met het zevende hoofdstuk waarin zelfreflectie aan bod is gekomen. Hierin is besproken wat er wel en niet goed is gegaan tijdens het doen van dit onderzoek, wat de onderzoeker anders zou kunnen hebben gedaan en of de uitkomst en conclusie overtuigend zijn.

2. Verandering, aanpasbaarheid en flexibiliteit

In dit hoofdstuk wordt de eerste deelvraag ‘Welke spanningsvelden zijn er in de casus Holwerd aan Zee?’ beantwoord, waarbij de relevante spanningsvelden zijn opgenomen. Daarnaast wordt ook de derde deelvraag ‘Wat houdt dynamisch kustbeheer in?’ in dit hoofdstuk beantwoord.

Kustbeheer is niet het enige wat op het punt staat om te veranderen. Er is ook een verschuiving waarneembaar binnen het denken over ruimtelijk beleid. Daar waar het beleid direct na de Tweede Wereldoorlog vooral gericht was op controle en zekerheid en er een grote invloed was weggelegd voor de overheid (De Roo, 2007), heeft er langzaam een verschuiving plaatsgevonden van beleid. Hierbij wordt meer gericht op interactie, zowel communicatie als participatie, tussen en met verschillende actoren en gericht op meer onzekere planningskwesaties waarvan de uitkomst vooraf niet vaststaat (De Roo, 2002). Het beleid gericht op controle en zekerheid is de top-down benadering, waarbij beslissingen van bovenaf worden genomen door de overheid. Deze aanpak past binnen de technisch rationele benadering. Tegenover deze benadering staat de communicatief rationele benadering, waarbij beleid gericht is op interactie met en tussen de verschillende actoren en beleid vaak bottom-up tot stand komt. Dit is verder uitgewerkt in hoofdstuk 2, in het gedeelte over de verschuiving van rationaliteit.

Volgens Head & Alford (2015) ontving de technisch rationele benadering in de jaren '70 en '80 van de vorige eeuw hevige kritiek. Eén van de kritiekpunten op de technisch rationele benadering, is dat er geen rekening werd gehouden met de burgers en hun gevoel hoe zij het ervoeren om onderdeel te zijn van een planningsopgave. Bij een rationele benadering, zowel technisch als communicatief, draait het om de gestelde doelstellingen te realiseren. Dit kan worden gerealiseerd door de juiste benadering te kiezen, op basis van de juiste informatie en aan de hand hiervan gespecificeerde doelen op te stellen. Vervolgens zou dit kunnen leiden tot het behalen van de doelstellingen op een effectieve en efficiënte manier (Head & Alford, 2015).

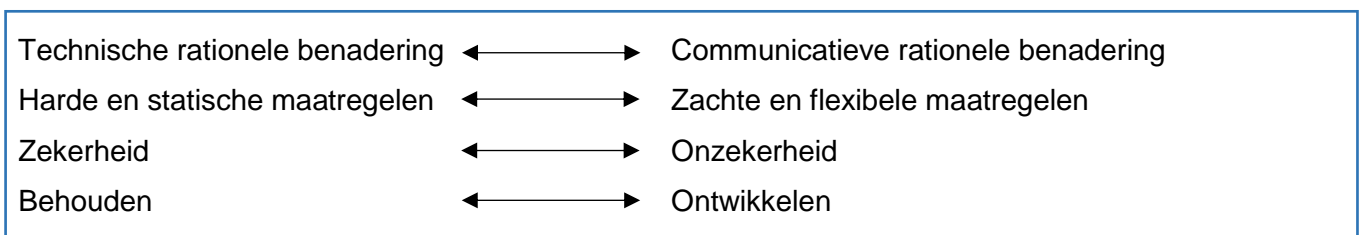
Zoals aangegeven, zijn er verschillende stakeholders bij het plan Holwerd aan Zee betrokken en heeft iedere partij haar eigen belangen. Deze belangen zullen niet hetzelfde zijn. Om toch te bewerkstelligen dat ieders belang als dusdanig behartigd wordt zodat het plan, ondanks de meervoudige en complexe aard, een kans van slagen heeft, is communicatie van

belang (Rasche & Esser, 2006). Op deze wijze kan er met de belanghebbenden worden gesproken zodat er overeenstemming wordt bereikt over strijdige kwesties. Consensus bereiken is volgens Rasche & Esser (2006) van belang zodat conflicten kunnen worden opgelost. Om consensus te bereiken is een dialoog met andere belanghebbenden nodig. Daarmee kan vastgesteld worden dat de dialoog centraal staat. Hierbinnen kunnen de inwoners van Holwerd aan Zee en de andere betrokken partijen hun mening geven en de andere meningen aanhoren om gezamenlijk tot een oplossing te komen.

Veranderingen met de bijbehorende spanningen

Zoals genoemd vinden er verschillende veranderingen plaats in zowel de kustverdediging als het denken over ruimtelijk beleid. Deze veranderingen brengen spanningen met zich mee die te zien zijn in figuur 1 en verder worden uitgewerkt in dit hoofdstuk. Het doel binnen dit onderzoek is om na te gaan of, en zo ja, hoe deze spanningen overbrugd kunnen worden zodat het plan Holwerd aan Zee tot uitvoer kan worden gebracht. Ook is onderzocht of er, en zo ja, welke rol weggelegd is voor een adaptieve benadering van planning en of deze benadering kan fungeren als brug tussen de spanningen uit figuur 1.

Doordat er in Nederland al eeuwen lang aan kustverdediging wordt gedaan is er geen weg terug. Deze padafhankelijkheid zorgt ervoor dat de bescherming van de kust zal moeten worden behouden, aangezien anders grote gedeelten zullen overstromen met alle catastrofale gevolgen van dien. De wijze waarop de kustverdediging momenteel wordt uitgevoerd kan wellicht een andere vorm aannemen, waarbij er naast behoud ook rekening wordt gehouden met ontwikkeling van het kustgebied.

Figuur 1 Schematisch overzicht van de spanningen

Er kan worden gesteld dat bij grote projecten, zoals Holwerd aan Zee, bovenstaande spanningen een rol gaan spelen. Aan de hand van wetenschappelijke en relevante theorieën worden deze spanningen uiteengezet. De definitie en toelichting van deze theorieën, welke nuances er zijn waargenomen en hoe deze theorieën zijn gebruikt binnen dit onderzoek zijn opgenomen in dit tweede hoofdstuk. De theorieën, die nodig waren om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden, zijn samengevat in het conceptueel model wat binnen dit onderzoek gebruikt

is als tool. Een weergave van het conceptueel model is te vinden in figuur 5. Verder is er geen prioritering aangebracht wat betreft de geconstateerde spanningen in dit hoofdstuk. Met andere woorden: er is geen sprake van dat de eerste genoemde spanning van een groter belang is dan de daarop volgende spanningen.

De spanningen

De hiervoor genoemde spanningen worden hierna aan de hand van theorie uitgewerkt. Dit zijn de spanningen waarvan wordt verwacht dat deze een belangrijke rol spelen binnen het plan Holwerd aan Zee. Daarmee zijn andere spanningen binnen dit onderzoek buiten beschouwing gelaten. De spanning die als eerste wordt behandeld, is communicatie. Aangezien er vele stakeholders betrokken zijn bij dit plan is het van belang om de belangen van de verschillende stakeholders op een dusdanige manier te behartigen, dat de slagingskans van een plan vergroot kan worden. Volgens Rasche & Esser (2006) is communicatie hierbij van belang, omdat op deze wijze minder snel weerstand optreedt. Communicatie is essentieel omdat het bijdraagt aan wederzijds inlevingsvermogen en het begrip hebben voor elkaars standpunten (Rasche & Esser, 2006).

Het hiervoor genoemde neemt niet weg dat sommige beslissingen alsnog zullen worden genomen door het hoogste bestuurlijke orgaan, wat in dit geval UNESCO is, aangezien de Waddenzee deel uitmaakt van het UNESCO Werelderfgoed. Dit gaat gepaard met specifieke regels die op ieder schaalniveau doorgevoerd worden. Het plan Holwerd aan Zee heeft daarnaast te maken met bottom-up initiatieven, aangezien het plan is bedacht door drie inwoners van Holwerd. Ook heeft het plan te maken met top-down beleid: bij de implementatie van het plan moet de garantie blijven bestaan dat zowel Holwerd als het achterland beschermd worden tegen overstromingen. Deze bescherming is een overheidsplicht vanuit Rijkwaterstaat, waardoor het plan te maken krijgt met controle en monitoring van bovenaf. Dit zorgt ervoor dat spanningen ontstaan. Wanneer deze spanningen worden vertaald naar een communicatieve benadering van beleid, bottom-up, en een technische benadering van beleid, top-down, is in figuur 2 te zien dat dit de uiterste waarden zijn van het spectrum binnen ruimtelijke planning. Het plan Holwerd aan Zee is een meervoudig en complexe planningsopgave omdat er vele stakeholders bij betrokken zijn met uiteenlopende belangen. Ook zijn er overheden en organisaties bij betrokken die opereren op verschillende niveaus. Het doel van dit te realiseren plan is meervoudig, aangezien er ruimte wordt geboden voor het ontwikkelen van natuur, werkgelegenheid en daarmee ontwikkeling van de regio als geheel. Toch kan enige mate van een technisch rationele benadering van

beleid niet worden uitgesloten. Daarom zal de verschuiving tussen communicatieve en de technisch rationele benadering van beleid als één van de vier spanningen verder worden uitgewerkt.

De tweede spanning die een rol speelt binnen dit plan, is de bescherming van de kust. Waar eerder gekozen werd voor harde maatregelen lijken deze maatregelen niet voldoende te zijn om de stijging van de zeespiegel te kunnen opvangen (Cooper & McKenna, 2008). Vandaar dat zachte maatregelen beter bestand zijn tegen zeespiegelstijging. Dit speelt een grote rol binnen het dynamisch kustbeheer.

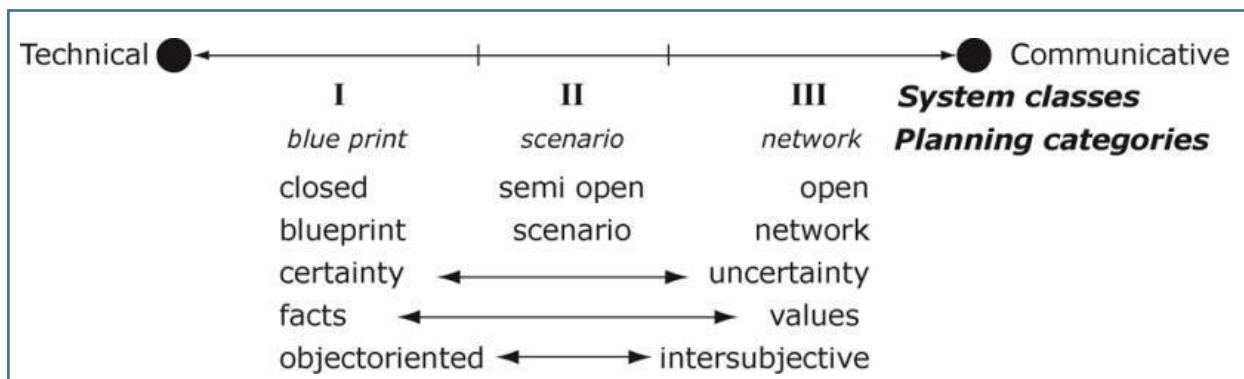
De derde spanning die een rol binnen dit plan speelt, is de transitie van het plan op papier naar implementatie ervan in de fysieke omgeving. Met andere woorden, wanneer gaat het omslagpunt plaatvinden.

Ten slotte wordt er een mogelijke oplossing binnen dit plan besproken, om de voorgaande spanningen te overbruggen. Dit kan bewerkstelligd worden door middel van een adaptieve benadering van planning. Dit zou kunnen resulteren in het aanpassen van het huidige beleid waardoor het plan een eventuele grotere kans van slagen zou kunnen hebben, meer dan wanneer er geen gebruik zou worden gemaakt van een adaptieve benadering van planning.

2.1 Verschuiving van rationaliteit - communicatie

Volgens De Roo (2007) is technisch rationale planning tot stand gekomen direct na de Tweede Wereldoorlog. Mensen waren nog gewend dat er alles voor hen werd beslist en dat daar naar moest worden geluisterd, maar ook de wederopbouw moest snel van start gaan. Deze situatie heeft zekerheid en controle nodig, dus de overheid had zowel invloed als inspraak over vrijwel alle planningsopgaven en besloot hoe Nederland bestuurlijk geleid werd. Dit werd gehoorzaamd door de bevolking. Deze vorm van planning is dan ook zowel procedureel, instrumentaal, functioneel als technisch van aard. Het wordt ook wel aangeduid als een methode door de geproclameerde criteria die voor succes zou zorgen (De Roo, 2007). Technische rationele planning is terug te brengen tot een aanpak, een methode of een vorm van planning die gericht is op de uitkomst van een te realiseren voorkeursdoel. Dit voorkeursdoel is van tevoren al vastgesteld. Hierbij is een leidende, controlerende en uitvoerende rol weggelegd voor de overheid. Met andere woorden: de technisch rationele benadering is goed toepasbaar wanneer er top-down beslissing wordt genomen. Op deze wijze kan vervolgens worden beslist welke aanpak het beste is om een planningsprobleem te kunnen oplossen, om vervolgens doelen te stellen. Deze aanpak van een planningsprobleem is geschikt wanneer er sprake is van zowel een enkelvoudige als simpele planningsopgave.

Hierbij is er sprake van zekerheid, is de opgave gericht op objecten, gesloten en gebaseerd op feiten. Dit wordt weergegeven in figuur 2. Volgens De Roo (2007) zou technisch rationele planning alleen volledig kunnen functioneren wanneer alle informatie, die nodig is om planning succesvol te laten verlopen, bij voorbaat aanwezig is. Aangezien planning altijd te maken heeft met één of meerdere aspecten van onzekerheid, is het niet waarschijnlijk dat de technisch rationele planningsaanpak voldoende kan functioneren binnen het plan Holwerd aan Zee.

Figuur 2 Heilige spectrum van ruimtelijke planning (De Roo, 2010)

De aanwezigheid van enige mate van onzekerheid, is één van de oorzaken voor het ontstaan van communicatieve planning. Binnen deze benadering van planning worden planningskwesties anders benaderd dan binnen de technisch rationele planning. Hierbij wordt de werkelijkheid gezien als een abstracte constructie (De Roo, 2007). Deze constructie wordt tot stand gebracht doordat er meerdere mensen bij betrokken zijn, de zogeheten actoren. Door de wisselwerking tussen de verschillende actoren wordt duidelijk wat voor elk van de actoren het cruciale punt is, waarin ze problemen ervaren. Door deze punten met elkaar te bespreken, ontstaat er algemeen begrip voor de andere actoren. Op deze wijze kan er met alle actoren tezamen een strategie worden bedacht en uitgevoerd hoe met de kwestie moet worden omgegaan (De Roo, 2007).

Communicatieve planning is terug te brengen tot een veelvoud van verschillende actoren met elk hun eigen obstakels en problemen, binnen een bepaalde planningskwestie. Het is van belang dat er interactie plaatsvindt tussen de verschillende actoren zodat er wederzijds begrip tot stand komt. Op deze wijze kan er, door middel van samenwerking, een oplossing worden geformuleerd voor de planningskwestie. Figuur 2 geeft ook de andere zijde weer van het heilige spectrum van ruimtelijke planning, namelijk de communicatieve benadering. Bij deze zijde van het spectrum is sprake van meervoudige dan wel complexe planningsopgaven.

Onzekerheid, gericht op gedeelde meningen van een bepaalde gemeenschap, een open opgave en gebaseerd op waarden duiden op een planningsopgave die zich meer leent voor een communicatieve benadering. Dit betekent overigens niet dat daarmee een technisch rationele benadering uitgesloten is. Wanneer er vanuit dit spectrum naar het plan Holwerd aan Zee wordt gekeken blijkt het plan meer te passen bij de communicatieve benadering, dan bij de rationele benadering.

Volgens De Roo (2000) werd er van oudsher anders omgegaan met conflicten en dilemma's dan nu het geval is. Deze aanpak wordt door hem ook wel de 'functionele rationaliteitsaanpak' genoemd. Binnen deze aanpak staan de oorzaak en het effect centraal. Dit kenmerkt zich door de oorzakelijke relatie die onderling waarneembaar moet zijn. Het is een rechtlijnige aanpak en het beleid wat hieruit voortvloeit wordt top-down genoemd; hierbij wordt van het hoogste overheidsorgaan beleid opgelegd aan de lagere, uitvoerende, overheden. Dit valt af te lezen in figuur 2, onder I. Het opleggen van beleid door de centrale overheid aan lagere en uitvoerde overheden, kan resulteren in het creëren van afstand tussen de uitvoerende overheid en de context waarin het beleid moet worden uitgevoerd. Dit kan worden weggenomen door het toestaan van participatie op lokaal niveau. Dit blijkt vooral nuttig wanneer een dilemma of conflict een toename kent qua complexiteit, hetgeen het geval is binnen het plan Holwerd aan Zee. Deze aanpak staat beter bekend als de 'communicatieve aanpak' (De Roo, 2000). Dit wordt weergegeven in figuur 2 onder III. Deze aanpak ligt in lijn met de communicatieve benadering van beleid (De Roo, 2007).

Geconcludeerd kan worden dat hoe complexer een planningsopgave is en hoe meer belangen er behartigd worden binnen een bepaalde context, hoe minder de functionele rationaliteitsaanpak blijkt te werken. Binnen dit onderzoek is dat het plan Holwerd aan Zee. Eerder is al genoemd dat deze aanpak waarschijnlijk niet effectief is om alle conflicten en dilemma's genoeg de ruimte te kunnen bieden om ze daadwerkelijk op te lossen.

Volgens Ndou (2004) is er geen sprake van een verschuiving van een technisch rationele, of functioneel rationele benadering naar een meer communicatieve benadering. Ndou stelt dat er sprake is van een vervanging, in plaats van verschuiving. Hierbij wordt controle op basis van hiërarchie en functionele rationaliteit vervangen door horizontale en verticale integratie en netwerkorganisaties. In het plan Holwerd aan Zee wordt vanwege de top-down hiërarchie en bottom-up benadering echter gesuggereerd dat geen sprake is van vervanging. Dit wordt onderstreept door Alexander (2000), die oppert dat het één niet per definitie het ander uitsluit

of vervangt. Aangezien rationaliteit een alternatief woord is voor reden, kan planning als rationeel worden beschouwd. Wanneer dit niet het geval is kan er zelfs sprake zijn van een oxymoron; planning die irrationeel is. Rationaliteit maakt dus een wezenlijk onderdeel uit van en binnen planning.

Planning op zich kan dan ook niet worden geplaatst in één enkele kader of één model, simpelweg omdat alles wat planning is, te veel omvattend is voor een enkel kader of model. Daar waar het om draait, is hoe de verschillende vormen van rationaliteit kunnen bijdragen aan een meer effectieve en betere planning (Alexander, 2000).

De hiervoor genoemde uiteenzetting van de benadering van planning, suggereert een communicatieve benadering van de planningsopgave Holwerd aan Zee, zoals genoemd door De Roo (2000). Immers, lokale participatie speelt een voorname rol in het plan om een mogelijk gecreëerde afstand tussen de context van het plan en de uitvoerende overheid te verkleinen. Dat er binnen dit onderzoek niet gekozen is voor de theorie van Ndou (2004), is vanwege het feit dat het niet waarschijnlijk wordt geacht dat er een totale vervanging van een technisch rationele benadering naar een meer communicatieve manier van planning ontstaat met betrekking tot het uitvoeren van het plan. Op deze wijze zou het mogelijk kunnen zijn dat bepaalde inwoners het niet nodig achten om het land te beschermen tegen overstromingen omdat zij, bijvoorbeeld, meer waarde hechten aan natuurwaarden dan aan het leefgebied van de mensen. Ook is het mogelijk dat personen die elders in Nederland wonen en niet direct de gevolgen ervaren van een overstroming, liever zien dat de belastinggelden anders worden besteed dan aan versterking en het behoud van de dijken in het noorden van het land. Als deze communicatieve benadering de technisch rationele benadering zou vervangen, zou er geen ruimte meer zijn voor top-down gestuurde bescherming tegen het water.

Hoofdstuk 2 is gewijd aan het nader ingaan op het beantwoorden van de eerste en de derde deelvraag. Het volgende deelhoofdstuk sluit niet één op één aan met dit deelhoofdstuk, maar is van belang om de derde deelvraag ‘Wat houdt dynamisch kustbeheer in?’ te kunnen beantwoorden. Het volgende deelhoofdstuk dient dus niet als aansluiting van 2.2 te worden gezien, maar als wezenlijk onderdeel om de derde deelvraag te kunnen beantwoorden.

2.2 Dynamisch kustbeheer - kust

Dat de zeespiegel stijgt, is een feit (Nicholls & Cazenave, 2010). Als gevolg hiervan zal de waterdiepte veranderen, omdat een zeespiegelstijging ervoor zorgt dat de afstand wordt vergroot tussen het wateroppervlak ten opzichte van de bodem. Dit kan als gevolg hebben dat

sedimentatie op een andere plek dan normaal plaatsvindt. Dit kan resulteren in een veranderende kracht van het water op de omgeving en de bijbehorende gevolgen. Wat hiermee duidelijk wordt gemaakt is dat wanneer de afstand tot de bodem in de buurt van de kust groter is dan voorheen, de sedimentatie verder landinwaarts zal plaatsvinden. Aan de andere kant zal de plek waar normaal erosie plaatsvindt ook veranderen (Pethick, 2001). De kern is, dat het onzeker is wat de gevolgen van de zeespiegelstijging zullen zijn voor het zand, maar ook welke invloeden en veranderingen qua sedimentatie en erosie hun effect zullen hebben op de Waddenzee.

Sedimentatie en erosie zijn processen die blijven voortbestaan, of er nu sprake is van een zeespiegelstijging of niet. Door middel van dynamisch kustbeheer, kan er met de veranderingen omgegaan worden. Dit is ook de reden dat dynamisch kustbeheer van belang kan zijn binnen het plan Holwerd aan Zee, omdat het heeft te maken met de ligging van het dorp ten opzichte van de zee en de plannen om het dorp wederom te verbinden met de zee.

Volgens Pethick (2001) wordt er vaak alleen de korte termijn in ogenschouw genomen wanneer het gaat over systemen binnen het kustbeheer. De veranderingen binnen deze systemen staan dan centraal. Echter, juist de lange termijn doet ertoe wanneer het gaat over kustbeheer, aangezien de veranderingen die nu zullen plaatsvinden gevolgen hebben op de korte termijn, maar ook voor de lange termijn. Op de korte termijn zullen de gevolgen van de zeespiegelstijging minder waarneembaar zijn dan op de lange termijn.

De Waddenzee, en dan met name het gedeelte dicht bij het vaste land en de eilanden, kan het beste worden beschouwd als een estuarium. Dit gebied is geen estuarium in de zin van het samenkomen van zoet en zout water, waarbij het zoete water van een rivier uitmondt in het zoute zeewater. Wel gaat het om een gebied dat laag ligt en een kwetsbaar ecosysteem kent. Tegelijkertijd kent het gebied een hoge productiviteit als het neerkomt op het biologische aspect, aldus Denner et al. (2015). Juist deze gebieden zijn extra kwetsbaar als het te maken krijgt met klimaatsveranderingen. Dit zal onder andere tot uiting komen wanneer de zeespiegel verder stijgt, met erosie en overstromingen tot gevolg (Denner et al., 2015). Juist omdat de Waddenzee een lagere ligging kent ten opzichte van het omringende gebied, zullen overstromingen en erosieprocessen meer schade aanrichten.

Wanneer er gesproken wordt over kustmanagement, is het volgens McGlashan (2002) van belang om beschadigingen van de kust zoveel mogelijk te reduceren. Dit kan worden bewerkstelligd door doeltreffende beheer. Op deze wijze kan de kwaliteit van de middelen die aanwezig zijn bij de kust, zoals natuur, werkgelegenheid en ontspanning, worden verbeterd.

Kustmanagement gaat over het gehele kustgebied: het is een dynamische zone waar zowel gedeelten van het land als de zee toebehoren. Hier vinden verschillende activiteiten plaats. Deze activiteiten spelen een rol in het management van de kustzone, aangezien er sprake is van meervoudige interesses. De reden voor diverse activiteiten in deze zone hebben ertoe geleid dat oplossingen volgens het top-down concept niet langer zullen voldoen. Hierdoor zijn er simpelweg te veel actoren die een rol spelen binnen deze zone, hoe klein ook. Als antwoord op deze diversiteit is geïntegreerd kustgebied management (GKM) tot stand gekomen. Hierbij wordt er binnen deze vorm van management rekening gehouden met verschillende facetten zoals ruimte, tijd en horizontale en verticale integratie. Horizontale integratie houdt hier in dat besluitvorming en ideeën worden geïntegreerd over de grenzen van afdelingen, organisaties en bedrijven heen. Verticale integratie houdt hier in dat beslissingen en ideeën zowel gecoördineerd als geïntegreerd worden op alle niveaus; lokaal tot internationaal en verticaal binnen de verschillende niveaus van de maatschappij en binnen organisaties (McGlashan, 2002). Met andere woorden: de implementatie van beleid en mogelijke oplossingen kunnen geografische grenzen overschrijden. Dit zorgt ervoor dat ruimte een belangrijk facet is. Naast ruimte is ook tijd een belangrijk facet, aangezien een beslissing niet per direct kan worden uitgevoerd. Wanneer een beslissing wordt genomen zal dit consequenties met zich meebrengen, op zowel sociaal vlak als de fysieke omgeving.

Vastgesteld kan worden dat samenwerken op een geïntegreerde manier de sleutel is tot succes, zonder dat verschillende belanghebbenden elkaar aanzien als ‘niet te vertrouwen’ of zelfs als ‘vijanden’ (McGlashan, 2002). Wanneer belanghebbenden elkaar zo zien, zal dit niet resulteren in een vertrouwensband. Dit komt een samenwerking niet ten goede. Geïntegreerd kustgebied management (GKM) zou daarom een antwoord kunnen zijn hoe dynamisch kustbeheer kan worden toegepast: het gaat om met complexe systemen en vereist dat het onderzoek multidisciplinair van aard is. Dit zou goed binnen het plan Holwerd aan Zee passen aangezien er vele verschillende belanghebbenden betrokken zijn bij het plan waardoor veel disciplines worden vertegenwoordigd.

Het volgende deelhoofdstuk maakt geen direct onderdeel uit van de hoofdvraag en is opgenomen als uitweiding over de fundamentele veranderingen die Holwerd en omgeving kunnen gaan doormaken bij realisatie van het plan. Daarbij is het van belang dat de verandering fundamenteel van aard is wat vraagt om een transitie, waarbij gekeken wordt op welke niveaus zich wat afspeelt en hoe bepaalde ontwikkelingen verlopen door de tijd. Op

deze wijze is er getracht inzicht te verkrijgen in hoe de fundamentele verandering kan worden begrepen wanneer er gekeken wordt naar de componenten ‘niveau’ en ‘tijd’. Deze componenten zijn daarom ook opgenomen in het conceptueel model.

2.3 Transitie - management

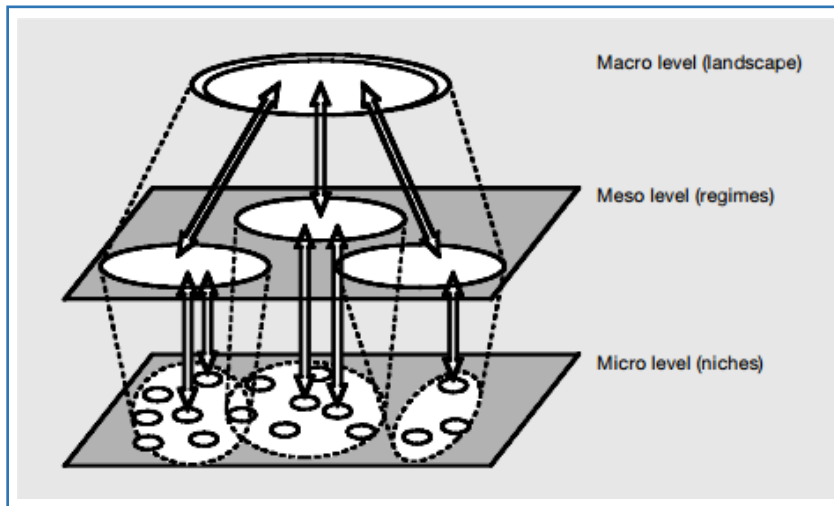
Zoals gezegd wordt er door de uitvoering van het plan Holwerd aan Zee gebroken met padafhankelijkheid. Waar eerder het water niet binnendijks mocht komen, is één van de uitkomsten van het plan om Holwerd opnieuw te verbinden met de zee. Om dit daadwerkelijk te kunnen bewerkstelligen is er een transitie nodig. Van het plan op papier naar het overgaan tot realisatie in het fysieke domein. Om tot een transitie binnen het waterdomein te kunnen komen, kan een zogeheten ‘shock event’ een doorslaggevende factor zijn volgens Huitema & Meijrink (2010). Door zo’n event is het vaak noodzakelijk om het beleid aan te passen om te zorgen dat een gebeurtenis van die omvang niet snel weer plaatsvindt. Een voorbeeld hiervan is de Watersnoodramp van 1953. Om overstromingen van deze omvang te voorkomen is onder andere het Deltaprogramma opgesteld. Dit houdt niet in dat een ‘shock event’ een harde voorwaarde is om een transitie mogelijk te maken. Een transitie is niet altijd een proces van willekeur waaraan sturing niet mogelijk is (Huitema & Meijerink, 2010).

Een transitie is een veranderingsproces waarin een samenleving in één generatie, of meer, fundamenteel verandert. Normaliter beslaat korttermijnbeleid vijf tot tien jaren. Met het oog op het concept van transitie wordt dit in een tijdsbestek uitgesmeerd tot wel drie generaties, wat gelijk is aan 50 tot 100 jaren. Dit is dan ook de tijd die in beslag wordt genomen voordat een transitie plaatsvindt (Rotmans et al., 2001).

Hierbij is een belangrijke rol weggelegd voor de overheid. Volgens Rotmans et al. (2001) treedt de overheid op als verbindende factor. De overheid vervult een sleutelrol om een transitie te kunnen bewerkstelligen, waarbij er niet dwingend wordt opgetreden, maar juist aanmoedigend en inspirerend. De overheid speelt de rol van bemiddelaar zodat eventuele conflicten kunnen worden voorkomen op zowel de lange als de korte termijn. Daarnaast zal ook een gemeenschap positief tegenover een transitie dienen te staan, want alleen door toedoen of handelen van de overheid zal een transitie niet plaats kunnen vinden. Dat een gemeenschap van belang is binnen het veranderingsproces, houdt verband met de duur van dit proces. Aangezien het enkele generaties duurt voordat een transitie heeft plaatsgevonden, dient een transitie geloofwaardig te zijn, daadkrachtig en haalbaar. Op deze wijze wordt de kans vergroot dat ook de generaties die tijdens het veranderingsproces in aanraking komen

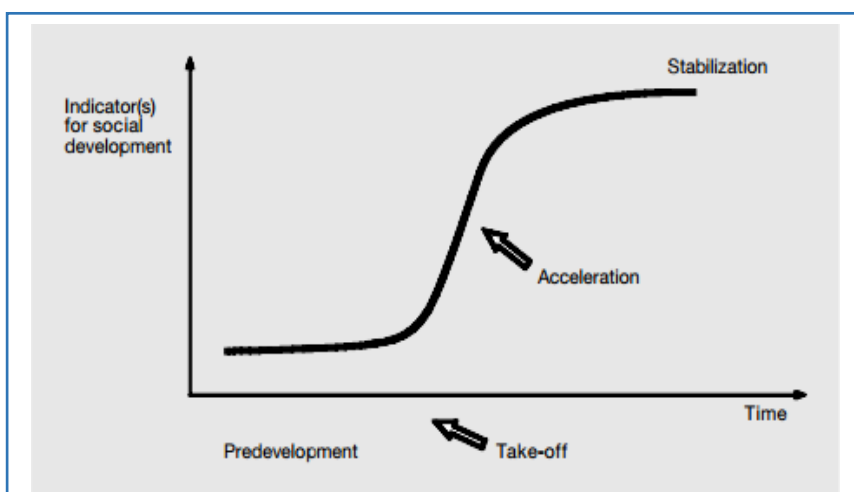
met het desbetreffende proces, vertrouwen houden in de beoogde transitie. Hiermee kan de transitie ook daadwerkelijk tot stand worden gebracht.

Rotmans et al. (2001) hebben twee figuren gemaakt die het proces van transitie in beeld brengen. Figuur 3 brengt de interactie tussen de verschillende niveaus (levels) in beeld.

Figuur 3 *Interactie tussen de levels (Rotmans et al., 2001)*

Figuur 4 geeft een schematisch overzicht weer van de verschillende fasen waaruit een transitie is opgebouwd. De bijlagen 1 en 2 zijn voorzien van een toelichting die de verschillende niveaus en fasen van een transitie verklaren en geven een tekstuele uitleg van wat er in beide figuren wordt weergegeven.

Figuur 4 *Transitiefasen (Rotmans et al., 2001)*

Huitema & Meijerink (2010) gaan nog een stap verder dan Rotmans et al. (2001). Zij stellen dat niet alleen de overheid en/of de gemeenschap van belang zijn voor het realiseren van een transitie, maar dat er ook een rol is weggelegd voor een individu. Een individu kan wel degelijk verandering teweeg brengen, door invloed uit te oefenen wat leidt tot verandering van het beleid. In het artikel van Huitema & Meijerink (2010) wordt er daarom gesproken van de zogeheten 'policy entrepreneur'. Dit is de alomvattende term voor individuen die verantwoordelijk zijn voor veranderingen in het beleidsdomein. Zij worden gekenmerkt doordat ze bereid zijn om hun kennis, geld, energie en tijd te investeren, mits dit zich vertaalt in beleid dat hun voorkeur geniet. Dit zou een individu willen doen omdat zij het belangrijk achten om deel te nemen aan de gemeenschap. Op deze wijze worden problemen geconstateerd die hen zorgen baren. Daarnaast is het verkrijgen van erkenning voor de door hen geleverde prestaties van belang (Huitema & Meijerink, 2010).

Ook Hooghe & Marks (2001) stellen dat er sprake is van een afnemende invloed van de overheid op nationaal niveau. De top-down-aanpak is niet langer de manier waarop beleid wordt ontwikkeld en geïmplementeerd. Dit heeft volgens hen geleid tot vernieuwde structuren wat betreft het maken van beleid. Het is niet langer geconcentreerd op de centrale overheid, maar meer verspreid geraakt over de verschillende overheids- en bestuursniveaus, tot en met de lokale overheden.

Wanneer een transitie plaatsvindt, is de manier waarop en op welk niveau een transitie plaatsvindt van belang. Om een duurzame ontwikkeling te stimuleren, zou transitiemanagement als bestuurlijke aanpak kunnen worden ingezet. Duurzame ontwikkeling kan worden bewerkstelligd wanneer de aanpak gericht is op aanhoudende problemen die plaatsvinden in geïndustrialiseerde Westerse gemeenschappen. Deze aanhoudende problemen zijn problemen die meerdere generaties zullen blijven voortbestaan (Loorbach, 2010). Een voorbeeld is klimaatverandering. De gevolgen hiervan zullen waarschijnlijk hardnekkiger worden en aanhouden, zoals een alsmaar stijgende zeespiegel en de opwarming van de aarde. Het gaat hier dus om de lange termijn, omdat deze problemen meerdere generaties bestaan. Volgens Loorbach (2010) is duurzame ontwikkeling daarom een oplossing voor deze problemen, doordat er interactie plaatsvindt tussen verschillende maatschappelijke actoren. Deze interactie heeft als gevolg dat er een maatschappelijke ondersteuning maar ook consensus wordt bereikt waarop vervolgens beleidsbeslissingen zijn gefundeerd.

Geconcludeerd kan worden dat transitie structurele veranderingen teweeg brengt, zowel maatschappelijk als op het gebied van beleid. Deze veranderingen zijn het resultaat van meerdere fasen en processen die plaatsvinden op verschillende niveaus. Hierbij spelen zowel een gemeenschap, de overheid als het individu een rol. Binnen het plan Holwerd aan Zee is hier ook sprake van, aangezien de aanjagers van het plan drie individuen zijn die zich zorgen maakten over de regio rondom Holwerd. Als gevolg daarvan is het plan Holwerd aan Zee ontstaan. Het is een breed gedragen plan door de gemeenschap van Holwerd. Ook de overheden, van lokaal tot en met nationaal niveau, zijn betrokken bij het plan Holwerd aan Zee.

Het volgende hoofdstuk, aangaande adaptieve planning, is op deze plek opgenomen met als doel de vijfde deelvraag te kunnen beantwoorden: Waarom kan een adaptieve benadering van planning een bijdrage leveren aan de casus Holwerd aan Zee?

2.4 Adaptieve planning - beleid

Volgens Alterman (1988) draait het bij adaptieve planning er om dat dit een benadering is van planning. Hierbij gebruikt de planner zijn of haar gezonde verstand door niet opnieuw het wiel uit te vinden, maar voordeel te behalen uit het feit dat een situatie op het gebied van planning zich eerder heeft voorgedaan, of in ieder geval met grote overeenkomsten heeft bestaan. Hierbij sluiten ook Voß & Bornemann (2011) aan. Volgens hen houdt adaptief handelen qua beleid niet in dat er sprake is van een blauwdruk hoe de werkelijkheid gezien moet worden. Wel bestaan er bepaalde generieke ideeën met betrekking tot de werkelijkheid van sociaalecologische systemen. Daarnaast bestaan er ook conceptuele suggesties hoe deze werkelijkheid moet worden gemanaged. Met andere woorden: de sociaalecologische systemen moeten voorbereid zijn op veranderingen die niet te verwachten zijn. Deze veranderingen zijn dan ook nog eens complex van aard. Daarom zijn de kernwaarden ‘experimenteren’, ‘leren’ en het ‘integreren van kennis’ van groot belang (Voß & Bornemann, 2011). Zonder deze kernwaarden kan er niet worden geanticipeerd op onverwachte gebeurtenissen; zonder experiment kan er niet worden nagegaan welke middelen wel of juist niet werken in een veranderende omgeving. Zonder leren van andere projecten, succesvol of juist niet, kunnen telkens dezelfde fouten opnieuw worden gemaakt. Gezien de tijdsdruk die de meeste planningsopgaven kennen, is tijd te kostbaar om het daaraan te verspillen.

Ook speelt mee dat het binnen de adaptieve planning draait om een specifiek plan dat deel uitmaakt van een generiek plan. Binnen dit onderzoek zou dit kunnen gaan om het realiseren

van het Waddenhotel (NL RNT, 2013), als onderdeel van het overkoepelende plan Holwerd aan Zee. Alle deelplannen gezamenlijk vormen het plan Holwerd aan Zee.

Toch speelt het generieke plan wel degelijk een belangrijke rol, aangezien het tegemoet komt in de verschillen tussen de van tevoren gemaakte plannen en de situatie op dit moment. Het generieke plan werkt als het ware als een brug tussen beide aspecten. Om bij het voorbeeld van het hotel te blijven: wat zijn de plannen met betrekking tot het hotel en hoe is de huidige situatie. Het generieke plan voorziet dan ook in flexibiliteit, doordat via dit grotere en algemene plan toegang wordt verleend tot de kennis die bestaat binnen de meewerkende organisaties. Deze kennis is nodig (Alterman, 1988), maar er moet ook een zekere mate van flexibiliteit in plan worden ingebouwd. Op deze manier kan het generieke plan alsnog worden geïmplementeerd.

Dat er een zeker mate van flexibiliteit aanwezig moet zijn, stellen ook Rauws et al. (2014). Binnen ruimtelijke planning zijn ontwikkelingsplannen centrale instrumenten. Binnen dit onderzoek is dat het plan Holwerd aan Zee. Dit neemt overigens niet weg dat ontwikkelingsplannen in de meeste gevallen worden beschouwd als niet aanpasbaar, hardnekkig en onbuigzaam. Dit wordt zo beschouwd indien er in de omgeving van het uit te voeren plan verandering optreedt. Om te kunnen reageren op eventuele verandering is het ontwerpen van een meer flexibel omgevingsplan van belang, aangezien er een hoge mate van onzekerheid bestaat in de werkelijkheid. Er kan daarom worden gesteld dat een ontwikkelingsplan in zekere mate zowel onbuigbaar als flexibel dient te zijn. Onbuigbaarheid is hier van belang zodat er kan worden geïnvesteerd in het plan omdat het zekerheid biedt, flexibiliteit om te kunnen reageren op eventuele verandering in de omgeving. Daarnaast legt Rauws (2018) de nadruk op de definitie van adaptieve planning en hoe deze benadering in de juiste context geplaatst dient te worden: *“je kan de woorden eigenlijk uit elkaar halen, adaptief en plannen. Als je daar heel snel een eerste blik op werpt dan denk je, dat is bijna een paradox. Adaptief, als je heel erg adaptief bent dan beweeg je met alles mee. Planning gaat over richting geven, dus daar lijkt een soort tegenstrijdigheid in te zitten. Nou, en volgens mij gaat adaptieve planning dus aan de ene kant om wat vermogen te hebben om in te spelen op veranderingen. We moeten een soort responsieve verhouding hebben ten opzichte van de omgeving. En dat gaat dus ook over het vermogen creëren in een project om dat te doen, dat is, in mijn ogen, zowel een middel natuurlijk om ergens te komen maar ook een doel op zich”*. Ook is er volgens Rauws (2018) nog een tweede, essentieel onderdeel van een adaptieve benadering van planning *“dat je niet alleen vermogen creëert om te reageren maar daarnaast ook opzoek bent naar transformaties, dus dat de situatie verandert. Dat wil je*

natuurlijk het liefst in een richting die meer gewenst is dan de oude situatie of dan een andere richting". Adaptief vermogen en transformatie zijn daarmee volgens Rauws de twee kernen waar het binnen een adaptieve benadering van planning om gaat.

Zoals aangegeven bestaat een omgevingsplan uit een generiek plan wat verder onderverdeeld is in kleinere, specifieke plannen. Deze plannen vinden plaats op een lager schaalniveau en zijn onafhankelijk van elkaar. Op deze wijze kan worden voorkomen dat het generieke plan niet tot uitvoer kan worden gebracht wanneer een specifiek plan uitvoerbaar is. Om alle specifieke plannen afzonderlijk voldoende aandacht te schenken binnen het generieke plan, zou het stapsgewijs invoeren van een plan of veranderingen binnen het bestaande beleid een optie kunnen zijn. Door gebruik te maken van het stapsgewijs invoeren van veranderingen van beleid, zou voorkomen kunnen worden dat het proces van implementatie te veel wordt onderbroken, omdat te grote verschillen zijn ontstaan tussen het op voorhand bedachte plan en de daadwerkelijk uitvoering van het plan. Dit houdt verband met de termijnduur van een plan. Een algemeen plan kent een langere tijdsspanne qua uitvoer. Daarmee neemt de kans toe dat er veranderingen plaatsvinden binnen de context waarin het plan zal worden uitgevoerd. Wat hierbij op een positieve manier kan bijdragen, is het opnemen van structuren die op een bepaalde manier moeten worden uitgevoerd, zodat er een goede balans optreedt tussen de flexibiliteit enerzijds van een plan en kordaatheid anderzijds (Rauws et al., 2014).

Om bovenstaande te kunnen bewerkstelligen, zijn evaluatiemomenten nodig zodat aan de hand hiervan het beleid, het plan of project kan worden aangepast om op een zo goed mogelijke wijze te kunnen handelen. Met behulp van deze wijze van werken kan er voorkomen worden dat er op een bepaald moment stagnatie optreedt of zelfs achteruitgang of falen van een plan of project. Evaluatiemomenten is dus het sleutelwoord binnen de adaptieve planning. Binnen dit onderzoek bestaan de criteria van adaptieve planning daarom uit faseren, flexibiliteit en evalueren.

De vraag of adaptieve planning hét antwoord is op alle planningsvragen zou negatief moeten worden beantwoord. Volgens Alterman (1988) gaat het om de vraag hoe er met flexibiliteit om dient te worden gegaan. Enige mate van flexibiliteit binnen een plan is nodig, aangezien een bestaand plan moet kunnen worden aangepast indien nodig en zo voldoet aan de eisen van een plannings situatie. Alterman (1988) stelt vervolgens dat er voordeel zou kunnen worden behaald uit het feit dat een soortgelijke planningsvraag heeft bestaan, om de kennis van toen nu toe te kunnen passen. Kato & Ahem (2008) stellen dat dit niet het geval is; voor planners is iedere planningsvraag uniek. Daardoor is de kans uitermate klein dat er bruikbare kennis

beschikbaar is. Daarom dient er iedere keer opnieuw gekeken te worden wat de situatie is rondom een planningsvraag, welke mogelijkheden en beperkingen daarbinnen bestaan binnen de specifieke situatie en de context waarbinnen de planningsvraag plaatsvindt.

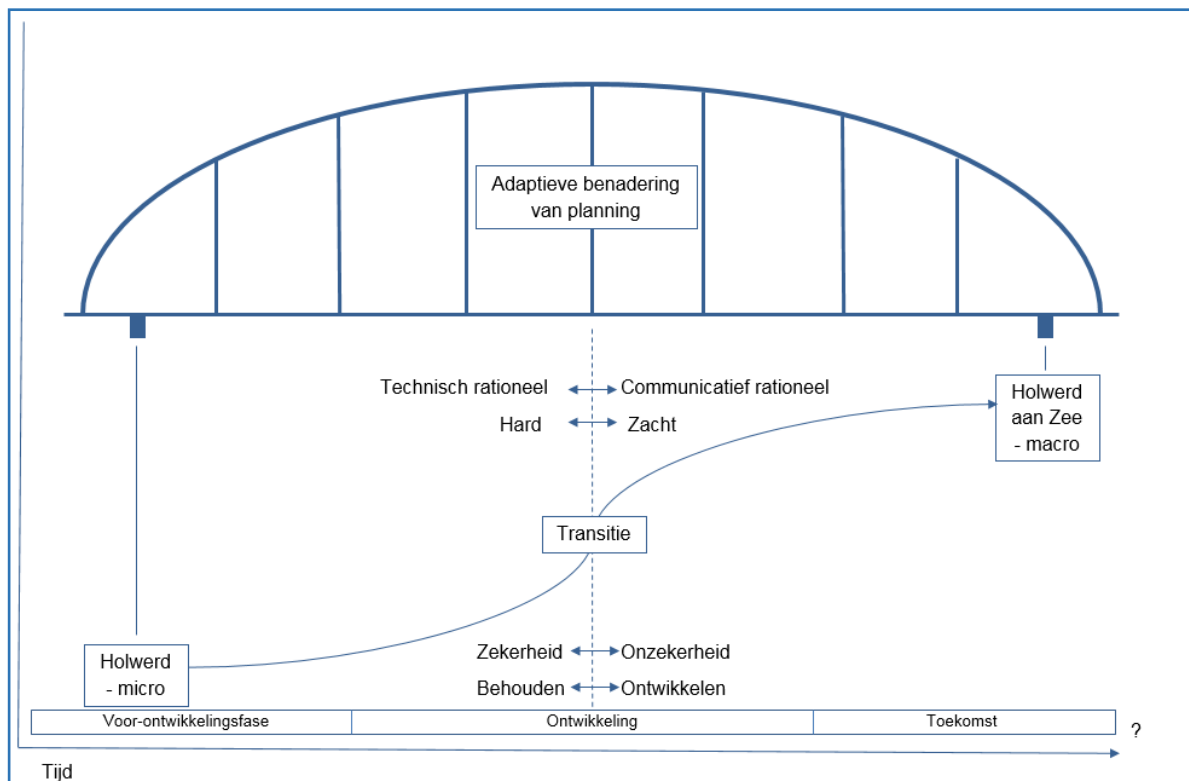
2.5 Conceptueel model

In figuur 5 is het conceptueel, behorend bij dit onderzoek, weergegeven. In het model valt af te lezen dat zowel behouden als ontwikkelen een belangrijke rol binnen het plan Holwerd aan Zee spelen. Behouden enerzijds omdat, wat betreft de kustverdediging, er sprake is van padafhankelijkheid. Beslissingen die in het verleden zijn genomen, hebben gevolgen voor de toekomst. Er is geen weg terug wat dat betreft. Het is niet waarschijnlijk dat er zal worden besloten om niet langer de kust te beschermen tegen overstromingen en alle gevolgen van dien, dus zal het behoud van de kustverdediging blijven plaatsvinden.

Ontwikkelen anderzijds omdat binnen het plan Holwerd aan Zee hiervoor de ruimte wordt geboden. Deze ontwikkelingen zullen divers van aard zijn. Zo kan er natuur worden ontwikkeld, maar kunnen ook meer toeristische activiteiten ontwikkeld worden. Hierbij kan ook gedacht worden aan bijbehorende zaken zoals toeristische residenties en activiteiten. Daarnaast kan de omliggende regio ook worden ontwikkeld, aangezien het waarschijnlijk is dat wanneer het toerisme aantrekt, er ook meer werkgelegenheid zal ontstaan. De verwachting is dat dit zich allemaal zal ontwikkelen zodra Holwerd opnieuw is verbonden met de zee. Aangezien het dorp en de omgeving wel beschermd dienen te blijven tegen het water, is het van belang dat er ook ontwikkelingen plaatsvinden op het gebied van kustverdedigingsmaatregelen.

Ontwikkelen en behouden dienen als één van de vier onderzochte spanningen overbrugd te worden. Ze zijn daarom aan weerszijden van de transitielijn neergezet in het conceptueel model, om aan te geven dat deze overbrugging noodzakelijk is om een succesvolle transitie te bewerkstelligen.

De geconstateerde spanningen zijn divers van aard. De spanningen waarvan verwacht werd dat die van betekenis zouden zijn binnen dit onderzoek, zijn de volgende spanningen; technisch rationele benadering versus communicatie rationele benadering, harde/statische kustverdedigingsmaatregelen (hard) versus zachte/flexibele kustverdedigingsmaatregelen (zacht), zekerheid versus onzekerheid en het eerder genoemde behouden versus ontwikkelen. Wanneer er sprake is van zowel behouden als ontwikkelen, is er sprake van spanningen aangezien deze twee elkaar vaak tegenspreken, zoals is weergegeven met de pijl tussen

Figuur 5 Conceptueel model

behouden en ontwikkelen in het conceptueel model. Er moet een gulden middenweg worden gezocht die de spanning wegneemt en zorgt dat het plan succesvol geïmplementeerd kan worden. Hetzelfde geldt voor de drie andere spanningen, die daarom op dezelfde wijze weergegeven zijn in het model. Wat de geconstateerde spanningen in detail inhouden, is terug te lezen in het begin van hoofdstuk twee.

Binnen dit onderzoek is nagegaan of en zo ja, hoe dynamisch kustbeheer en/of een adaptieve benadering van planning een antwoord kunnen zijn op het samenbrengen van de geconstateerde spanningen. Dynamisch kustbeheer is onderzocht aangezien harde en statische maatregelen voor de langere termijn, met het gegeven feit dat de zeespiegel alleen maar zal stijgen, niet meer afdoende zullen zijn. Dit is weergegeven met de termen hard en zacht. Een adaptieve benadering van planning zou daarom een brug kunnen zijn tussen de geconstateerde spanningen en de realisatie van Holwerd aan Zee. Zoals weergegeven is in het conceptueel model, worden de vier geconstateerde spanningen afzonderlijk genoemd. De overbrugging van deze spanningen, weergegeven met de pijlen over de transitielijn, kan door middel van een adaptieve benadering van planning verwezenlijkt worden.

Aangezien Holwerd aan Zee niet gerealiseerd kan worden binnen een week of een maand, speelt ook de factor tijd een grote rol. Voordat er daadwerkelijk kan worden overgegaan tot realisatie van dit plan zal er veel tijd verstrijken. Hierbij is het van belang om te weten waar het plan vandaan komt, wat er aan vooraf is gegaan (voor-ontwikkelingsfase), wat er op dit moment gaande is (ontwikkeling) en wat het resultaat zal zijn wanneer het plan tot ten uitvoer is gebracht (toekomst). Omdat nu nog niet bekend is wanneer het plan wordt gerealiseerd en hoe de uitwerking ervan daadwerkelijke tot stand gaat komen, is bij 'tijd' een vraagteken geplaatst. Aangezien voor dit plan een transitie nodig is, is deze lijn ook terug te vinden in het conceptueel model, waarbij Holwerd als startpunt is genomen. Holwerd aan Zee is bestempeld als eindpunt van de te doorlopen transitie.

3. Methodologie

3.1 Kwalitatief en verifieerbaar onderzoek

In deze studie is de hoofdvraag ‘Hoe kan een adaptieve benadering van planning in de casus Holwerd aan Zee bijdragen aan een uitwerking van dynamisch kustbeheer binnen het spanningsveld van enerzijds het behouden en anderzijds het ontwikkelen’ beantwoord. Om deze hoofdvraag, die als een ‘hoe-vraag’ is geformuleerd, te kunnen beantwoorden is er binnen dit onderzoek de kwalitatieve manier van onderzoek gehanteerd.

Volgens Baarda (2009) is het van belang dat ieder onderzoek, kwalitatief of kwantitatief, verifieerbaar is en voldoet aan de zogenoemde verifieerbaarheidseis: hierbij moet uit het onderzoek blijken waarop de conclusies zijn gebaseerd en dienen deze geëxtraheerd te kunnen worden. Binnen dit onderzoek zijn er diepte-interviews afgenomen met vier verschillende experts. Het doel van deze diepte-interviews was om met specifiek verschillende experts in gesprek te gaan die elk inzicht kunnen bieden wat betreft de geconstateerde spanningen binnen dit onderzoek. Tabel 1 laat een overzicht zien wie, in welke rol, waar en wanneer zijn geïnterviewd. Daarop volgend is een toelichting gegeven waarom deze experts gekozen zijn voor dit onderzoek. Om aan de verifieerbaarheidseis te kunnen voldoen zijn om die reden binnen dit onderzoek onder andere de interviews opgenomen als bijlages, uitgewerkt in transcripten.

3.2 Belang van literatuuronderzoek

Het belang van literatuuronderzoek is volgens Baarda (2009) dat er op deze wijze kan worden voorkomen dat onderzoek al eerder is uitgevoerd. Door het uitvoeren van literatuuronderzoek worden drie belangrijke aspecten behandeld: theorie, meten en definiëren van begrippen en methodologie.

Binnen de theorie worden er verklaringen gevonden voor het onderzochte verschijnsel. Met het meten en definiëren van begrippen wordt afgebakend welke aspecten binnen het onderzoek wel en niet worden meegenomen. Ook wordt er toegelicht waarom deze wel of niet worden meegenomen en worden deze weergegeven in een conceptueel model. Dit model dient als tool om onderzoek te kunnen doen. Afbakening wordt gedaan omdat er oneindig veel eenheden binnen een onderzoek opgenomen kunnen worden waardoor het overzicht zoek raakt. Daarnaast is ook de methodologie van belang. Hierdoor wordt er inzicht verkregen hoe het onderzoek is uitgevoerd.

Het belang van theorie

De reden waarom theorie wordt gebruikt om de onderzoeksvragen van een onderzoek te kunnen beantwoorden, is om complexe en multifunctionele aspecten van de realiteit te kunnen begrijpen. Zo wordt als het ware door verschillende lenzen naar sociale issues en ingewikkelde problemen gekeken om zodoende de afzonderlijke aspecten hiervan te kunnen bestuderen (Reeves et al., 2008). Stewart & Klein (2016) en Reeves et al. (2008) stellen dat theorieën gebruikt kunnen worden om de data die zijn verzameld te kunnen interpreteren. Daarnaast kunnen theorieën ook grenzen stellen aan welke data relevant zijn.

Verder zorgt theorie ervoor dat er kan worden nagegaan hoe beïnvloeding van de praktijk kan plaatsvinden, het ontwikkelen van argumenten om de onderzoeksvragen te beantwoorden en het rechtvaardigen van het doen van onderzoek (Stewart & Klein, 2016). Theorie is daarom nodig om kaders op te stellen waarbinnen het onderzoek plaatsvindt. Het is niet mogelijk om ieder aspect van een situatie in ogenschouw te nemen. De redenen waarom aspecten wel of niet zijn meegenomen in het onderzoek vinden de oorsprong in theorie.

3.3 Methoden van onderzoek

Het is van belang of het onderzoek kwalitatief of kwantitatief is uitgevoerd, aangezien niet iedere problematiek geschikt is voor beide onderzoeksmethoden. Kwantitatief onderzoek richt zich op het verzamelen van data door middel van numerieke gegevens (Saunders et al., 2011), terwijl kwalitatief onderzoek vooral gericht is op motieven, ervaringen, belevingen, emoties en gevoelens (Evely et al., 2008) wat leidt tot bepaalde inzichten.

Aangezien de hoofdvraag ‘Hoe kan een adaptieve benadering van planning in de casus Holwerd aan Zee bijdragen aan een uitwerking van dynamisch kustbeheer binnen het spanningsveld van enerzijds het behouden en anderzijds het ontwikkelen?’ als een hoe-vraag is gesteld, is de aard van dit onderzoek kwalitatief. Binnen deze studie is het noodzakelijk om de aspecten waaruit de hoofdvraag is opgebouwd, te begrijpen. Daaraan liggen verschillende begrippen ten grondslag, zoals een adaptieve benadering van planning, Holwerd aan Zee, dynamisch kustbeheer, spanningen en behoud en ontwikkeling. Door middel van literatuuronderzoek, het bestuderen van wetenschappelijke artikelen die veelal online zijn te vinden in wetenschappelijke tijdschriften, is een definitie gekoppeld aan de begrippen.

Voor een globaal idee wat er al bekend is over het onderwerp, is Google Scholar gebruikt als zoekmachine. Door bepaalde definities en trefwoorden in te voeren, is de reeds bekende theorie hierover bestudeerd. Toch is dit geen garantie dat alle gevonden informatie ook

daadwerkelijk bruikbaar is binnen het onderzoek. Of dit het geval is, is besloten na het lezen van de samenvatting, introductie en conclusie.

Wie	Rol	Waar	Wanneer
Theo Broersma	Medebedenker plan Holwerd aan Zee	Projectbureau Holwerd aan Zee	24 januari 2018
Jasper Meekes	PhD, leisure economie, regionale gebiedsontwikkeling	Landleven 1, kamer 3.12 te Groningen	13 februari 2018
Jouke van Dijk	Directeur Waddenacademie, hoogleraar Regionale arbeidsmarktanalyse	Landleven 1, kamer 2.42 te Groningen	5 april 2018
Ward Rauws	Universitair docent, planologie, adaptieve planning	Landleven 1, kamer 3.01 te Groningen	9 mei 2018

Tabel 1 *Overzicht wie, met welke rol, waar en wanneer is geïnterviewd*

Wanneer een artikel vervolgens relevant gebleken is, is er binnen het artikel gezocht naar de verwijzingen van andere wetenschappelijke auteurs. Binnen dit onderzoek is een vaak geciteerd artikel als relevant beschouwd, omdat een bepaalde uitleg van theorie door veel verschillende wetenschappers wordt gehanteerd. Door de zienswijzen van verschillende auteurs in dit onderzoek op te nemen, is er kritisch gekeken naar de behandelde theorieën in dit onderzoek. Hiermee is ook voorkomen dat er te eenzijdig naar theorieën is gekeken. Daarnaast heeft dit diepgang aangebracht binnen dit onderzoek. Verder zijn andere theses een goede bron van informatie, net als proefschriften en wetenschappelijke boeken. Ook is gebruik gemaakt van het internet. Door middel van het zoeken op trefwoorden die gerelateerd zijn aan het plan Holwerd aan Zee is informatie vergaard. Dit heeft geresulteerd in bruikbare informatie uit diverse krantenartikelen en documentenanalyses. Dit heeft waardevolle informatie opgeleverd binnen dit onderzoek. Hetzelfde geldt voor de website van het plan Holwerd aan Zee zelf. Hier is veel informatie gevonden die heeft gediend als verdere input voor de interviews en het literatuuronderzoek. Het wetenschappelijk vaststellen van de

definities die voort zijn gekomen uit de hoofdvraag zijn door middel van een literatuurstudie en deskresearch verklaard. Aangezien deze studie specifiek over Holwerd aan Zee gaat, is het van belang dat deze begrippen in de context van Holwerd aan Zee worden geplaatst. Deze informatie staat niet beschreven in wetenschappelijke literatuur. Om deze reden is een viertal expert geïnterviewd om de onderzochte theorie te kunnen koppelen aan de context van Holwerd aan Zee. Hiermee is relevante data verzameld, zodat de hoofdvraag kan worden beantwoord. In de diepte-interviews is daarom gebruik gemaakt van de kennis van de experts, door deze door middel van specifieke vraagstelling te koppelen aan de casus Holwerd aan Zee.

Diepte-interviews zijn volgens Boyce & Neale (2006) kwalitatieve onderzoekstechnieken. Hierbij worden individuele gesprekken gevoerd met de geïnterviewde. Binnen dit onderzoek zijn de geïnterviewden Theo Broersma, Jasper Meekes, Jouke van Dijk en Ward Rauws. De reden waarom deze personen zijn benaderd, is omdat deze vier personen ieder expert zijn op een ander gebied. In totaliteit is dit voldoende gebleken om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden. Theo Broersma is één van de bedenkers van het plan. Dit maakt hem expert op het gebied van de totstandkoming van het plan en de beoogde doelstellingen, maar ook waar het plan zich nu bevindt qua implementatie en welke problemen en oplossingen zich voordoen binnen dit plan. Jasper Meekes is expert wat betreft leisure economie en de regionale ontwikkeling van een gebied. Dit is van belang gebleken binnen dit onderzoek omdat er een belangrijke rol is weggelegd voor toerisme. Dit heeft een positief effect op de ontwikkeling van de regio, ook economisch gezien. Jouke van Dijk is de directeur van de Waddenacademie, hoogleraar Regionale arbeidsmarktanalyse en expert qua regionale economie en arbeidsmarktvoorwaarden. Als directeur van de Waddenacademie is Jouke van Dijk expert op het gebied van de Wadden. Dit is van belang gebleken binnen dit onderzoek om na te gaan of er een rol weggelegd is voor dynamisch kustbeheer, en zo ja, op welke manier. Zijn expertise qua regionale economie en arbeidsmarktvoorwaarden is van belang gebleken binnen dit onderzoek omdat het plan Holwerd aan Zee gericht is op de ontwikkeling van de regio. Zo kan er worden nagegaan of de beoogde doelstellingen binnen het plan Holwerd aan Zee haalbaar zijn qua ontwikkeling en werkgelegenheid en hiermee het aanjagen van economie in deze regio. Ward Rauws is expert op het gebied van adaptieve planning. Hij kan de definitie en context van adaptieve planning uiteenzetten en daarbij aangeven welke generieke uitspraken er kunnen worden vertaald naar het plan Holwerd aan Zee. Op deze wijze is er geconcludeerd of er, en zo ja, welke rol is weggelegd voor een adaptieve benadering van planning binnen dit onderzoek. Tabel 1 geeft bovenstaande schematisch weer.

Door middel van een diepte-interview wordt er de ruimte geboden om dieper op een bepaald onderwerp in te gaan. Zo kan er worden gesproken over een persoon zijn specifieke gedachten over dat bepaald onderwerp, tot in detail. Op deze wijze kan er een completer beeld worden gevormd (Boyce & Neale, 2006), in dit geval over het plan Holwerd aan Zee. Het belangrijkste voordeel volgens Boyce & Neale (2006) van een diepte-interview, is dat de geïnterviewde meer op zijn gemak is tijdens een gesprek. Meer dan tijdens het invullen van een papieren of online enquête. Binnen dit onderzoek is er getracht om een zo ontspannen als mogelijke setting te creëren voor de geïnterviewde; de geïnterviewde de keuze laten waar het interview zou plaatsvinden, op welke dag en op welk tijdstip.

Dit neemt niet weg dat een diepte-interview geen negatieve kanten kent. Deze wijze van dataverzameling is gevoelig voor vertekening. De geïnterviewde kan het plan ophemelen en alleen die gegevens met de interviewer delen, waardoor het plan mooier wordt beschreven dan deze daadwerkelijk is (Boyce & Neale, 2006). Aangezien het plan Holwerd aan Zee context gebonden is, is het niet waarschijnlijk dat er generieke uitkomsten tot stand zullen komen die één op één toepasbaar zijn in andere planningsopgaven.

Ook is er gebruik gemaakt van drie verschillende casussen, namelijk die van de Blauwestad in de provincie Groningen, het plaatsje Norddeich in Duitsland en het plan Holwerd aan Zee zelf. Deze casussen zijn gebruikt ter vergelijking met de casus Holwerd aan Zee. De insteek van de vergelijking is om te kijken welke overeenkomsten en verschillen er zijn te constateren ten aanzien van Holwerd aan Zee. Daarbij is gekeken welke factoren belangrijk zijn bij het realiseren van de eerdergenoemde vergelijkbare casussen en welke betekenis dit zou kunnen hebben voor de toepasbaarheid van een adaptieve benadering van planning bij het plan Holwerd aan Zee. De reden dat deze casussen zijn gekozen hebben te maken met de mate van vergelijkbaarheid met het plan Holwerd aan Zee: Blauwestad en Norddeich vertonen beide overeenkomsten met de casus Holwerd aan Zee. De vergelijking tussen Norddeich en Holwerd aan Zee gaat meer in op het feit dat Norddeich qua fysieke en demografische kenmerken een soortgelijke context als Holwerd kent als het gaat om geografische ligging ten opzichte van de zee en het aantal inwoners. In het kader van een vergelijking als het gaat om enerzijds een vergelijkbaar plan en anderzijds een vergelijkbare geografisch context ten opzichte van Holwerd aan Zee, zijn Norddeich en Blauwestad complementair aan elkaar. Norddeich en Holwerd hebben beide een haven die toegang biedt tot een Waddeneiland die te bereiken is door middel van een pier, maar ook het inwoneraantal is nagenoeg dezelfde. De economie floreert wel in Norddeich en aan toerisme is dan ook geen gebrek. Binnen deze casus gaat de vergelijking meer in op de omstandigheden, de context,

waarin het plan tot ten uitvoer moet worden gebracht. Deze casus wordt daarom beschouwd als succesvol binnen dit onderzoek.

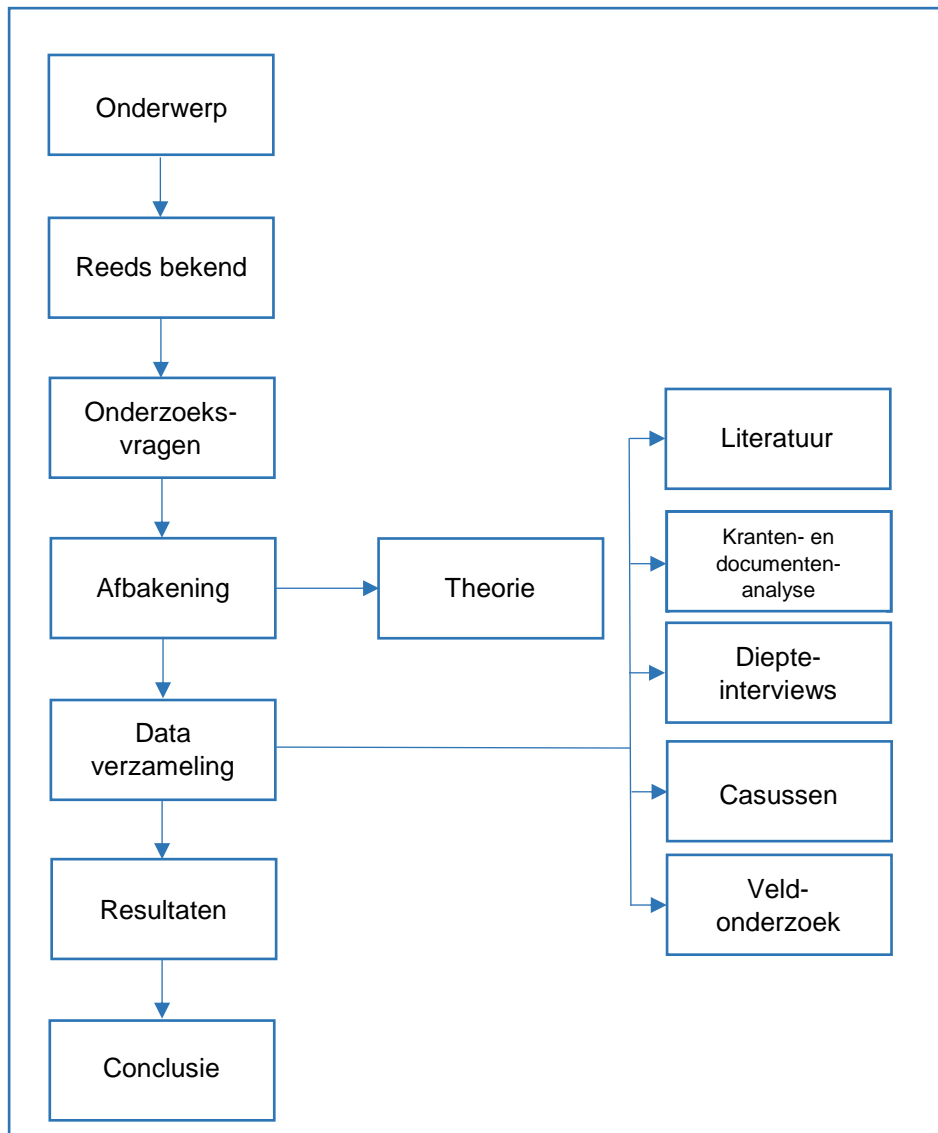
De casus van Blauwestad is niet één op één vergelijkbaar met die van Holwerd aan Zee en moet daarom in de specifieke context bekeken worden. Blauwestad, gelegen langs de A7 in Oost-Groningen, is niet direct verbonden met de zee en bevindt zich niet in de directe omgeving van de zee. Het volgend citaat geeft aan waarom er gekozen is om een dergelijk project zoals die van Blauwestad te starten in dit gebied: *“Het doel van het project de Blauwestad is het verbeteren en versterken van de sociaal-economische vitaliteit van de Oldambt regio door middel van een grootschalige gebiedsverandering en de bouw van woningen”* (Noordelijke Rekenkamer 2010, p.7). Blauwestad kent daarbij een zelfde soort doel als het plan Holwerd aan Zee en verschilt daarin met Norddeich. Het onderzoek naar Blauwestad is dan ook meer gericht op het plan, de uitwerking en de implementatie ervan. In zowel Blauwestad als Holwerd aan Zee werd het noodzakelijk geacht om iets in de fysieke ruimte te veranderen door een meer aan te leggen. Dit is een radicale oplossing aangezien een meer wordt aangelegd of niet. Het is geen optie om een meer voor de helft te graven en/of te vullen met water. Blauwestad kan als voorbeeldcasus worden beschouwd als het gaat om hoe er niet moet worden gehandeld in een soortgelijk plan als die van Holwerd aan Zee. Deze casussen zijn nader toegelicht in hoofdstuk 4 van dit onderzoek.

Daarnaast heeft er een veldonderzoek plaatsgevonden, door een bezoek te brengen aan het dorp Holwerd, het projectgebouw, de pier en de dijk. Er hebben observaties plaatsgevonden, er zijn gesprekken gevoerd met één van de bedenkers van het plan en er zijn inzichten verkregen in de locaties waar verschillende onderdelen van het plan worden uitgevoerd.

Figuur 6 geeft een overzicht weer van de gehanteerde onderzoeksstrategie, die reeds is besproken. Binnen de gehanteerde onderzoeksstrategie is er eerst een onderwerp vastgesteld. Het onderwerp binnen dit onderzoek is het plan Holwerd aan Zee. Daarna is er onderzocht wat er al bekend is over dit onderwerp om vervolgens vast te kunnen stellen welk gedeelte van de werkelijkheid nader verklaard zou kunnen worden. Op deze wijze is voorkomen dat er al bestaand onderzoek nogmaals zou worden uitgevoerd. Aan de hand hiervan zijn vervolgens de onderzoeksvragen opgesteld. Afbakening is nodig gebleken omdat het niet mogelijk is om alle aspecten van Holwerd aan Zee te onderzoeken.

Dit is gedaan door de onderzoeksvraag op te stellen. Hieruit wordt duidelijk welke concepten en begrippen een rol spelen en welke niet. Deze concepten en begrippen zijn herleid uit de bestaande wetenschappelijke literatuur. Vervolgens zijn de data verzameld, door

middel van een literatuurstudie, gebruik makend van het internet, het afnemen van diepte-interviews, het bestuderen van een drietal casussen en veldonderzoek door de onderzoeker. Deze data zijn vervolgens verwerkt tot resultaten om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. Dit heeft geresulteerd in de conclusie.

Figuur 6 *Onderzoeksstrategie*

3.4 Ethische vraagstukken

De volgende ethische vraagstukken zijn aan bod gekomen tijdens dit onderzoek: de onderzoeker werd wellicht als een outsider gezien, aangezien de onderzoeker en de respondent elkaar niet kennen. Dit heeft zowel positieve als negatieve gevolgen. Negatief, omdat de respondenten en de onderzoeker elkaar niet kennen en hierdoor wordt er een

barrière opgeworpen om deel te nemen aan het onderzoek. Positief, om exact dezelfde reden. Dit kan een barrière wegnemen om deel te nemen aan het onderzoek. Het kan wellicht zorgen voor een meer ontspannen gesprek, wanneer de geïnterviewde en interviewer elkaar niet kennen. Zo ontstaan er geen verwachtingen die waar moeten worden gemaakt of juist niet waar worden gemaakt.

Verder is het de geïnterviewde duidelijk gemaakt dat deelname aan het onderzoek niet verplicht is. Op ieder willekeurig moment het interview zou mogen worden afgebroken en dat er vertrouwelijk is omgegaan met datgene wat is besproken. Derden hebben geen toegang tot de verzamelde data.

Daarnaast is er toestemming gevraagd of het interview mocht worden opgenomen en uitgewerkt tot een transcript. Ook is toestemming gevraagd of de namen van de geïnterviewden mochten worden opgenomen in dit onderzoek. Hiervoor is door alle vier geïnterviewden toestemming verleend.

4. Dataverzameling

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de wijze waarop de data is verzameld en geanalyseerd aan de hand van de in hoofdstuk 3 genoemde interviews en casussen. Door middel van het afnemen van interviews is getracht de context van het plan Holwerd aan Zee bloot te leggen, waarbij specifiek gekeken is naar de totstandkoming van het plan en de beoogde omslag die moet gaan plaatsvinden. Met de omslag wordt bedoeld dat het plan op papier naar de daadwerkelijke implementatie ervan in het fysieke domein gaat. Daarnaast is nagegaan hoe de regio zou kunnen worden ontwikkeld, qua werkgelegenheid en qua natuur. Ten slotte is er nagegaan onder welke condities het waarschijnlijk is dat het plan ook daadwerkelijk zal worden geïmplementeerd. In dit hoofdstuk wordt uitgelegd hoe deze analyse wordt uitgevoerd. Daarnaast wordt in dit hoofdstuk antwoord gegeven op de tweede deelvraag ‘Welk spanningsveld is het meest van belang in de casus Holwerd aan Zee?’ en de vierde deelvraag ‘Wat kan dynamisch kustbeheer voor het overbruggen van de bij de tweede deelvraag genoemde spanning in de casus Holwerd aan Zee betekenen?’ die onderling verbonden zijn.

De structuur die gehanteerd wordt in dit vierde hoofdstuk en ook terug te leiden is naar het conceptueel model, is als volgt: vanuit de verschillende schaalniveaus en het doorlopen van tijd wordt dit onderzoek aan deze kapstok gehangen, wat overeenkomt met de beoogde transitie die plaats zou moeten gaan vinden in Holwerd en omgeving. De relevante schaalniveaus bij Holwerd aan Zee zijn zowel micro als meso. Friesland geldt hierbinnen als meso en macro niveau. Daarnaast speelt ‘tijd’ een belangrijke rol. Van belang is om te weten waar het plan vandaan komt, wat er nu gaande is en waar het plan toe moet leiden. Padafhankelijkheid is hierbij relevant, aangezien dat beslist hoe zaken vroeger werden gezien en hoe hier naar werd gehandeld. Deze padafhankelijkheid dient te worden doorbroken door middel van het uitvoeren van Holwerd aan Zee. De casussen Blauwestad en Norddeich geven vergelijkingen over hoe een dergelijk plan op welke manier een bijdrage heeft geleverd aan de regio en waar mogelijkheden liggen voor Holwerd aan Zee in soortgelijke geografische context. Norddeich heeft deze transitie reeds doorlopen tot wat het nu is; een bruisend en toeristisch aantrekkelijke badplaats. Blauwestad is als plan uitgevoerd en kan daarmee naast het plan van Holwerd aan Zee worden gelegd om te zien waar de knelpunten liggen qua uitvoering en waarom een adaptieve benadering van planning kan bijdragen aan en het

overbruggen van de spanningen die reeds zijn besproken in dit onderzoek. Vandaar dat de deelhoofdstukken in dit hoofdstuk als volgt zijn verdeeld; Holwerd en Friesland als de relevante schaalniveaus, de casussen als proces in de tijd en adaptieve planning om deze twee componenten samen te brengen.

De tabellen 2, 3, 4 en 5 laten een overzicht zien met de personen die zijn geïnterviewd. Een beknopt overzicht van hun expertise, waar het interview heeft plaatsgevonden en de totale duur van het interview zijn hierin ook opgenomen. De interviewvragen die zijn gebruikt om het interview semigestructureerd vorm te geven, evenals de transcripten van de interviews, zijn te vinden in de bijlagen één tot en met acht. Na iedere tabel is er een beknopte weergave gegeven van het desbetreffende diepte-interview. Hierin is op gefilterde wijze de relevante informatie genoemd die leidt tot het beantwoorden van de hoofdvraag. Vervolgens is schematisch weergegeven hoe de spanningen zoals benoemd in het theoretisch kader, hun weerslag hebben op het plan Holwerd aan Zee.

4.1 Het plan Holwerd aan Zee

Naam en expertise	Theo Broersma; medebedenker plan Holwerd aan Zee
Duur interview	01:03:19
Locatie interview, datum interview	Projectbureau Holwerd aan Zee te Holwerd, 24.01.2018
Interviewvragen/transcript	Bijlage 3 (p. 102), bijlage 4 (p. 103 - 121)

Tabel 2 *Expert plan Holwerd aan Zee*

Ontstaan plan Holwerd aan Zee

Het plan Holwerd aan Zee is in 2013 ontstaan in een gebied dat gedefinieerd wordt als krimpregio. Een aantal inwoners waren van mening dat het hele noorden van Friesland weer op de kaart moest worden gezet. Het is dus niet gericht op Holwerd alleen alhoewel dat wel het startpunt was van dit project. Al snel werd duidelijk dat er iets gedaan moest worden en er werd gezocht naar een vliegwiel zodat er reuring zou ontstaan. Duidelijk werd ook dat het pas

gerealiseerde Waddenbelevingscentrum niet de juiste invulling was, aangezien de bezoekersaantallen tegenvielen. Atelier Fryslân had destijds een lopend project om de gehele kust van Noordoost-Friesland qua toerisme aantrekkelijk te maken. Zo kwam Holwerd opnieuw in de belangstelling te staan. Vervolgens was er een landschapsarchitect uit Arnhem die opperde om niet langer van de zee gekeerd te wonen, maar juist de zee opnieuw te betrekken bij het dorpje Holwerd, net zoals vroeger het geval was. Zo ontstond het idee om Holwerd opnieuw te verbinden met de zee, door middel van het doorbreken van de grote groene dijk zodat het zeewater weer tot in Holwerd kon toe worden te laten.

Dit plan is niet volledig nieuw. Een soortgelijk plan is er al eens geweest in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw. Toen was er het idee om een polder tussen Holwerd en Blija onder te laten lopen. Gebrek aan urgentie leidde toen niet tot uitvoer van het plan. Er was geen sprake van crisis, maar er was ook geen sprake van krimp. Mede hierdoor werden deze projecten niet gedragen door afdoende draagvlak voor de desbetreffende projecten.

Beoogde ontwikkelingen

Naast het feit dat het gebied te kampen heeft met krimp, zijn er andere factoren die een rol hebben gespeeld bij de ontwikkeling van het plan en daarom verder toegelicht worden in dit onderzoek. Zo biedt het plan ook de ruimte om onder andere natuur en toerisme te ontwikkelen. Deze twee onderdelen zijn met elkaar verbonden. Ontwikkeling van natuur is gericht op de huidige toename in de neerslagintensiteit en -frequentie. Dit heeft als gevolg dat er meer hemelwater moet worden afgevoerd. Gebeurt dit niet dan is de kans aanwezig dat de gewassen in de polders rondom Holwerd zullen verdrinken, met een miljoenstrop als gevolg. Daar biedt dit plan een oplossing voor: door middel van de te realiseren verbinding met de Holwerdervaart, via het graven van het meer, wordt uiteindelijk de verbinding gemaakt met de Waddenzee. Deze laatst genoemde verbinding zal tot stand komen door middel van een coupure in de oude zeedijk. Hierdoor zal het dorp niet direct in verbinding komen te staan met de Waddenzee. Het dorp wordt namelijk beschermd door twee dijken, zowel een oude als een nieuwe dijk. Om de inwoners tegen het water te blijven beschermen, is het echter wel noodzakelijk dat de dijk goed onderhouden wordt. Het plan leent zich er op deze manier voor om de spanning tussen behouden en ontwikkelen weg te nemen.

Holwerd opnieuw verbinden met de zee kan een positieve invloed hebben op het toerisme, aangezien op deze wijze er een extra mogelijkheid wordt gecreëerd om de Waddenzee te bereiken. Totdat dit is gerealiseerd zijn de enige opties om via Harlingen of Lauwersoog het

wad te bereiken. Op dit moment is het echter zo dat vanwege de getijden het niet mogelijk is om binnen één tij vanaf Harlingen naar Lauwersoog te varen en andersom.

Toerisme speelt zoals gezegd ook een rol binnen het plan Holwerd aan Zee. Het gebied rondom Holwerd zal worden vermarkt en de status van de Waddenzee als UNESCO Werelderfgoed moet daarbij zorgen voor de nodige naamsbekendheid. Het moet echter geen massatoerisme worden met pretparken en daarmee verstoring van het gebied. Er wordt gericht op de natuur- en cultuurtoerist. Hierbij kan geen vergelijking worden gemaakt met de toeristen die Ameland of de kusten langs de Duitse Waddenzee bezoeken. Deze toeristen zijn vaak gericht op strandbeleving. Dat zal bij Holwerd aan Zee niet plaatsvinden. In de plannen is echter wel Hotel Holwerd opgenomen. Hierbij worden kleine en verpauperde woningen omgebouwd tot recreatiewoningen, waarbij een hotel ontstaat die niet verticaal maar horizontaal verspreid is over het dorp Holwerd.

Het plan zoals het in dit interview omschreven is, kan worden samengevat in drie fasen: fase één is realisatie van Hotel Holwerd. Fase twee is vervolgens de dijkdoorbraak waarbij het meer wordt aangelegd. Fase drie is ontsluiting van de Holwerdervaart met het meer en uiteindelijk de Waddenzee.

Draagvlak voor het project

Nadat het idee ontstaan is voor het project, was het van belang om na te gaan of er voldoende steun zou zijn voor dit ingrijpende project. Hiervoor werd door de bedenkers Dorpsbelang Holwerd als goede afspiegeling gezien van de inwoners van Holwerd. Tijdens een algemene ledenvergadering van Dorpsbelang Holwerd werd er door de aanwezige dorpingen enthousiast gereageerd op het idee om een project te starten ten behoeve van Holwerd en de omgeving. Toen dit eenmaal duidelijk was, werd het project verder uitgewerkt met concretere doelstellingen zodat er ook daadwerkelijk aan de slag kon worden gegaan. Wat mede bij heeft gedragen aan het succes qua draagvlak, is het feit dat de bedenkers van het project allen geboren en getogen zijn in Holwerd en nog steeds in het dorp wonen. Zij zijn actief in het dorpsgemeenschapsleven. Ze nemen deel aan verschillen besturen en projecten in en rondom het dorp.

Het is ook van belang geweest dat mogelijke stakeholders zijn benaderd met de vraag of ze mee wilden werken. Wanneer iets niet mogelijk bleek binnen de kaders van het project, werd er gekeken op welke wijze het dan wel mogelijk zou kunnen worden gemaakt. Door zo te handelen zijn de verschillende partijen mede-eigenaar geworden van het project. Hieruit volgde een positieve reactie op het project vanuit de betrokken stakeholders en op deze wijze

is het project zo goed mogelijk ‘verkocht’. Er werd op deze manier meer draagkracht verworven dan wanneer de bedenkers alleen zouden staan. Een belangrijk element hierbinnen is het constant op de hoogte brengen, en houden van de inwoners van Holwerd. Verder kwam het plan onder de aandacht op verschillende bestuursniveaus doordat het plan compleet van onderop was bedacht en ontworpen.

Betrokken overheden en diens rol

Nadat het plan onder de aandacht van toenmalige minister Schultz van Haegen kwam, is de ontwikkeling ervan in een stroomversnelling geraakt. Zij adviseerde om het plan op te delen in fasen, aangezien het te groot was om voor een bestuurder ‘ja’ tegen te zeggen. Op deze wijze zouden verschillende overheden een bepaalde fase voor hun rekening kunnen nemen. De Rijksoverheid is er verantwoordelijk voor geweest dat het plan op de MIRT-agenda belandde. Aangezien de gemeente Dongeradeel niet kapitaalkrchtig genoeg is, wilde ze graag op een andere wijze helpen. Daarom hebben zij de huisvesting voor de projectgroep Holwerd aan Zee gefaciliteerd. Verder hebben zij een ambtenaar tot hun beschikking gesteld zodat het plan is gaan leven binnen de organisatie en ook de planonderdelen zijn doorgerekend. De provincie heeft onder andere schetssessies geïnitieerd, met mogelijke uitkomsten van het plan Holwerd aan Zee.

Daarnaast bestaat er ook een onderlinge wisselwerking tussen de gemeente en de provincie, bijvoorbeeld wanneer het aankomt op het wel of niet realiseren van recreatiewoningen in de voormalige kleine en verpauperde woningen. De concrete inmenging van de provincie Friesland is pas van de laatste anderhalf á twee jaren. Dit is te wijten aan het feit dat de provincie wel wilde, maar werd tegengehouden door regels waaraan zij zich moesten houden. De drie bedenkers van het miljoenenproject hebben voor een unieke situatie gezorgd gezien het feit dat zij zich hebben gemanifesteerd als vrijwilligers, en daarmee niet als projectontwikkelaar(s). Subsidies kunnen vanuit provinciaal perspectief namelijk alleen verstrekt worden aan de laatstgenoemde(n), waardoor de vrijwilligers in eerste instantie buitenspel werden gezet. Ook een kosten- en batenanalyse als onderdeel van het plan om de kans van slagen aan te tonen, mocht hierbij vanwege de eerder genoemde reden niet baten. Voor subsidies zijn er diverse aanvragen gedaan bij de Europese Unie. Subsidie bleek tot dusver echter niet mogelijk omdat plan (nog) niet wordt gezien als concreet project. Voor de benodigde erkenning als concreet project en de daarbij behorende subsidie zal alleen toestemming worden verleend wanneer zowel de provincie Friesland en de Rijksoverheid

achter het plan staan. Vervolgens moeten er miljoenen worden geïnvesteerd waarna het project kan overgaan naar de realisatiefase.

Stakeholders en belanghebbenden

Uit het interview is gebleken dat er een groot aantal stakeholders en belanghebbenden betrokken zijn bij het plan. Hierna volgen degene die tijdens het interview zijn genoemd en nader besproken: Wadlopers, initiatiefnemers, toeristen, mensen werkzaam in het Waddenbelevingscentrum, Dorpsbelang, Atelier Fryslân, landschapsarchitect uit Arnhem, it Fryske Gea, Staatsbosbeheer, ambtenaar Jan Zijlstra van de gemeente Dongeradeel, landschapsarchitect van Buro Harro, grondeigenaren, natuurmensen, natuurorganisaties, Rabobank Damwoude, Programma Rijke Wadden, deltacommissaris, Oerol, Sense of Place. Daarnaast zijn er stakeholders die vooral vanuit beleidsmatig perspectief een belangrijke rol spelen. Zoals de eerdergenoemde stakeholders en belanghebbenden bottom-up bij de ontwikkeling van het plan betrokken zijn, zo kunnen deze stakeholders gedefinieerd worden als top-down. Ze zijn onder andere verantwoordelijk voor de relevante wet- en regelgeving omtrent het plan, maar ook voor het verstrekken van subsidies. Deze stakeholders, zoals in het interview genoemd, zijn de volgende: UNESCO Werelderfgoed, Europese Unie, het Rijk, provincie Friesland, gemeente Dongeradeel, burgemeester en wethouders Dongeradeel, Rijkswaterstaat, Dienst Landelijk Gebied, waterschap.

4.2 De regio Noordoost-Friesland

Naam en expertise	Jasper Meekes; PhD, leisure economie, regionale gebiedsontwikkeling
Duur interview	01:05:21
Locatie interview, datum interview	Landleven 1, kamer 3.12 te Groningen, 13.02.2018
Interviewvragen/Transcript	Bijlage 5 (p. 122 - 123), bijlage 6 (p. 124 - 139)

Tabel 3 *Expert vrijetijdseconomie*

Regio uit de krimp halen

De vraag die vooropstaat, is of deze regio wel uit de krimp kan worden gehaald. Dit is vaak een onomkeerbaar proces waarbij niet met zekerheid kan worden gezegd of het ook daadwerkelijk lukt het tij te keren. Van belang is wel dat het proces van krimp, en dan met name de gevolgen daarvan, worden tegengegaan. Hierbij moet onder andere worden gezorgd dat voorzieningen zoals winkels en scholen niet verdwijnen. Hierbij is een rol weggelegd voor de zogeheten vrijetijdseconomie: economische ontwikkelingen die gefocust zijn op voorzieningen waarvan vooral in de vrije tijd gebruik wordt gemaakt, zoals toerisme. Binnen de regio Holwerd wordt daarom vooral gericht op het toerisme, zodat dit als een olievlek verspreid wordt. Hiermee wordt getracht meer werkgelegenheid te creëren voor de lokale bevolking zodat het reguliere voorzieningenniveau op peil kan worden gehouden, los van de voorzieningen gericht op toerisme. Op deze wijze kunnen de gevolgen van krimp worden tegengegaan in zowel Holwerd als de regio noordoost Friesland.

Vermarkten van de regio

Of Hotel Holwerd succesvol zal zijn, staat of valt met het feit of er genoeg mensen op af komen. Er zijn verschillende redenen waarom mensen naar Holwerd komen. Een eerste reden is hoe de aantrekkelijkheid van het gebied wordt ervaren door de beoogde toerist. Deze kan als positief worden ervaren door onder andere de volgende aspecten: de rust, het mooie landschap en de weidsheid van de omgeving. Ook de aanwezigheid van water, natuur en het feit dat het er 's nachts nog echt donker is spreekt mensen aan. Dit kan bijdragen aan de bekendheid en aantrekkelijkheid van de regio. Een tweede reden is de identiteit van de regio en specifiek van het dorp Holwerd zelf. Holwerd kent een aantal karakteristieke elementen die uniek zijn. Het dorp is gebouwd op een tweetal terpen, waarvan de ene terp wordt gekenmerkt als 'handelsterp' en de andere terp als 'kerkterp'. Toch zullen deze karakteristieke eigenschappen alleen niet voldoende zijn om (meer) toeristen aan te trekken. Daarom is het van belang dat de eigenwaarde van het dorp en de regio wordt gezien. Deze aantrekkingskracht zal vervolgens omgezet moeten worden in een concept waar toeristen op afkomen.

Alhoewel het plan Holwerd aan Zee vooral gericht lijkt te zijn op het dorp zelf, wordt ook gekeken naar het feit dat de ontwikkelingen ook positieve gevolgen kunnen hebben voor de rest van de regio. Aangezien het dorp Holwerd relatief klein is en niet voldoende activiteiten te bieden heeft om dagen achtereen te kunnen vullen, is de kans aannemelijk dat eventuele toeristen de rest van de regio ook gaan ontdekken en bezoeken. Hierbij bestaat de kans dat

wanneer toeristen zich positief uitlaten over het gebied, ze de regio nog eens zullen bezoeken. Zodoende kan bij een volgend bezoek ook een ander dorp aangedaan worden, waardoor de gehele regio mee profiteert en kan worden ontwikkeld.

Bestemmingen

Het vermarkten van de regio kan gerealiseerd worden door het toevoegen van nieuwe bestemmingen. Een al bestaande bestemming is die van de Waddeneilanden zelf. Daarnaast moet de regio Noordoost-Friesland als een nieuwe bestemming bekend komen te staan. Dit kan worden bewerkstelligd door kleinschalige bedrijfjes, zoals een bed and breakfast of een camping, die direct belang hebben om de lokale regio te vermarkten. In de loop van de tijd kan er op deze manier een goede naamsbekendheid ontstaan waardoor meer mensen hierop afkomen, waardoor er ook ruimte wordt geboden om andere activiteiten in de regio te starten.

Ook zou de regio kunnen functioneren als alternatief voor Ameland waarmee de druk qua toeristen op het eiland zal afnemen, maar dit kan pas geconstateerd worden wanneer het plan daadwerkelijk gerealiseerd is. De druk op de Waddeneilanden neemt steeds meer toe met bijbehorende gevolgen. Zo heeft de natuur te leiden onder de enorme aanwas van toeristen. Met name de toeristen die niet specifiek voor het strand naar Ameland gaan maar meer gericht zijn op de natuur, zouden ervoor kunnen kiezen om één of meerder dagen naar Holwerd te gaan in plaats van Ameland. Dit kan overigens ook gaan gelden voor het toerisme bij de Friese meren. Wanneer een toeristische plek als te druk wordt ervaren, bestaat de kans dat toeristen naar een rustiger alternatief op zoek gaan en wellicht in de regio Noordoost-Friesland terecht komen.

4.3 Casussen Blauwestad en Norddeich

Blauwestad in Groningen

Blauwestad was bedoeld om de sociaal-economische vitaliteit te versterken en te verbeteren. De reden waarom dit plan bedacht is, hangt samen met de geschiedenis van de regio. Twee eeuwen geleden kende dit gebied veel welvaart en rijkdom als het gevolg van succesvol landbouw bedrijven. De ommekeer deed zich voor in de jaren zeventig van de vorige eeuw.

Deze zorgde er onder andere voor dat de bevolking begon weg te trekken uit dit gebied. Doordat de werkzaamheden in de landbouwsector steeds meer gedaan werden door machines, was er minder mankracht nodig om de werkzaamheden uit te voeren, waardoor de werkgelegenheid afnam in het gebied (Van Cassel - van Zeeland, 2012). Het dalen van werkgelegenheid stond niet op zichzelf. Andere gevolgen van de toenemende werkloosheid

waren het verdwijnen van voorzieningen in de regio en vertrekkende inwoners uit het gebied. Met name de hoger opgeleiden en jongeren trokken weg, op zoek naar banen elders in het land (De Mik, 2000). Dit is de reden dat aan het eind van de vorige eeuw het plan Blauwestad is bedacht. De situatie in het gebied in- en rondom het huidige Blauwestad is vergelijkbaar met de situatie van Holwerd en omgeving, waarbij het voorzieningenniveau om soortgelijke redenen afnam.

Van de braakliggende landbouwgronden in de regio was 800 hectare in gebruik genomen om onder te laten lopen met water om zodoende een binnenmeer te creëren (De Mik, 2000), dat tevens zou dienen als waterberging. Naast het binnenmeer zou er een natuurgebied worden gerealiseerd. Ook werd er woningbouw in dit gebied beoogd. Het voorgaande zou moeten resulteren in het aantrekken van mensen met voldoende kapitaal om een huis te laten bouwen. Op deze manier zouden de beoogde nieuwe bewoners geld gaan uitgeven in deze regio wat een versterkend effect zou moeten hebben op de werkgelegenheid. Er werd niet alleen ingezet op nieuwe inwoners van Blauwestad, tevens zouden zowel het binnenmeer als het natuurgebied moeten zorgen voor recreatie. Het laatstgenoemde zou een toename aan toerisme moeten genereren (Van Cassel - van Zeeland, 2012).

Dat het plan kwalitatief goed in elkaar steekt bleek uit het feit dat het plan in 2005 winnaar was van de Gouden Piramide. Deze prijs wordt uitgereikt wanneer een project als inspirerend en als voorbeeld kan worden beschouwd. Ook was het plan genomineerd in de categorie 'natuur' bij het World Architecture Festival (Rauws et al., 2014), toen deze voor het eerst in 2008 werd gehouden in Barcelona.

Na realisatie van het plan is gebleken dat het niet heeft voldaan aan het planontwerp dat vooraf is gemaakt. Zo bleken de uitgaven vele malen hoger te zijn dan vooraf was berekend. Ook bleef de verkoop van kavels, bedoeld voor het duurdere huizensegment, uit; mensen bleken niet bereid om te blijven werken in de Randstad en tegelijkertijd een bewoning te betrekken in Blauwestad, ondanks dat dit wel werd aangenomen (Rauws et al., 2014). De financiële crisis, die startte in het voorjaar van 2007 en het hoogtepunt bereikte in de zomer van 2008 (Kalse, 2008), heeft hier geen positieve bijdrage aan geleverd.

De gevolgen van de financiële crisis gingen verder dan het niet realiseren van nieuwe residenties. Dit hield verband met de betrokken partijen, zowel privaat als publiek, die onderdeel uitmaakten van het realiseren van Blauwestad; een zogenaamde publiek-private samenwerking. Twee van de private partijen zouden een aanbesteding gaan doen zodat een gedeelte van het plan eerder zou worden uitgevoerd dan vooraf was afgesproken. Deze private

partijen beschouwden dit als dusdanig riskant, dat zij besloten hun medewerking te beëindigen. Dit had als gevolg dat één private partij overbleef, waarmee ook de samenwerking werd beëindigd. Het project kende namelijk een dusdanige omvang qua risico's, kosten en tijdsbestek dat het niet realistisch werd geacht om de uitvoering over te laten aan de enig overgebleven partij. Het resultaat hiervan was dat de provincie Groningen, de publieke partij in deze samenwerking, alle taken zelf op zich nam, inclusief een verlies van bijna 28 miljoen euro (Van Cassel - van Zeeland, 2012).

Niet alleen de financiële crisis is verantwoordelijk geweest voor het mislukken van het plan Blauwestad zoals deze op voorhand ontworpen was. Volgens Rauws et al. (2014) zijn hiervoor verschillende andere redenen te noemen. Zo waren er verplichte investeringen die vooraf moesten worden gemaakt omdat anders het plan niet kon worden geïmplementeerd. Deze investeringen zouden vervolgens moeten worden terugverdiend door middel van de bouw en verkoop van luxe woningen. Een andere reden was dat met het vastgoedprogramma slechts gefocust werd op welvarende personen afkomstig uit de Randstad en haar omgeving. Hiervoor is reeds genoemd dat deze benadering niet succesvol bleek. Tot slot is gebleken dat dit programma geen ruimte bood voor alternatieven qua functies in het gebied. Het gebrek aan flexibiliteit maakt het lastig nu is gebleken dat de woningverkoop is tegengevallen.

Concluderend kan worden gesteld dat het plan niet heeft gebracht wat van tevoren werd verwacht. Verkeerd gemaakte inschattingen wat betreft de kosten en de beoogde doelgroep liggen hieraan ten grondslag. Verder is het incalculeren van tegenvallende omstandigheden, zoals de effecten van - en het anticiperen op een financiële crisis, niet voldoende meegenomen in het plan. Alhoewel een financiële crisis op enig moment altijd impact zal hebben op dergelijke plannen, was dit in het geval van Blauwestad funest aangezien de betrokken partijen hun medewerking beëindigden en daarmee de financiering onhaalbaar maakten. Dit duidt op het ontbreken van enige mate van flexibiliteit. In het algemeen wordt flexibiliteit nodig geacht om veranderende omstandigheden op te vangen, om aanpassingen binnen het plan door te voeren en te kunnen implementeren, zo ook in Blauwestad. Bovendien werd er gefocust op één specifieke doelgroep en werd louter ingezet op het realiseren van woningen. Daaruit blijkt dat er geen sprake was van fasen in de context van een adaptieve benadering van planning: vanwege het monofunctionele karakter van het plan is niet ingezet om separate fasen in het plan op te nemen die onafhankelijk van elkaar uitgevoerd hadden kunnen worden. Zo had een (te) grote voorinvestering voorkomen kunnen worden en was tijdens de realisatie ook financiële flexibiliteit mogelijk. Bovendien waren in dezelfde context evaluatiemomenten nuttig geweest, om te kijken of het plan daadwerkelijk zou aanslaan bij de beoogde doelgroep

en daarvoor wellicht alternatieven noodzakelijk zouden zijn.

Norddeich in Duitsland

Zowel Holwerd als Norddeich hebben een haven waaruit een Waddeneiland per veerdienst bereikt kan worden; Ameland is bereikbaar vanuit Holwerd en Juist en Norderney hebben een verbinding met Norddeich. De karakteristieke eigenschap die hierbij hoort is te zien in figuur 7; beide plaatsen hebben een haven die door middel van een pier te bereiken is. Ook qua inwoneraantal zijn beide plaatsen vergelijkbaar. Holwerd heeft een inwonertal van 1.600 in het jaar 2016 (CBS, 2017), waarbij Norddeich in hetzelfde jaar een inwonertal heeft van 1.654 (Stadt Norden, 2016). Beide plaatsen hebben daarmee overeenkomsten wat betreft inwonertal en de aansluiting met de Waddeneilanden.

Naast de hiervoor genoemde overeenkomsten zijn er een aantal verschillen te noemen tussen Holwerd en Norddeich. Verschillen die vooral te maken hebben met het voorzieningenniveau tussen beiden plaatsen. Hierbij gaat het niet alleen om primaire voorzieningen voor levensonderhoud, maar ook voorzieningen die gericht zijn op vermaak, ontspanning en natuurbeleving.

Uit onderzoek van Sijtsma et al. (2012) blijkt dat de slagingskans bij dergelijke projecten zoals Norddeich samenhangt wat betreft de mogelijkheid om toeristen aan te trekken. Zo kan de Waddenzee veel met een bezoeker of toerist doen en diepe gevoelens naar boven brengen. Dit hangt samen met een ervaring die niet in geld is uit te drukken; sterke verbondenheid met de natuur, de omvang van de natuur en de puurheid van het gebied. Hierdoor is het meeste toerisme te vinden op de Waddeneilanden zelf en niet zozeer in de kustplaatsen (Sijtsma et al., 2012).

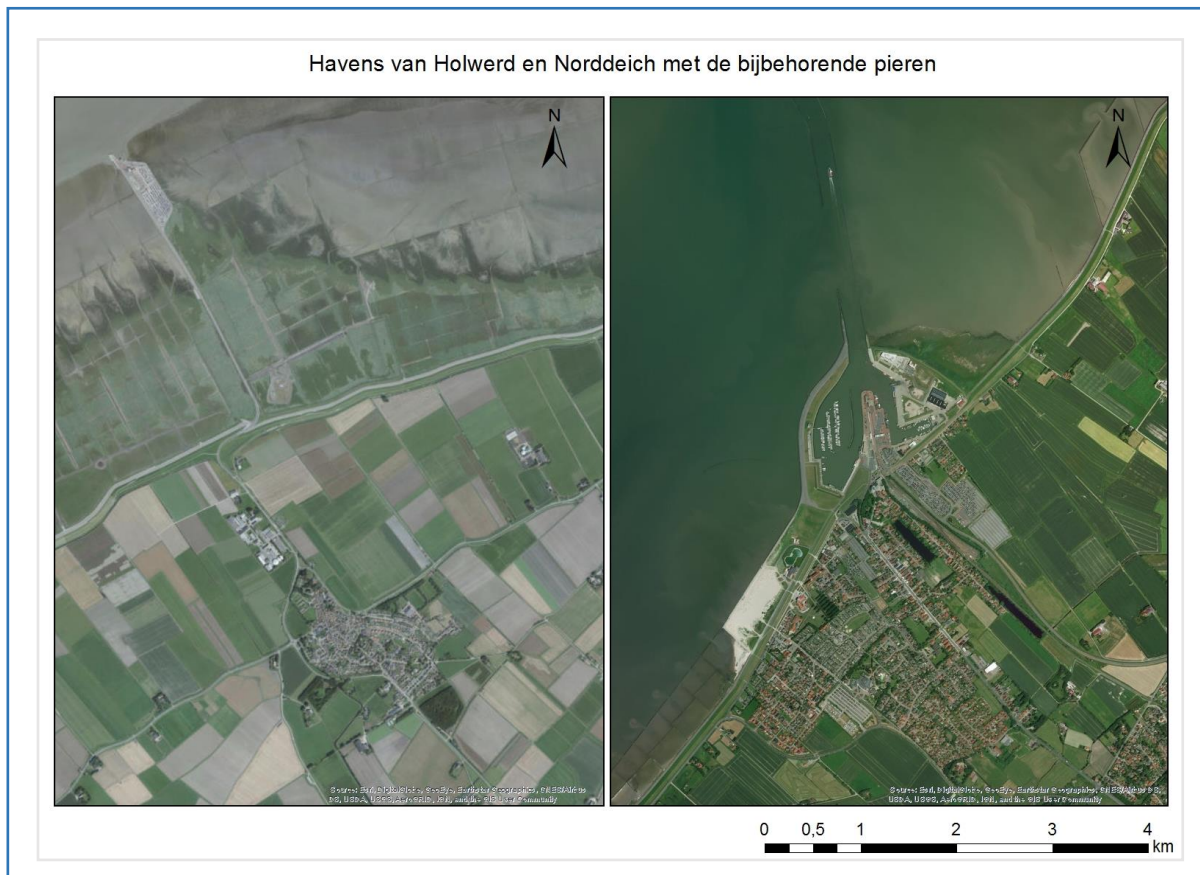
Echter, het voorzieningenniveau in Norddeich zorgt ervoor dat de beleving van de Waddenzee ook in de kustplaats te vinden is, in tegenstelling tot Holwerd. Zo beschikt Norddeich over tal van faciliteiten die bezoekers en toeristen aantrekt. Volgens de VVV van Norddeich zijn er verschillende bezienswaardigheden te vinden en worden er diverse activiteiten ondernomen. De variatie aan activiteiten is bedoeld om elke doelgroep te kunnen bedienen. Hiermee worden zowel de jonge als oude bezoeker voorzien in zijn of haar behoeften. Zo kan een bezoeker kiezen voor een fysieke activiteit of juist voor een activiteit waarbij men tot rust kan komen. Het landschap in en rondom Norddeich kan zowel te voet als op de fiets worden verkend. Daarnaast kan er een museum worden bezocht, het zogenoemde Waloseum, wat inzicht biedt aan toeristen over de dierlijke inwoners van het Noordzeegebied. Als aanvulling hierop kan de zeehond worden bewonderd in de zeehondenopvang of via een

bootreis op de Noordzee. Tot slot is er een aantal parken die geheel zijn ingericht ter vermaak van de bezoeker (Tourist Information Norddeich, 2017). Het feit dat Norddeich inzet op toerisme zorgt voor een bepaalde afhankelijkheid: het toeristische beleid is pas effectief wanneer er ook daadwerkelijk toeristen Norddeich gaan bezoeken. Beleid is in dit geval daarom een instrument om zo goed mogelijk in te spelen op een bepaalde tendens, maar daarmee qua succes afhankelijk van het feit of deze tendens ook daadwerkelijk plaatsvindt.

Volgens Hospers (2013) hebben de inwoners van Ostfriesland hun inkomen te danken aan onder andere Volkswagen, de grootste werkgever binnen dit gebied. Verder zijn veel mensen werkzaam in de maritieme-industrie, met scheepsbouw als grootste werkgever. Ook de werkgelegenheid gerelateerd aan windenergie, met name door leverancier Enercon, staat in de top drie van grootste werkgevers. In vergelijking met Holwerd valt op dat er niet een groot bedrijf is die veel werkgelegenheid biedt, zoals Volkswagen en Enercon dat doen in Norddeich. De maritieme industrie in Norddeich is vergelijkbaar met de werkgelegenheid in de landbouwsector en industrie, waar in de regio in- en rondom Holwerd nog steeds de meeste mensen werkzaam zijn. De werkgelegenheid in Norddeich zelf komt vooral voort uit het toerisme. Het feit dat de plaats sinds 2010 wordt bestempeld als Nordseeheilbad, heeft een enorme aantrekkingskracht (Hospers, 2013). Eerder al, in 1979, werd Norddeich erkend als Nordseebad (Jungk, 2010). Het feit dat het Waddeneiland Norderney deze status reeds in 1797 heeft verworven zorgde voor een enorme aantrekkingskracht op toeristen (Hospers, 2013).

Er zijn verschillende redenen te noemen waarom in Holwerd dergelijk toerisme zich tot nu toe niet heeft ontwikkeld. Zo heeft Holwerd niet de status van een Nordseebad, of in de Nederlandse context een badplaats genoemd. Bovendien was het in Duitsland lang de gewoonte om op kosten van het ziekenfonds te gaan kuren, vanwege de helende werking van de zoute lucht. Destijds zijn er hierdoor in Norddeich al veel voorzieningen en activiteiten ontwikkeld. In Holwerd hebben dergelijke ontwikkelingen niet plaatsgevonden. De activiteiten en bezienswaardigheden in Holwerd beperken zich tot het wad en de Waddenzee. Er kan worden deelgenomen aan een wadlooptocht, een tour langs het wad of een bezoek worden gebracht aan het belevings- en informatiecentrum (Friesland, 2017). Aanvullend daarop meldt de website van initiatief Noordoost Friesland (2017) dat de omgeving van Holwerd een kijkje biedt op de historie van het gebied, toen het gedeelte nog deel uitmaakte van de middeleeuwse zeearm Middelzee. Deze tijd werd gekenmerkt door dijkes en terpen die bescherming boden tegen de zee. Daarnaast worden enkele terpen,

kerkgebouwen, molens en straatjes in Holwerd met een typisch aanzicht aanbevolen als bezienswaardigheden voor toeristen (Noordoost Friesland, 2017).

Figuur 7 Overeenkomsten Holwerd (l) en Norddeich (r) (ArcGIS, 2017)

Zes gebouwen in Holwerd genoten in 2010 de status van Rijksmonument en inmiddels zijn dit er veertien. Deze karakteristieken hebben er mede voor gezorgd dat de plaats Holwerd in 1991 de status van beschermd dorpsgezicht heeft verkregen (Schijndel & Rutherglen, 2010).

Dergelijke bezienswaardigheden zorgen er doorgaans echter niet voor dat toeristen langer dan een dag verblijven in Holwerd. Volgens Schijndel & Rutherglen (2010) is er dan ook geen sprake van het zogenoemde verblijfstoerisme in deze plaats, omdat een ‘unique selling point’ ontbreekt in deze plaats. De beide topattracties van Holwerd, het wad en de pier, liggen dusdanig ver van Holwerd dat toeristen alleen gebruikmaken van de pier wanneer men van en naar Ameland reist. Aangezien het toerisme op Ameland seizoensgebonden is, geldt dit ook voor de uitbating van de pier, wat de fluctuaties qua toeristenaantallen verklaart (Schijndel & Rutherglen, 2010). Alleen al het feit dat Norddeich beschikt over een strand zorgt voor een significant verschil in beleving van het Waddengebied.

Net als bij Norddeich is een groot deel van de huidige kenmerken van Holwerd te

verklaren op basis van de geschiedenis. Dit geldt bijvoorbeeld voor de reden waarom Holwerd niet direct aan de Waddenzee ligt. In de middeleeuwen was dit wel het geval en ontplooidde Holwerd zich tot een zeehandelscentrum (Noordoost Friesland, 2017). Met de aanleg van de pier in 1872 verdween de handel en de daarmee gepaarde werkgelegenheid. Landaanwinning aan beide zijden van de pier zorgde ervoor dat Holwerd relatief steeds verder van de zee kwam af te liggen. In een later stadium is vanwege reorganisatie en schaalvergroting ook de werkgelegenheid in de industrie en agrarische sector afgenomen. Holwerd is daarmee sterk afhankelijk geworden van regionale, dan wel provinciale ontwikkelingen (Schijndel & Rutherglen, 2010). Zonder deze ontwikkelingen is het onwaarschijnlijk dat Holwerd op eigen kracht de werkgelegenheid een impuls kan geven, zoals vroeger het geval was in de industrie en agrarische sector.

Concluderend kan er worden gesteld dat het grootste verschil tussen Norddeich en Holwerd zich bevindt op het vlak van toerisme en de daarbij behorende voorzieningen. Daar waar Norddeich voorzieningen heeft die direct gelinkt kunnen worden aan de Waddenzee, schiet Holwerd zowel qua voorzieningen als ligging op dit moment tekort. Holwerd is voor toeristen slechts een tussenstation, terwijl Norddeich juist fungeert als trekpleister. Ook de financiële drempel voor een ticket naar een Waddeneiland zorgt ervoor dat Norddeich een aantrekkelijk alternatief is. Dit is voor Holwerd niet het geval. Daar waar de verbinding met de Waddeneilanden in Norddeich ervoor gezorgd heeft dat het toerisme een positieve stimulans heeft gekregen, heeft ditzelfde aspect in Holwerd ervoor gezorgd dat het toerisme elders is ontwikkeld. Een goede geografische ligging ten opzichte van de Waddenzee, in combinatie met voorzieningen voor het faciliteren van toerisme zoals in Norddeich, biedt perspectief voor de insteek van het plan Holwerd aan Zee. Holwerd ligt immers nabij de Waddenzee, maar ontbeert de faciliteiten om toeristen aan zich te binden en de belevenis van het Wad naar zich toe te trekken. Hier speelt het plan Holwerd aan Zee op in.

4.4 Behoud en ontwikkeling van de regio Noordoost-Friesland

Naam en expertise	Jouke van Dijk; directeur Waddenacademie, hoogleraar Regionale arbeidsmarktanalyse
Duur interview	01:10:18

Locatie interview, datum interview	Landleven 1, kamer 2.42 te Groningen, 05.04.3028
Interviewvragen/Transcript	Bijlage 7 (p. 140 - 141), bijlage 8 (p. 142 - 162)

Tabel 4 *Expert regionale arbeidsmarktanalyse*

Ontwikkelen zonder schade teweegbrengen

Het gebied waarin Holwerd ligt kent een grote omvang. Vanaf de bewoonde wereld naar de Waddenzee is de afstand, afhankelijk van de plek in de regio Noordoost-Friesland, twee tot vijf kilometer. Dit is over het algemeen een gebied waar weinig activiteit plaatsvindt en dus uitermate geschikt is om te ontwikkelen, mits dit op een verantwoorde wijze gebeurt. Dit kan tot uitvoer worden gebracht wanneer er niet gericht wordt op het massatoerisme en er niet wordt ingezet op concurrentie tussen de verschillende dorpjes in de desbetreffende regio. Door juist elkaar te versterken kan gezamenlijk ervoor gezorgd worden dat er ruimte komt voor de natuur, wat vervolgens kan dienen als visitekaartje voor de gehele regio. Op dit moment ontbreekt echter het aantrekkelijke aspect van natuur in de directe omgeving van Holwerd. Hierdoor zijn er mogelijkheden om dit verder te ontwikkelen.

Toch zal het ontwikkelen van natuur alleen niet voldoende zijn. Mensen moeten worden bewust gemaakt van het feit dat er überhaupt natuurontwikkeling heeft plaatsgevonden. Het gebied moet dus prominent op de kaart worden gezet, waarbij het ook educatief dient te zijn. Het is daarom van belang dat het plan gecontroleerd wordt uitgevoerd; niet alles volbouwen en er één groot attractiepark van maken, maar ervoor zorgen dat mensen kennis opdoen over het gebied.

Hierbij spelen reguleren en handhaven een rol. Wanneer een gebied meer naamsbekendheid geniet, is de kans groot dat meer toeristen het gebied gaan bezoeken. Het is van belang dat toeristen ervan op de hoogte zijn wat ze wel en niet mogen doen, ter behoud van het gebied en de natuur. Enerzijds wordt daarom het gebied opengesteld om de schoonheid ervan te kunnen ervaren en ervan te kunnen genieten. Anderzijds moet er worden opgetreden ter behoud van het gebied door een tijdelijk betredingsverbod, zoals tijdens het broedseizoen. Daarnaast moet er worden opgetreden tegen toeristen die zich niet aan de regels willen houden.

Het openstellen van een gebied is bij het plan cruciaal. Zonder deze openstelling kan er

niet worden genoten van het gebied en kan niemand de schoonheid ervan ervaren. Dit is van belang omdat wanneer natuurbeleid wordt uitgevoerd, de overheid hier geld voor vrijmaakt. Zonder dat politici, maar ook de bezoekers van een gebied, hiervoor sympathie krijgen zal dit lastig gaan. Het is dus van belang dat er draagvlak wordt gecreëerd door middel van het openstellen van het gebied. Op deze wijze wordt bekend wat er te zien en te beleven is in het gebied en wat het zo mooi en bijzonder maakt.

Economische activiteit

Er zullen toeristen naar Holwerd moeten komen om economische activiteiten te ontplooiën om daarmee de gehele regio een boost te kunnen geven. Een hotel alleen gaat hier niet voor zorgen. Ondanks dat het dorp mooi is, is er niet voldoende te beleven om toeristen aan te trekken, laat staan te verblijven voor een langere periode. Op dit moment wordt er een dorpswandeling aangeboden en kan het Waddencentrum in de voormalige Gereformeerde Kerk worden bezocht. Meer dan een halve dag kan hier niet worden besteed.

Het dorp moet op de kaart worden gezet als toeristische plek zelf en niet als doorvoerplaats naar Ameland, waar wel veel toerisme plaatsvindt. Dat Holwerd toerisme kan gaan ontwikkelen terwijl het naast Ameland ligt is zeker mogelijk, juist omdat het type toeristen niet hetzelfde is. Over het algemeen gaan de toeristen die Ameland bezoeken, hier vooral naartoe voor de gezelligheid en het strand van het eiland. Holwerd is relatief klein en kent meer natuur, wat ook verder ontwikkeld moet gaan worden in de toekomst. Het toerisme in Holwerd en omstreken zal niet gericht zijn massatoerisme, maar vooral gericht op de toerist die wil genieten van rust en natuur.

Het project is daarom alleen haalbaar wanneer een investeerder kan worden gevonden die bereid is om het benodigde bedrag te investeren. In eerste instantie werd verwacht dat de kosten voor het te realiseren meer terug verdiend zouden worden doordat de spoelfunctie van het meer op natuurlijke wijze de geul van en naar Ameland zou uitdiepen. Hierdoor zou bespaard kunnen worden op baggerkosten. Het geld wat daarmee beoogd werd uit te sparen, zou vervolgens weer op andere facetten in het plan kunnen worden geïnvesteerd. Dit is aanvankelijk ook zo vastgelegd in het plan. Uiteindelijk blijkt dit niet het geval, waardoor er veel overredingskracht aan te pas moet komen om de betrokken stakeholders te blijven overtuigen van het feit dat het benodigde geld moet worden vrijgemaakt om alsnog het meer te kunnen realiseren.

Aangezien er concurrentie is in de vorm van de Waddeneilanden, de Friese meren maar

ook steden als Leeuwarden en Groningen, moet het een sterk concept zijn. Het te realiseren plan moet krachtig genoeg zijn om mensen te prikkelen om toch Holwerd en omgeving te verkiezen boven de ander genoemde plekken.

Stagnerende krimp

Het is niet waarschijnlijk dat de regio op dit moment nog verder zal leeglopen dan nu het geval is. De personen die uit de regio vertrekken, zijn vaak de hoger opgeleide jongeren. Op deze manier vindt er een natuurlijke uitsortering plaats en wordt er een nieuw evenwicht bereikt. De krimp zal waarschijnlijk verder toenemen wanneer de achtergebleven, veelal oudere mensen zijn overleden. Tot die tijd stagneert de krimp, aangezien de mensen die achterblijven vaak lager opgeleid zijn. Die krijgen over het algemeen ook kinderen die lager opgeleid zullen zijn en blijven vaker in de regio dan de hoger opgeleiden. Deze personen trekken vaak weg om te gaan studeren aan een hogeschool of universiteit. Aangezien de werkgelegenheid in deze regio veelal is gericht op laag opgeleiden, is het niet waarschijnlijk dat deze groep vertrekkers zal terug keren naar de regio.

4.5 Adaptieve planning

Aangezien het laatste interview vooral gericht is op adaptieve planning en op de vraag of een benadering van adaptieve planning geschikt zou kunnen zijn voor de realisatie van het plan Holwerd aan Zee, is de inhoud niet nader besproken in hoofdstuk 4. Dit interview dient vooral als onderdeel van de resultaten welke behandeld zullen worden in het vijfde hoofdstuk van dit onderzoek. Het wordt daarom volledigheidshalve wel in dit hoofdstuk genoemd, als onderdeel van de dataverzameling.

Naam en expertise	Ward Rauws; universitair docent, planologie, adaptieve planning
Duur interview	00:51:18
Locatie interview, datum interview	Landleven 1, kamer 3.01 te Groningen, 09.05.2018
Interviewvragen/Transcript	Bijlage 9 (p.163 - 164), bijlage 10 (p. 165 - 177)

Tabel 5 *Expert adaptieve planning*

Vanuit de hiervoor genoemde interviews kan opgemaakt worden welke spanningen een rol spelen binnen het plan Holwerd aan Zee. In tabel 6 staat weergegeven in welke mate deze spanningen strijd opleveren met het plan. Zodoende kan in de conclusie gekeken worden of- en op welke wijze een adaptieve benadering van planning deze spanningen kan overbruggen.

Spanningen Holwerd aan Zee	+	+/-	-
Technisch rationeel – Communicatief rationeel	x		
Harde/statische maatregelen – zachte/flexibele maatregelen		x	
Zekerheid – onzekerheid			x
Behouden - ontwikkelen	x		

Tabel 6 Rol spanningen op plan Holwerd aan Zee

In de tabel is te zien of de spanningen geen problemen opleveren (+), of deze strijd geven binnen het plan (-), of dat een spanning wel een rol speelt maar het niet eenduidig is hoe dit in te passen (+/-). In de conclusie wordt toegelicht waarom de spanningen tussen technisch en communicatief rationeel en behouden en ontwikkelen de minste spanningen opleveren, waarom tussen harde/statische- en zachte/flexibele maatregelen geen eenduidigheid bestaat in verband met toekomstige ontwikkelingen en waarom er tussen zekerheid en onzekerheid een strijd is die idealiter dient opgelost te worden.

5. Resultaten

Daar waar in het conceptueel model gevraagd wordt wat er in de tijd gebeurt, wordt de vraag die daaraan vast zit in dit hoofdstuk beantwoord. Het is echter nog niet bekend wat de toekomst brengt en hoe deze er uitziet. Ook wordt ingegaan wie op welk niveau, welke bijdrage levert. Deze aspecten worden in het eerste helft van het hoofdstuk behandeld. Bij het samenbrengen van deze aspecten is een rol weggelegd voor een adaptieve benadering van planning, wat in het tweede gedeelte van dit hoofdstuk wordt behandeld. Hiermee worden de vijfde deelvraag ‘Waarom kan een adaptieve benadering van planning een bijdrage leveren aan de casus Holwerd aan Zee?’ en de zesde deelvraag ‘Hoe kan een adaptieve benadering van planning functioneren binnen de casus Holwerd aan Zee?’ beantwoord. Ook in dit hoofdstuk komen de componenten tijd en niveau van het conceptueel model als structuur voor de opbouw terug.

5.1 Context en tijdlijn

Nu de data zijn geanalyseerd, aan de hand van het conceptueel model, worden in dit hoofdstuk de daaruit voortvloeiende resultaten besproken. Er is nader ingegaan op de verschillende niveaus waarbinnen het plan theoretisch gezien zal worden geïmplementeerd; macro, meso en micro. Het aspect tijd wordt weergegeven in figuur 8, waarin het begin- en eindpunt van het project qua beoogde realisatie is opgenomen. Na de figuur volgt een toelichting bij de verschillende jaartallen. Verder zijn de spanningen in de context van Holwerd geanalyseerd. Deze spanningen hebben betrekking op het behouden en ontwikkeling van onder andere natuur en de bescherming tegen het water. Tevens hebben de spanningen betrekking tot de ontwikkeling van de regio. Het plan Holwerd aan Zee was in eerste instantie vooral gericht op het dorp Holwerd zelf. De implementatie van het plan zal daarbij gevolgen gaan hebben voor de gehele regio. Dat betekent niet dat er geen gevolgen zijn wanneer het plan niet of deels uitgevoerd wordt. Reeds nu is al gebleken dat het bestaan van het plan zorgt voor reuring. Bovendien is het niet noodzakelijk om het plan als geheel te implementeren om een effect teweeg te brengen: ook de verschillende onderdelen van het plan kunnen separaat gevolgen hebben voor de regio. Zo kan Hotel Holwerd er voor zorgen dat meer toeristen kunnen verblijven in de regio, terwijl dit niet per se afhangt van het te realiseren meer.

Ten slotte is er nagegaan welke rol voor een adaptieve benadering van planning is weggelegd binnen dit plan. Dit is gedaan door na te gaan of het plan Holwerd aan Zee voldoet aan de criteria en in welke mate deze terug te vinden zijn in plan en proces met betrekking tot

een adaptieve benadering van planning. Deze criteria zijn faseren, flexibiliteit en evalueren. Binnen dit hoofdstuk geldt dat de geïnterviewde personen die worden genoemd, beschouwd dienen te worden als expert en dat zij daarmee vanuit hun expertise spreken. Dit geldt niet voor Theo Broersma, aangezien hij één van de bedenkers is van het plan Holwerd aan Zee. Hij is daarmee een belangrijke stakeholder, maar in relatie tot het plan geen expert op het gebied van een specifieke discipline.

Figuur 8 *Tijlijn Holwerd aan Zee*

De hierop volgende toelichting bij figuur 8 is als volgt: per jaartal is opgesomd wat er in het jaartal is gebeurd, welke beoogde plannen er zijn voor het desbetreffende jaar en de daaropvolgende jaren.

2013:

- Theo Broersma, Hessel Hiddema en Marco Verbeek bedenken de eerste opzet van het plan Holwerd aan Zee;

2016:

- Er zijn twee coöperaties opgericht, de gebiedscoöperatie en de flitscoöperatie.
- Het plan is gericht op ontwikkelingen en beoogde samenwerkingsverbanden. De beoogde samenwerking met World Expo Rotterdam in 2025 is definitief van de baan.
- Aangezien er geen financieel voordeel kan worden behaald qua baggeren, wordt er meer ingezet op doorontwikkelen in de komen jaren. Deze doorontwikkelingen bestaan uit het ontwikkelen van de volgende aspecten:
 - o De pier;
 - o Vermarkten van het gebied omdat het sinds 2009 UNESCO Werelderfgoed is en daarmee naamsbekendheid heeft verworven;
 - o Uitdragen van het trots zijn op gebied en mogelijkheden hiervoor benutten;
 - o Toeristendruk wegnemen van Ameland door het realiseren van één waddengebied van de Waddeneilanden en de kust van Noord-Friesland;

- Een brug realiseren zodat het dorp Holwerd en de buitendijkse kwelder met elkaar worden verbonden;
- Onderzoeken of de kerktoren weer als baken kan gaan functioneren;
- Kleinschalige ontwikkeling qua aantal overnachtingen in de regio grootschalig aanpakken;
- Culturele landschapontwikkeling kan plaatsvinden door onder andere het opzetten van een ‘urban camping’ met eventuele samenwerking met de huidige camping in Holwerd;
- Realisatie van Hotel Holwerd waarbij verpauperde woningen worden verbouwd tot recreatiewoningen;
- Aan de slag met investeringskader Waddengebied 2017-2026;
- Sense of Place;
- Leeuwarden als Culturele Hoofdstad in 2018;
- ‘Mooiste natuurgebied van Nederland’ (Waddengebied) uitgeroepen in 2016;
- Promotiefilmje maken om de wereld uit te nodigen om deze regio te komen bezoeken;
- Nationale Parken van Wereldklasse;
- Omgevingsvisie van de provincie Friesland;
- Omgevingsvisie Wadden;
- Aansluiting met De Nieuwe Afsluitdijk;
- Internationale aandacht verkrijgen door een internationale ontwerpwedstrijd te organiseren met betrekking tot het ontwikkelen van de pier;

2019:

- In het jaar 2019 vinden er de provinciale verkiezingen plaats. In dit jaar hoopt de werkgroep alle financieringen sluitend te hebben gekregen waarna er vervolgens in 2020 kan worden gestart met de daadwerkelijke realisatie van het plan;

2022:

- Werkzaamheden zijn in volle gang en de zeedijk wordt doorbroken;

2025:

- Beoogde realisatie Holwerd aan Zee.

Volgens Broersma zijn er twee jaartallen die vast staan, namelijk het eerste - en het laatste jaartal. Alhoewel het zeer de vraag is of er nu al met zekerheid kan worden gesteld dat het

project Holwerd aan Zee daadwerkelijk in 2025 gerealiseerd is, wordt hier vooralsnog door de bedenkers van het plan vanuit gegaan. Vanaf 2013 tot en met nu is er vooral ingezet op het vergroten van de naamsbekendheid van het plan en het creëren van draagvlak, onder zowel de bevolking als potentiële investeerders van het plan. De werkzaamheden die vervolgens nog ten uitvoer moeten worden gebracht, naast de eerder genoemde onderdelen, zijn het graven van het meer en de dijk doorsteken zodat de Waddenzee weer in verbinding komt te staan met Holwerd.

Naast het hiervoor beschreven doel en de te realiseren doelstellingen, zijn in het conceptueel model ook de verschillende niveaus opgenomen. Het gaat hierbij om de niveaus macro, meso en micro. Verder zijn de stakeholders die binnen dit onderzoek zijn benoemd verdeeld over deze niveaus. Op deze wijze is er getracht een beeld te krijgen welke stakeholders op een bepaald niveau opereren en of, en zo ja, hoe dit in verband staat met elkaar. Hieruit kunnen de verschillende verbanden tussen stakeholders worden gehaald, om zodoende het netwerk bloot te leggen welke relevant is bij het realiseren van het plan Holwerd aan Zee.

5.2 De verschillende niveaus

In tabel 7 is een overzicht weergegeven van de verschillende stakeholders en op welk niveau zij opereren.

Niveau	Stakeholder
Macro	UNESCO Werelderfgoed, Europese Unie, Meerjarenprogramma Infrastructuur Ruimte en Transport, ministerie van Infrastructuur en Milieu (tot en met 2017, daarna ministerie van Infrastructuur en Waterstaat), ministerie van Economische Zaken (tot en met 2017, daarna ministerie van Economische Zaken en Klimaat), Rijkswaterstaat
Meso	Gemeente Dongeradeel, provincie Friesland, It Fryske Gea, Wetterskip Fryslân, Staatsbosbeheer, Dienst Landelijk Gebied, Programma Rijke

	Wadden, Waddenfonds, Waddenacademie
Micro	Supermarktondernemer Marco Verbeek, ambtenaar Jan Zijlstra, Dorpsbelang Holwerd, landschapsarchitect uit Arnhem, Deltacommissaris Wim Kuijken (in functie), Gedeputeerde Staten Johannes Kramer, Waddenbelevingscentrum, Atelier Fryslân, grondeigenaren, burgemeester Dongeradeel, wethouders Dongeradeel, Rabobank Damwoude, Gastengilde Toeristisch platform Noordoost-Friesland – Bestemming Noardwest

Tabel 7 De stakeholders per niveau

Wisselwerking tussen de verschillende niveaus

Provincie Friesland. De provincie bemoeit zich sinds twee jaren met het plan. Aangezien de bedenkers alles uit eigen middelen betaalden in het begin, en deze situatie niet houdbaar zou blijven, is de Rabobank te hulp geschoten. Zij hebben de rekening met betrekking tot de kosten- en batenanalyse betaald, als sponsoring vanuit hun coöperatieve gedachtegoed. Nadat het plan onder andere financieel was doorgerekend, werd er interesse getoond door verschillende overheden; van lokaal, nationaal tot en met Europese Unie aan toe. Verder heeft de provincie verschillende schetssessies geïnitieerd.

Nationale overheid. Door toedoen van de toenmalige minister van Infrastructuur en Milieu is het plan op de MIRT agenda gezet. Vanuit de betrokkenheid van de provincie is daarom vervolgens de nationale overheid aangehaakt. De opname in de MIRT agenda zorgt er vervolgens voor dat de provincie meer slagkracht krijgt om het plan uiteindelijk in de uitvoerfase te krijgen. Deze wisselwerking is essentieel om het plan te realiseren.

Gemeente Dongeradeel. De gemeente beschikt niet over veel financiële middelen. Wel hebben zij een vergaderruimte gefaciliteerd en de kosten voor gas, water en licht op zich genomen. Daarnaast heeft de gemeente een ambtenaar tot beschikking gesteld. Ook het college heeft zich gecommitteerd aan het plan: de burgermeester, de wethouders en ambtenaar Jan Zijlstra vertellen overal waar zij komen het verhaal van Holwerd aan Zee. Op deze manier krijgt het plan een grotere naamsbekendheid bij andere (landelijke) bestuurders.

Hotel Holwerd. De provincie stemt met de gemeente af wat zij willen. Er bestaat dus een wisselwerking tussen de beide overheidsniveaus, in plaats van dat de provincie beslist voor de gemeente wat er gaat gebeuren.

5.3 Ontwikkeling en behoud

Natuur

Tot een jaar of vijf geleden was het gebied rondom Holwerd afgesloten. It Fryske Gea en Staatsbosbeheer “*wilde toen eigenlijk helemaal geen mensen in dat gebied. Overal had je hekken*” aldus Broersma. De oorzaak hiervan ligt volgens Broersma niet aan hunzelf, aangezien “*zij zijn ook afhankelijk van gelden vanuit Den Haag. En die draaien de kranen steeds meer dicht. Dus zij hebben ook op een gegeven moment die omslag gemaakt van: ja als we nou meer die toerist buitendijks kunnen laten beleven, dan komt er op die manier, komt er ook weer geld in het laatje*”. Door deze omslag, van behouden van het natuurgebied zoals deze was, naar het ontwikkelen ervan, zijn er onder andere wandelpaden aangelegd in het gebied en is er een vogelkijkhut gerealiseerd. Hierdoor is het gebied geopend voor geïnteresseerde personen. Wat verder een rol heeft gespeeld is het feit dat de natuurpartijen betrokken zijn en zo mede-eigenaar geworden zijn van het plan, “*zo hebben we al die partijen die onderdeel geworden zijn van Holwerd aan Zee. Door hun eigen inbreng en het mooie is, als ze dan op een gegeven moment die kaarten weer zien, en het project zien, dan zien ze allemaal dingen die ze zelf hebben ingebracht. Dus het is hun project geworden*” aldus Broersma. Mede hierdoor is de ontwikkeling van natuur rondom Holwerd van start gegaan omdat er in plaats van obstakels en barrières, nu oplossingen en mogelijkheden werden waargenomen door eerder genoemde partijen. Toch is ontwikkelen van natuur niet de eerste insteek van het plan geweest, aangezien het “*meer een bijkomstigheid*” betrof dan een prioriteit binnen het plan.

Dat de natuur niet geheel buiten beschouwing is gelaten, maar geen leidende rol heeft binnen het plan, blijkt uit het feit hoe er wordt omgegaan met het Waddengebied als UNESCO Werelderfgoed. Volgens Broersma is het “*nu gewoon tijd om dat te vermarkten. Maar wel op een hele goeie manier. We willen hier geen pretpark, we willen geen verstoring in het gebied maar we willen het dusdanig openstellen dat men ervan kan genieten. We mikken ook op een natuur en een cultuur toerist*”. Dus niet zozeer dat de natuur een doel op zich is, maar een middel om het doel van het plan te bereiken, namelijk om de gehele regio uit de verpaupering te halen.

Volgens Van Dijk is het van belang dat zowel het toerisme als de ontwikkeling van natuur elkaar versterken want *“als je de natuur vernielt dan valt er voor toeristen niets meer om naar te kijken. Dan gooi je het kind met het badwater weg. Als je het alleen natuur laat en je doet er ook niks mee, ja dan heb je er verder ook niet zoveel aan. Dus je moet daar de balans in zien te vinden. Het kan elkaar versterken als je de juiste verhoudingen weet te hanteren”*. Er zijn daarmee meerdere doelen om na te streven, die als positief neveneffect hebben dat ze elkaar daarin kunnen versterken. Dat hiervoor ook een institutionele omslag nodig was, licht Van Dijk toe: *“twintig jaar geleden was het zo, in het Waddengebied en ook bij de Waddenvereniging, er mag gewoon niks. Afblijven, eigenlijk mocht er geen mens komen. De Waddenvereniging is ook omgedraaid. Die zeggen ook van, ja het moet toch met de mensen gedaan worden”*. De reden die Van Dijk hiervoor geeft is *“omdat je draagvlak moet hebben. Als je natuurbeleid wil voeren en je wilt dat de overheid daar geld voor heeft, dan moeten mensen het belang ervan inzien. Als er ergens een gebied is waarvan niemand er mag komen, ook niemand precies weet waar het gebeurt dan werkt dat geen sympathie op bij de mensen, bij politici”*.

Bescherming tegen water

Holwerd en omgeving zijn afhankelijk van de bescherming tegen overstromingen van het gebied, door middel van de bestaande dijken. Daarnaast moet het land ook worden beschermd tegen overstromingen als gevolg van neerslagintensivering. Al dit hemelwater moet kunnen worden afgevoerd omdat *“anders de aardappelen hier onder water kwamen te staan. Nou, dat was natuurlijk een miljoenenstrop geworden”* aldus Broersma. Op dit moment zijn er twee mogelijkheden hiervoor, namelijk het spuien bij Harlingen en Lauwersoog. Voor dit probleem biedt het plan Holwerd aan Zee een oplossing, door bij Holwerd een derde optie aan te bieden als spuimogelijkheid. Tevens kan dit meer dienen als opslag van hemelwater.

Toch is het niet zo dat bijvoorbeeld Rijkswaterstaat en het waterschap direct enthousiast waren over dit plan. Zij zijn de partijen die zorg dragen voor de bescherming tegen het water en willen absoluut niet dat er iets met de dijken gebeurt. Zo zegt Van Dijk dat *“Rijkswaterstaat zei vroeger inderdaad, oh, oh, wij zijn voor de dijk en verder afblijven. Rijkswaterstaat ziet nu best wel kans om met een gat in de dijk dat ook te regelen”*. Het heeft wel enige overredingskracht gekost om ook deze partijen te enthousiasmeren en te overtuigen. Volgens Broersma is het noodzakelijk geweest om *“met mensen te praten die daar weer bóven zitten. En die het belang wél zien zitten”*. Zo bleek de deltacommissaris, Wim Kuijken, een coupure wel te zien zitten, want volgens hem zijn *“die kunstwerken, die kunnen we*

sterker maken dan de huidige dijken nu zijn. Dat is absoluut géén probleem voor veiligheid om hier een stormvloedkering neer te leggen”, aldus Broersma.

Ook prinses Beatrix had zo haar vragen bij de realisatie van de coupure, blijkt uit het volgende citaat uit het interview met Broersma *“meneer Broersma, nu wilt u een gat in die dijk maken. Maar hóé garandeert u de veiligheid van de inwoners van Noordoost Friesland? Nou, ik zei: dat doen we middels een stormvloedkering”*. De stormvloedkering is noodzakelijk om bij een eventuele storm, in combinatie met springtij, toch voldoende bescherming te kunnen bieden tegen overstromingen. Het te realiseren meer en het water zal dan ook niet tot in het dorp stromen. De oude zeedijk waarop de N358 is aangelegd, zal niet worden voorzien van een coupure. Dit gebeurt in de nieuwe zeedijk die grenst aan de Waddenzee. De reden hiervoor is dat het achterland moet blijven worden beschermd tegen overstromingen. Daarom wordt tussen de oude - en de nieuwe zeedijk het meer gerealiseerd.

Naast realisatie van de stormvloedkering zal er ook worden gewerkt aan de realisatie van een multifunctionele dijk, die aan één zijde zal worden voorzien van een flauw talud want op deze manier *“hoef je en A niet op te hogen, en B de golven krijgen geen grip meer op zo'n dijk. En als je dan het stukje wat hiervoor ligt, dat is ook een voordeel, want daar wordt dus het water nooit zo hoog”* aldus Broersma. Op deze wijze zal de dijk in deze hoedanigheid bescherming bieden tegen het water.

Regio

Zoals de natuurpartijen zijn betrokken bij het plan, zo zijn ook de inwoners van het dorp betrokken. Ook al dient het plan een hoger doel om de hele regio te voorzien van een positieve boost, in eerste instantie was het van belang om de inwoners te enthousiasmeren voor het plan, want *“het belangrijkste is dat het een plan is wat door het dorp wordt gedragen”* aldus Broersma. Wanneer het plan door een projectontwikkelaar van buitenaf zou worden bedacht had het plan veel minder kans van slagen gehad. Hierbij sluit ook Van Dijk zich aan. Dat het plan nu meer kans van slagen heeft, meer dan de voorgaande plannen, komt omdat *“het idee komt nu bottom-up vanuit de inwoners van het dorp. En toen waren het private investeerders die er een bamboe dorp of eens in de zoveel tijd kwam er weer een plan langs om daar wat te doen. Maar dat waren altijd mensen waarvan gezegd werd, dat het dorp zei van, mot dat? En nu is het echt bottom-up en dat is wel bijzonder”*.

Een doelstelling van het plan is om de regio uit de huidige toestand te halen. Om dit te kunnen bewerkstellingen, is het idee om de Holwerdervaart te ontsluiten met de Waddenzee. Hierdoor wordt de kans geboden om *“bij Holwerd eruit varen en dan kun je in één tij, kun je*

naar Lauwersoog varen en je kunt in één tij kun je naar Harlingen en dan kun je dus rondjes gaan varen” aldus Broersma. Dit is tevens de derde fase van de drie fasen van het plan.

De eerste fase van het plan, is het realiseren van Hotel Holwerd. Op deze wijze wordt er getracht meer naamsbekendheid aan de regio te geven. Broersma hoopt vervolgens op een kettingreactie wanneer Hotel Holwerd is voltooid, want *“in Holwerd daar zijn kroegjes. Daar komen dan, hopelijk, ook restaurantjes want je wilt de mensen ook bedienen. Dus het ene veroorzaakt weer het andere”*. Maar volgens Meekes geldt dat *“uiteindelijk ben je afhankelijk van of er mensen komen of niet”*. Dus een goed doorgerekend plan op papier is geen garantie dat het plan in de werkelijkheid ook daadwerkelijk toeristen zal gaan aantrekken. Wanneer dit vervolgens wel zou lukken, dat *“je echt op deze locatie aan de kust kan zorgen voor een extra bestemming, dan kan dat hele gunstige gevolgen hebben”* aldus Meekes. Een bestemming houdt hier in dat niet alleen een Waddeneiland een bestemming is voor toeristen en een plek van werkgelegenheid, maar dat ditzelfde ook gaat gelden voor de waddenkust bij Holwerd en de gehele regio van Noordoost-Friesland. Holwerd aan Zee zet daarmee in op facilitering van toerisme, zodat toeristen daar vervolgens op afkomen. De toekomst zal uitwijzen of dit kip-ei dilemma daadwerkelijk positief uitpakt.

Volgens Meekes speelt ook mee dat een regio die te maken heeft met krimp, niet per definitie als probleem moet worden gezien aangezien het *“is nu eenmaal een beweging”*. Belangrijker is volgens hem om de gevolgen ervan te bestrijden, door middel van voldoende ontwikkelingen. Als gevolg hiervan gaan mensen het gebied leren ontdekken en waarderen. Een manier van slagen zou volgens Meekes kunnen zijn dat er sprake is van het creëren van een eigen identiteit van de regio, want op deze manier zou er *“echt een niche in de markt kan vinden als het gaat om het type mensen dat het kan aantrekken”*. Van belang is en blijft om de eigenwaarde en aantrekkingskracht van een gebied te doorgronden.

Zodoende kan er worden vastgesteld wat door toeristen als aantrekkelijk wordt ervaren, om dit vervolgens te vermarkten. Dit is volgens Meekes belangrijker dan *“dat je echt nieuwe dingen in die zin hoeft te creëren”*. En ander voordeel van de regio, is dat het relatief klein is. Hierdoor is het niet waarschijnlijk dat toeristen de gehele verblijfsperiode op één plaats zullen doorbrengen. Zodoende kan de hele regio profiteren van de ontwikkelingen in het dorp Holwerd. Toch is het volgens Van Dijk niet waarschijnlijk dat een hotel alleen voldoende zal zijn om toeristen aan te trekken. Daarvoor moet er ook iets te beleven en te doen zijn in Holwerd en omgeving. In Holwerd zelf ontbreekt het volgens Van Dijk op dit moment nog aan bezienswaardigheden. Want het huidige aanbod is niet het omrijden waard volgens hem,

zoals bijvoorbeeld het Waddenbelevingscentrum in de oude Gereformeerde Kerk in het centrum van Holwerd.

Aangezien de regio relatief klein is, zou dit tevens een oplossing kunnen bieden voor de toenemende druk qua toerisme op het eiland Ameland. Toeristen kunnen bijvoorbeeld kiezen om in Holwerd te verblijven en dan een dagje naar Ameland te gaan in plaats van verblijven op Ameland zelf. Omdat Holwerd met het te realiseren meer *“biedt iets extra's en voor die mensen die net die dingen zoeken die op Ameland er zijn maar bij Holwerd ook, kan het zijn dat dat net mee kan wegen. En dat als Ameland dan heel druk wordt met toeristen, dat bepaalde dingen zeg maar onder druk komen te staan, dat dan Holwerd een uitvlucht mogelijkheid kan zijn. Dat is een optie”* aldus Meekes.

Eén van de voordelen is dat er in deze regio veel water, groen en natuur aanwezig is. En juist bebouwing is niet overvloedig aanwezig. Daarnaast kent de regio een weidsheid die niet bestaat in de Randstad. Volgens Meekes kan ook een doorslaggevende factor zijn, dat *“het bijvoorbeeld 's nachts nog echt donker is”*. Toch is het niet waarschijnlijk dat kunst (beelden, etc.) langs de kust een doorslag gaan geven voor toeristen om voor dit gebied te kiezen, terwijl ze dit gebied nog niet eerder hadden bezocht. Volgens Meekes blijft het van belang dat er een bepaalde energie van een plek uitgaat. Deze energie kan een positieve invloed hebben, want volgens hem heeft toerisme alles te maken met marketing; *“je moet mensen inderdaad op een bepaalde manier laten denken, en op een bepaalde manier moet je proberen om mensen over te halen van: dit is the place to be. En dat is een bepaalde energie die je erin kan leggen en als je dat voor elkaar krijgt dan kan dat heel succesvol zijn”*. Een belangrijke vraag, is hoe lang de huidige situatie omtrent het plan Holwerd aan Zee nog houdbaar is. Want op dit moment gebeurt er niets in de fysieke ruimte, terwijl er wel wordt volgehouden dat er in Holwerd veel energie zit. Op een gegeven moment zal de geloofwaardigheid hiervan afnemen.

Werkgelegenheid

Volgens Broersma is één van de lokale ondernemers tevens één van de eerste bedenkers van het plan doordat hij zich afvroeg *“als ik mijn supermarkt hier nou zo meteen nog wat groter wil hebben, van de Coop, dan heb ik dus mensen nodig, traffic nodig. En hoe bereik je dat? Dus die was al aan het plannen maken om hier vakantiewoningen neer te zetten”*. Op deze wijze waren er al plannen in wording om voor Holwerd, en omgeving, werkgelegenheid te creëren. Alhoewel de eerste insteek van deze plannen niet zozeer gericht waren op de werkgelegenheid, maar op de uitbereiding van de plaatselijke supermarkt.

Volgens Broersma zal de werkgelegenheid ook aantrekken wanneer het plan tot realisatie wordt gebracht, omdat *“de eerste fase is de aanlegfase. Met huizen bouwen, met graafwerkzaamheden, noem maar op. Maar ook op een gegeven moment in de toeristische sector, in het schoonmaakwerk, noem maar op”*. Dit houdt volgens hem niet in dat de toename beperkt zal blijven tot het dorp Holwerd alleen, want *“dat gaat hier bloeien. Ze hoeven niet alleen maar in Holwerd (te zijn, red.). Je ziet dus dat ze in Blija bezig zijn, maar ook hier richting Lauwersoog aan de kust. Al die kustplekken zijn bezig. En de huisjes die er nu zijn, zijn ook heel vaak al gevuld. En nou hebben we nog niks, er wordt alleen nog maar gesproken over Holwerd aan Zee, maar we hebben eigenlijk nog niks. En het rolt, het loopt nu al”*.

Om meer werkgelegenheid te creëren is het van belang dat in de hele regio hierop wordt ingezet. Dus het aangaan van samenwerkingen in de regio, in plaats van elkaar te zien als concurrenten. Volgens Meekes moet er van dit laatst genoemde geen sprake zijn, omdat je *“dan ben je niet heel, zeg maar, niet heel constructief bezig met samenwerkingen, interacties om op die manier zeg maar er echt wat van te maken”*. Een voordeel voor deze regio is dat toerisme lange tijd afwezig is geweest, omdat volgens Meekes *“daar over het algemeen de concurrentiegedachte tussen bedrijven niet zo heel erg aanwezig is, dat het er vooral om gaat van: nou, ieder probeert gewoon in z'n eigen niche zoveel mogelijk voor elkaar te krijgen en het bedrijf zo goed mogelijk op de kaart te zetten en zoveel mogelijk toeristen te trekken”*. Hierin spelen toeristische samenwerkingsverbanden een grote rol in het slagen van deze ontwikkelingen.

Volgens Van Dijk is er wel degelijk de mogelijkheid om meer werkgelegenheid te creëren. Dit neemt echter niet weg dat de huidige werkgelegenheid afgenomen is door automatisering van vele processen die eerder handmatig werden uitgevoerd. Het plan Holwerd aan Zee kan zeker een bijdrage leveren aan de werkgelegenheid aangezien er wordt ingezet op toerisme. Volgens Van Dijk trekken de hoger opgeleiden weg, waardoor de volgende groep overblijft: *“heel veel mensen op mbo twee, drie, vier niveau. Dat is een bepaald type werkgelegenheid en dat past heel goed bij toerisme”*. Het plan Holwerd aan Zee speelt daarom niet alleen in op het creëren van meer werkgelegenheid, maar past qua type werkgelegenheid ook goed bij de doelgroep die in de regio reeds goed vertegenwoordigd is.

5.4 Dynamisch kustbeheer

Na een eerste analyse van de data binnen dit onderzoek, aan de hand van het interview met één van de bedenkers van het plan, is in eerste instantie niet gebleken dat er een significante

rol is weggelegd voor dynamisch kustbeheer. Dit heeft te maken met het feit dat de prioriteit van het plan niet ligt bij de bescherming tegen het water. Daarnaast werd in het interview aangegeven dat natuur-gerelateerde onderwerpen meer een bijkomstigheid zijn van het plan, in plaats van het feit dat dit als fundatie fungeert.

Nadat de data volledig is geanalyseerd, blijkt dat er wel degelijk een aantal rollen zijn weggelegd voor dynamisch kustbeheer. De reden dat dit verschilt met de eerste analyse, kan verklaard worden doordat in het onderzoek eerst gefocust is op de totale context van het plan, alvorens hier verder op de inhoud is ingegaan door theoretisch onderzoek en de interviews met experts. Hieruit is gebleken dat het toekomstige meer kan dienen als tijdelijke opslag van hemelwater, want *“als je hier dus zo'n meer laat leeglopen en weer vollopen dan kun je ook op de natuurlijke manier, zonder dat het dus extra energie kost, kun je water afvloeien”* aldus Broersma. Daarnaast zal er ook worden gewerkt aan een multifunctionele dijk, waarbij gebruikt gemaakt zal worden van klei wat afkomstig is van de graafwerkzaamheden voor het meer. De dijk zal niet hoger worden gemaakt, want Broersma stelt *“als je aan de buitenkant een héél flauw talud gaat maken, het oogt mooier, maar, dan hoef je hem A niet op te hogen, en B de golven krijgen geen grip meer op zo'n dijk. En als je dan het stukje wat hiervoor ligt, dat is ook een voordeel, want daar wordt dus het water nooit zo hoog. Dus dan worden de golven ook minder hoog. Dus als je ervoor zorgt dus dat het vooraan bij de dijk niet te diep is en dat ie mooi, langzaam oploopt, krijg je dus geen grote golven op die dijk. Die rollen gewoon over die dijk heen en die beuken niet tegen zo'n dijk aan”*. Dit is een voorbeeld hoe dynamisch kustbeheer kan worden vormgegeven binnen het plan Holwerd aan Zee.

Volgens Van Dijk zit dynamisch kustbeheer van nature bij Holwerd al ingebakken Holwerd: *“als je twee kilometer kwelder hebt dan heb je twee kilometer vrij ondiep water. Dat is heel anders dan bij Blija. Als je bij Blija bent daar is dezelfde kracht van de zee op de dijk veel en veel minder dan dat je bij Ternaard bent, dat is maar tien kilometer verderop maar bij Ternaard, als je dan op de dijk staat zie je de zee. Als daar hoogwater is, dan klapt dat op die dijk. Als het eerst twee kilometer over een vrij ondiepe kwelder moet dan is de kracht er gewoon wel uit”*.

Als resultaat is naar voren gekomen wie op welk niveau handelt en hoe dit in de verband staat met de spanningen. Daarbij is de spanning tussen behouden en ontwikkelen de meest strijdige spanning gebleken binnen dit onderzoek en daarmee specifiek voor Holwerd aan Zee. In het volgende deelhoofdstuk komen de resultaten aan bod die voortvloeien uit de casussenvergelijking van Holwerd aan Zee met Norddeich en Blauwestad, om zodoende te

achterhalen welke mogelijkheden er zijn voor Holwerd aan Zee. Hierbij is Blauwestad als casus bruikbaar geweest om eventuele knelpunten bloot te leggen en daaruit lessen te trekken om op dergelijke knelpunten te anticiperen. Een adaptieve benadering van planning kan een bijdrage leveren aan het overbruggen van de eerder in dit hoofdstuk genoemde spanningen en ontwikkelingen op de verschillende schaalniveaus en door de tijd heen. Hoe dat kan worden vormgegeven is te lezen in het volgende deelhoofdstuk.

5.5 Adaptieve planning

Alhoewel het plan gefaseerd is ingestoken, voldoet het niet aan alle criteria die opgesteld zijn binnen dit onderzoek zoals genoemd in het theoretisch kader; faseren, flexibiliteit en evalueren. Het plan is opgedeeld in fasen naar aanleiding van wat de toenmalige minister Schultz van Haegen zei *“jullie hebben een prachtig plan, alleen het is te groot. Het is te groot voor een bestuurder om daar 'ja' tegen te zeggen. Als jullie nou slim zijn gaan jullie dat heel grote plan, ga je opdelen in fasen. En dan wordt het makkelijker om voor een provincie te zeggen van, oke: die fase is van ons, daar stappen wij in, dat is echt iets wat voor ons. En die ander fase is bijvoorbeeld iets voor de gemeente, dat kan later”*.

Figuur 9 Fasen van Holwerd aan Zee

Uit figuur 9 blijkt dat vooral tussen fase 2 en 3 een sterke mate van padafhankelijkheid aanwezig is. De ontsluiting van de Holwerdervaart is namelijk niet mogelijk zonder de aanleg van het beoogde meer. Het meer zorgt voor de aansluiting met de Waddenzee en daarmee de eventuele aansluiting met de binnenvaart in fase 3. Volgens de bedenkers van het plan geldt dat ook voor Hotel Holwerd: de aantrekkingskracht van het gebied waarmee het hotel een succes moet worden, is afhankelijk van het feit of het meer er daadwerkelijk komt. Het plan biedt daarom geen ruimte om één van de fasen over te slaan of te vervangen voor een ander plan. Dit komt meer over alsof het een blauwdruk plan is, waarin verschillende fasen zijn opgenomen zodat het bestuurlijk beter behapbaar is. Er kan daarmee geconcludeerd worden dat in het plan de benodigde flexibiliteit ontbreekt om de haalbaarheid te vergroten. Het is dus van belang dat zaken anders worden benaderd en aangepakt dan voorheen het geval was.

Adaptief vermogen en transformatie zijn daarmee de twee kernen waar het binnen een adaptieve benadering van planning om gaat.

Het plan Holwerd aan Zee kent vele onzekerheden; het is niet bekend of de financiën worden verkregen voor dit plan. Daarnaast is niet zeker of het toerisme in de regio zal toenemen en als gevolg hiervan dat de werkgelegenheid zal toenemen. Ook is niet zeker of de gehele regio uit de weinig rooskleurige, huidige situatie zal kunnen worden gehaald. Deze onzekerheden worden ook beaamd door zowel Meekes als Rauws. Volgens Rauws zal een adaptieve benadering van planning juist een oplossing kunnen bieden wanneer onzekerheden een rol spelen; *“we creëren diversiteit en daarmee weten we dat we minder kwetsbaar zijn dan dat we alles inzetten op één mogelijke toekomst”*. Omdat de toekomst alles behalve zeker is en voorspellingen vaak niet lopen zoals gehoopt, acht Rauws het verstandig om op deze zaken vooruit te lopen, *“reserveer ook twintig procent om te diversifiëren en aanvullende activiteiten te ontwikkelen. Altijd eigenlijk, want je weet dat het ene systeem houdt langer dan het andere, maar uiteindelijk is de kans groot dat er dingen voorkomen waardoor je zou moet aanpassen”*. De vraag is wel of diversifiëren op financieel vlak de haalbaarheid vergroot: als op voorhand 20% gereserveerd moet worden in de begroting om rekening te houden met onbekende (toekomstige) factoren, kan dit vraagtekens oproepen bij de stakeholders. Naast ruimte te laten voor diversifiëren is ook monitoring van groot belang, gevolgd door ruimte te maken voor experimenteren door te kijken wat kan aanslaan en wat niet. Dit kan ervoor zorgen dat onzekerheden worden weggenomen doordat niet alles ingezet wordt op één mogelijke uitkomst van een plan. Hierbij is het ook van belang dat er juist niet te veel vooraf wordt geïnvesteerd en dat *“opbrengst en investering eigenlijk heel dicht op elkaar volgen en in kleine stapjes worden verdeeld. Want dan blijf je bewegelijk”* aldus Rauws. Dit neemt niet weg dat er minder vertrouwen in het plan kan ontstaan op het moment dat de koers gewijzigd wordt.

Het is niet zo simpel gesteld dat wanneer een plan voldoet aan faseren, flexibiliteit en evalueren, dat er dan dús sprake is van adaptiviteit. Zoals Rauws het stelt: *“adaptief voor wat? En wat is adaptief? Is het de ruimte? Zijn het regels, die adaptief zijn? Zijn het samenwerkingsverbanden die adaptief zijn?”*. Maar toch hoeft dit volgens Rauws niet allemaal adaptief te zijn, om adaptief bezig te kunnen zijn. Adaptiviteit kan ook gefocust worden op één specifieke factor. In het geval van Holwerd aan Zee is door middel van fasering ingezet op een grotere haalbaarheid, maar gezien de padafhankelijkheid van de fasen onderling is er geen sprake van adaptiviteit. Er worden immers geen alternatieven geschetst wanneer één van de drie fasen onhaalbaar blijkt.

Een adaptieve benadering van planning is daarom een middel om een doel te bereiken. In het geval van dit onderzoek is het middel het plan: Holwerd aan Zee. Dit middel wordt gebruikt om het doel te bereiken: gehele regionale ontwikkeling in Noordoost-Friesland. Hierbij moet in acht worden genomen dat evalueren, als één van de drie criteria, een belangrijke rol speelt binnen een adaptieve benadering van planning. In de realisatiefase zou daarom nagegaan moeten worden of er nog steeds conform het plan wordt uitgevoerd of dat er bepaalde aspecten en verwachtingen moeten worden bijgesteld. In de praktijk gebeurt dit echter niet vaak. Een dergelijk plan neemt vanaf de beginfase tot aan de realisatiefase dermate veel tijd in beslag en is daarom onderhavig aan politieke invloed. Omdat dit de tijdspanne van een regulier gemeentelijk bestuur van vier jaar overstijgt, bestaat de kans dat het plan aangepast wordt naar nieuwe politieke voorkeuren. Een plan wat daardoor gewijzigd wordt, is lastiger te evalueren op adaptiviteit, omdat de beginsituatie veranderd is. De fasering van het plan is hier een mooi voorbeeld van: de aanpassing komt als suggestie uit de politieke hoek, om draagvlak voor het plan te vergroten. Ondanks dat het plan daarom gewijzigd is, is er nog niet aan de realisatiefase begonnen en zou evaluatie daarom goed mogelijk zijn.

6. Conclusie

In dit onderzoek is getracht een antwoord te vinden op de hoofdvraag ‘Hoe kan een adaptieve benadering van planning in de casus Holwerd aan Zee bijdragen aan een uitwerking van dynamisch kustbeheer binnen het spanningsveld van enerzijds het behouden en anderzijds het ontwikkelen? Het onderzoek is hiervoor grofweg in twee delen opgebouwd: enerzijds zijn de deelvragen beantwoord door middel van een literatuurstudie, veldonderzoek en een viertal diepte-interviews, anderzijds is er een casusstudie uitgevoerd naar Norddeich en Blauwestad, om lessen te leren uit succes- en faalfactoren die bij beide casussen spelen. De conclusie is een weerspiegeling van die opbouw: er wordt ingegaan op de bevindingen waarmee de deelvragen beantwoord zijn, daarna worden de casussen besproken en vervolgens wordt aan de hand daarvan de hoofdvraag beantwoord.

De eerste twee deelvragen, ‘Welke spanningsvelden zijn er in de casus Holwerd aan Zee?’ en ‘Welk spanningsveld is meest van belang in de casus Holwerd aan Zee?’ staan in nauwe verbinding met elkaar. Uit het onderzoek blijken vier spanningen te zijn waarvan verwacht werd dat deze bij de casus Holwerd aan Zee een rol zouden spelen. Dit zijn de spanningen tussen behouden en ontwikkelen, zachte flexibele maatregelen en harde statische maatregelen, technische en communicatieve rationaliteit en zekerheid en onzekerheid. In het geval van de casus Holwerd aan Zee is de spanning tussen behouden en ontwikkelen het meest van belang en speelt daarmee het meest op de voorgrond. Het plan is bedoeld om Holwerd en de omringende regio een impuls te geven, waarbij ingezet wordt op werkgelegenheid en ontwikkeling van natuur: het plan moet ervoor zorgen dat toeristen de regio als aantrekkelijke trekpleister zien door onder andere in te zetten op natuur, zodat er een alternatief wordt geboden voor de toeristenstroom naar Ameland. Dit moet werkgelegenheid met zich mee brengen. Eén van de pijlers van het plan, het realiseren van een meer door middel van een dijkdoorbraak zorgt daarmee voor de spanning met behouden, namelijk de bescherming tegen het water. In het plan wordt getracht hier rekening mee te houden, door harde, statische maatregelen te combineren met zachte flexibele maatregelen. Zo wordt er een multifunctionele dijk beoogd, die wordt voorzien van een flauw talud zodat de golven geen grip krijgen op de dijk. Daarnaast kan het toekomstige meer dienen als opslagbassin voor overtollig hemelwater.

In de volgende twee deelvragen, ‘Wat houdt dynamisch kustbeheer in?’ en ‘Wat kan dit voor het overbruggen van de meest belangrijke spanning in de casus Holwerd aan Zee betekenen?’ is gekeken naar raakvlakken die dynamisch kustbeheer heeft met het

voorliggende plan. Bij dynamisch kustbeheer wordt ruimte geboden aan het water en tegelijkertijd ingezet op bescherming ertegen. Uit de bevindingen van de eerste twee deelvragen volgt daarom een opvallende conclusie: alhoewel in het plan niet specifiek gefocust is op dynamisch kustbeheer, speelt één van de meest prominente ingrepen daar juist wel op in. De dijkdoorbraak voor het meer, in combinatie met de multifunctionele dijk, moet voor robuuste bescherming zorgen. Dit betekent dat door middel van het meer, ruimte geboden wordt aan het water. De reeds aanwezige kwelder speelt hierbij ook een rol. Beide factoren hebben raakvlakken met dynamisch kustbeheer. De padafhankelijkheid die is ingezet om toch bescherming tegen het water te bieden, zorgt ervoor dat een multifunctionele dijk noodzakelijk is. De spanning tussen behouden en ontwikkelen wordt daarom overbrugd door koppelkansen te zoeken tussen de beide aspecten. Er is hier zodoende sprake van geïntegreerd kustgebied management: het integreren van harde en zachte maatregelen, zodat zowel bescherming tegen- alsmede adaptatie aan het water plaatsvindt.

Voor de deelvragen ‘Waarom kan een adaptieve benadering van planning een bijdrage leveren aan de casus Holwerd aan Zee?’ en ‘Hoe kan dit vervolgens functioneren?’ is het van belang om te kijken naar de succes- en faalfactoren bij de twee onderzochte casussen: Norddeich en Blauwestad. Om tot antwoorden te komen, is het noodzakelijk om te kijken wat de karakteristieken zijn van het plan Holwerd aan Zee en wat adaptieve planning inhoudt.

Het plan Holwerd aan Zee is bijzonder te noemen: in een regio waar al jarenlang krimp gaande is, is door een drietal inwoners een plan bedacht om zo goed mogelijk om te gaan met deze tendens. Een plan dat van onderop bedacht is, maar qua grootte en omvang aandoet als een grote planningsopgave zoals Blauwestad. Daarmee is meteen een belangrijke karakteristiek van het plan ontleed: het plan doet denken aan de zogeheten blauwdrukplanning. Ondanks dat het plan van onderop is bedacht, is het uiteindelijke beoogde resultaat sterk verankerd in de plannen. Volgens de bedenkers is het plan dan ook alleen succesvol wanneer deze in zijn geheel tot uitvoering is gebracht.

Het project Blauwestad, waarbij ook sprake was van krimp in de regio, had het volgende doel: *“het verbeteren en versterken van de sociaal-economische vitaliteit van de Oldambt-regio door middel van een grootschalige gebiedsverandering en de bouw van woningen”*. Los van de invulling van het plan, zit er een sterke overeenkomst in de casus Holwerd aan Zee: het versterken van de sociaal-economische vitaliteit. Blauwestad is echter vooral bekend geworden vanwege de vele kritiek op het plan: de uitgaven bleken vele malen hoger dan vooraf was berekend. Ook bleek de verkoop van kavels, bedoeld voor het duurdere huizensegment, uit. De focus op een specifieke doelgroep, welvarende mensen uit de

Randstad, bleek daarmee niet goed uit te pakken. Bovendien bleek dat het project de flexibiliteit ontbeerde om alternatieve functies in te passen in het gebied.

Norddeich is qua vergelijk met Holwerd meer gefocust op fysieke en demografische kenmerken: beide liggen aan zee en Norddeich heeft een vergelijkbaar inwoneraantal als Holwerd. Beide hebben bovendien een veerdienstverbinding met een nabijgelegen Waddeneiland. Daar houden de overeenkomsten echter op: Norddeich beschikt over tal van faciliteiten die bezoekers en toeristen aantrekt, waarbij niet gefocust wordt op één specifieke doelgroep. Bovendien heeft Norddeich sinds 2010 de erkenning als Nordseeheilbad, nadat het eerder al de titel Nordseebad kreeg. Beide op elkaar volgende titels zorgen voor een enorme aantrekkingskracht wat betreft toerisme. Een andere belangrijke factor en verschil ten opzichte van Holwerd is dat Norddeich tegen de Waddenzee aan ligt, daar waar Holwerd vanwege landaanwinning steeds verder van het water is komen te liggen. Norddeich is wat betreft het aantrekken van toerisme en de daaruit voortvloeiende werkgelegenheid een succes te noemen.

Als gekeken wordt naar het plan Holwerd aan Zee en de succes- en faalfactoren uit de beide hiervoor vergeleken casussen vallen een paar aspecten op waar idealiter rekening mee gehouden zou moeten worden: de financiering, de flexibiliteit van het plan, de daaraan gekoppelde doelstelling en de geografische aspecten. Voor dat laatste heeft het plan in ieder geval een oplossing: de afstand tussen de Waddenzee en Holwerd wordt overbrugd door het plan. Het meer ontstaat immers door een dijkdoorbraak, waardoor de belevingswaarde van het wad terug moet komen. Hiermee haalt het plan de Waddenzee naar Holwerd toe en daarmee indirect naar de omgeving. Het plan kent echter een paar overeenkomsten met Blauwestad, die er voor hebben gezorgd dat het plan in Groningen vaak als een mislukking wordt beschouwd. Ook in het plan Holwerd aan Zee wordt gefocust op één doelgroep, doet het plan aan als een blauwdrukplanning en vraagt het om een voorinvestering om überhaupt een start te maken. Er ontbreekt daarom flexibiliteit in de doelgroep en de financiering, terwijl de blauwdrukplanning ervoor zorgt dat fasen niet mogelijk is omdat het te behalen doel slechts een absoluut eindresultaat beoogd. Er is niet met zekerheid te zeggen of er genoeg toeristen op Holwerd aan Zee afkomen na realisatie en hierbij daadwerkelijk gezorgd wordt voor de beoogde impuls in- en rondom Holwerd. Het doel is daarom statisch en zorgt ervoor dat de fases onderling afhankelijk van elkaar zijn.

Adaptieve planning, waarbij fasering, flexibiliteit en evalueren de kernwoorden zijn, kunnen daarom een rol spelen in het plan. Zo zijn fasering en flexibiliteit cruciale factoren

wanneer het gaat om de haalbaarheid van een grote planningsopgave. Hierdoor kan er worden geanticipeerd op onvoorziene omstandigheden en kan er worden voorkomen dat realisatie van een fase afhangt van de uitvoering van de vorige fase, door het opnemen van alternatieve scenario's. Het plan zou daarom opgedeeld moeten kunnen worden in fasen die ook afzonderlijk van elkaar uitgevoerd kunnen worden. Dit verhoogt ook de financiële haalbaarheid. Wanneer een fase succesvol blijkt, is het waarschijnlijker dat stakeholders ook door willen gaan en mee willen financieren aan een volgende fase van het plan. Zo wordt tevens een (te) hoge voorfinanciering voorkomen, zoals bij Blauwestad het geval was.

Daarnaast zou er in de fasen een bepaalde mate van flexibiliteit moeten worden opgenomen, zodat niet alles gericht is op één uitkomst. Wanneer bijvoorbeeld het realiseren van het meer geen optie is, zouden er andere plannen voor handen moeten zijn zodat er alsnog kan worden doorgedaan met het plan, zij het op een andere wijze dan vooraf verwacht en gepland.

Ten slotte is het van belang dat het plan wordt geëvalueerd en daar ook eventueel naar gehandeld kan worden, zelfs wanneer dit zou betekenen dat het plan fundamenteel gaat veranderen. Daarbij moet wel rekening worden gehouden met het feit dat de betrokken partijen hun medezeggenschap graag willen behouden, wat noodzakelijk is voor het slagen van het plan. Immers, wanneer er te vaak en te veel wordt veranderd aan het plan, bestaat de kans dat betrokken partijen hun vertrouwen verliezen en hun medewerking opzeggen. Hiermee komt de haalbaarheid in het geding. De identiteit van het plan is daarom van belang, wat overeenkomt het feit dat de betiteling Nordseeheilbad bij Norddeich de identiteit als badplaats versterkte en zorgde voor een enorme toeristenimpuls.

Nu blijkt dat er een wezenlijk rol voor een adaptieve benadering van planning in het plan Holwerd aan Zee zou kunnen zijn, is een antwoord te formuleren op de hoofdvraag 'Hoe kan een adaptieve benadering van planning in de casus Holwerd aan Zee bijdragen aan een uitwerking van dynamisch kustbeheer binnen het spanningsveld van enerzijds het behouden en anderzijds het ontwikkelen?'. Een adaptieve benadering van planning ontbreekt nu en kan zeker bijdragen aan het plan wanneer niet alles wordt ingezet op één vooraf vastgesteld uitkomst en er zo goed mogelijk wordt voldaan aan de drie voorwaarden: fasering, flexibiliteit en evalueren. Daarbij kan de spanning tussen behouden en ontwikkelen worden overbrugd, wanneer dynamisch kustbeheer wordt gebruikt in combinatie met het nemen van harde maatregelen voor de bescherming tegen het water. Hiermee wordt niet alleen de spanning overbrugd, maar worden financiële risico's gespreid en is het plan flexibel voor (onvoorziene) externe factoren. Daarbij is het van belang dat de identiteit van het plan niet verloren gaat. Zo

kan het plan de faalfactoren bij Blauwestad op zijn minst mitigeren, terwijl de kracht die Norddeich met haar identiteit bezit, ook bij het plan Holwerd aan Zee versterkt wordt. Dat het behoud van identiteit van belang is, wordt ook onderstreept door de theorie: bij een daadwerkelijke overbrugging tussen de spanning behouden en ontwikkelen, is een transitie noodzakelijk. Binnen deze transitie spelen de overheid en de gemeenschap een andere rol. De overheid heeft hierbij de rol als bemiddelaar tussen de verschillende stakeholders, terwijl voor de gemeenschap geldt dat de identiteit gewaarborgd blijft door het creëren en behouden van draagvlak. Beide partijen zijn nodig om een transitie te doen slagen. Aangezien een transitie niet binnen één generatie zal plaatsvinden, zal ook de toekomstige generatie het proces van verandering moeten ondersteunen. Daarnaast brengt een transitie onzekerheden met zich mee die vooraf niet allemaal gedefinieerd kunnen worden. Het is daarom van een des te groter belang dat de betrokken gemeenschappen en overheden betrokken blijven bij het plan. Daarvan is nu al sprake: de bedenkers van het plan zijn vanaf de beginfase al bewust van het feit dat het betrekken van stakeholders van cruciaal belang is. Een transitie zoals deze in de theorie wordt genoemd is misschien nu nog niet afgerond, de ingrediënten om deze transitie te bewerkstelligen zijn echter reeds nadrukkelijk aanwezig. Er kan geconcludeerd worden dat de aanloopfase van een transitie succesvol is ingezet.

Discussie

Het doel van dit onderzoek was niet om een definitief antwoord te geven op hoe de casus Holwerd aan Zee, of vergelijkbare plannen, het beste kunnen werken en tot uitvoer worden gebracht. Het onderzoek is in die zin geen haalbaarheidsstudie. In het geval van het plan Holwerd aan Zee werd specifiek gekeken naar het feit of een adaptieve benadering van planning een uitkomst zou kunnen bieden. Aangezien dit geen generieke conclusie is, zijn de uitspraken binnen dit onderzoek specifiek en hebben alleen betrekking op het plan Holwerd aan Zee.

Wat een belangrijke rol heeft gespeeld binnen dit onderzoek, is dat de realisatiefase nog niet is aangebroken. Daardoor kan niet met zekerheid worden gesteld dat deze transitie alle fasen die een transitie kenmerken zal doorlopen. Op dit moment is er nog sprake van de aanloopfase. Hierdoor kan er nu niet worden gesteld of een adaptieve benadering van planning in de casus Holwerd aan Zee daadwerkelijk zal slagen. De verzamelde data en informatie behorende tot het plan wijzen er nu op dat dit in ieder geval tot de mogelijkheden behoort.

Het omslagpunt van de planning op papier naar de daadwerkelijke uitvoering in de fysieke

ruimte zal plaatsvinden wanneer er een zogenoemde ‘go’ wordt gegeven.. Dit houdt in dat de financiële middelen worden verstrekt om het plan te kunnen uitvoeren. Het eerste plan, bij groen licht, is om een coupure te realiseren. Gezien het feit dat dit ongeveer honderdvijftig miljoen euro kost, is er om die reden een verdienmodel omheen bedacht. Zodoende is het idee ontstaan om een spoelmeer te realiseren, zodat de vaargeul open zou kunnen worden gehouden. Dit zou ongeveer 10 miljoen euro per jaar moeten schelen. Nu blijkt uit nadere berekeningen dat het spoelmeer toch niet kan zorgen dat de vaargeul open blijft. Indien dit wel het geval zou zijn geweest, dan waren investeerders eerder bereid financiële middelen toe te zeggen. Nu zijn er te veel onzekerheid over hoe precies dat geld wordt terugverdiend. De enige optie die plausibel is op dit moment, is dat de overheid toezegt om de honderdvijftig miljoen gaan financieren. De vraag is of dat daadwerkelijk gaat gebeuren wanneer alles afhangt van de coupure en het te realiseren meer. Het realiseren van het meer lijkt niet voldoende om mensen nieuwsgierig te maken en naar het gebied toe te lokken. Wanneer de aantrekkingskracht op het gebied nu niet afdoende is, zal deze niet significant verbeteren met de komst van het beoogde meer.

In aanvulling op de uit de literatuur gehaalde theorieën, is het wenselijk dat binnen een adaptieve benadering van planning meer aandacht wordt besteed aan de rol van financiering. Het gaat hierbij niet om de financiering achteraf, wat gebruikelijk is wanneer het plan is bedacht en doorgerekend. De focus zal dan liggen op welke rol financiering zou kunnen betekenen wanneer een plan, zoals dat van Holwerd aan Zee, zich in een kritieke fase bevindt. Van belang is dat een adaptieve benadering van planning de financiering als wezenlijk onderdeel opneemt en daarin meeneemt hoe een plan bij het uitblijven van financiering kan worden opgevangen door middel van flexibiliteit en beschikbare alternatieven in het plan zelf.

De theorie over transitie is goed bruikbaar geweest binnen dit onderzoek, omdat duidelijk is geworden dat een transitie een proces is op de langere termijn. Ook wanneer binnen dit project de financiën geregeld zijn, betekent dit niet dat het in 2025 allemaal gerealiseerd is in de zin van de ontwikkeling van de gehele regio en toename van wekegelegenheid. Het ontwikkelen van de gehele regio duurt langer dan de door de ontwikkelaars beoogde realisatie van zeven jaar. Regionale ontwikkelingen kunnen een tijdspanse hebben over verschillende generaties heen.

Een adaptieve benadering van planning is bruikbaar gebleken aangezien er binnen deze benadering wordt uitgegaan van de principes van een plan, in plaats van de harde uitkomst ervan. Hierdoor wordt ruimte geboden voor onzekerheden, waarvan ook sprake is binnen het

project Holwerd aan Zee. Van niet één plan is op voorhand zeker te zeggen hoe de realisatie ervan zal verlopen. Daarbij is binnen het plan Holwerd aan Zee sprake van een complexe planningsopgave. Dermate veel belanghebbenden, stakeholders en bijbehorende wet- en regelgeving zorgen daarbij voor veel onzekerheden. Door deze onzekerheden een plek te geven in het plan kan hier op worden geanticipeerd, waardoor een plan robuust is voor mogelijke toekomstige scenario's. Tot slot is het van belang dat er voor een plan draagvlak wordt gecreëerd en dat de betrokken partijen het nut van het plan inzien en hun medewerking zullen geven. De omslag van planvorming naar realisatie moet echter niet te lang op zich laten wachten, aangezien dan de kans bestaat dat de betrokken stakeholders niet langer hun medewerking willen verlenen.

Met de kennis van nu, schat ik in dat een adaptieve benadering van planning erg waardevol kan zijn voor de haalbaarheid van het plan Holwerd aan Zee. Sterker nog, ik zou het willen adviseren. Het grootste struikelblok is op dit moment het vaststaande fundament van het plan. Er is wel sprake van fasering, maar deze is afhankelijk van elkaar. Fasen die onafhankelijk van elkaar gerealiseerd kunnen worden en waar flexibiliteit is ingebouwd voor verschillende scenario's, vergroten de haalbaarheid aanzienlijk. Bovendien wordt het succes van het plan dan relatief: in een evaluatiemoment kan gekeken worden welk scenario het beste overeenkomt met de realiteit, zodat bewuste keuzes gemaakt kunnen worden bij de volgende stap van het plan.

Om de betrokken partijen te behouden voor het plan is echter de identiteit van het plan cruciaal, waardoor het fundament van wezenlijk belang lijkt. Een tussenweg is daarom wellicht ook mogelijk: een adaptieve benadering van planning zou een aanvulling kunnen zijn op een project dat qua fundament juist contrasteert met de theorie. Er kan gezocht worden naar flexibiliteit bij een vooraf vastgesteld fundament, wat in het geval van Holwerd aan Zee het meer met de bijbehorende dijkdoorbraak is. Wellicht zijn er mogelijkheden om flexibele methoden te ontwikkelen waarbij de realisatie van het meer nog steeds centraal staat, maar wel aangepast kan worden op onvoorziene omstandigheden. Zo kan bijvoorbeeld door middel van flexibiliteit worden besloten Hotel Holwerd niet te realiseren, wanneer het gerealiseerde meer niet het gewenste aantal toeristen naar de regio trekt. Een alternatief zou een kleinschaliger onderkomen zijn, aangepast aan het bezoekersaantal. Er is dan sprake van duidelijke fasering tussen verschillende delen, het plan biedt flexibiliteit voor verschillende scenario's en er kan geëvalueerd worden of er wordt voldaan aan de verwachtingen. Hiermee kan het plan de problematiek die Blauwestad met zich meebracht op zijn minst mitigeren, door het beperken van financiële en fysieke risico's. Bovendien kan er op flexibele wijze

ingezet worden om regionale ontwikkeling aan te wakkeren en daarmee succesfactoren die Norddeich reeds bezit in huis te halen. Bij de laatste bevinding hoort echter wel een kanttekening: in het onderzoek is gekeken of een adaptieve benadering van planning bruikbaar is voor het plan Holwerd aan Zee. Daarmee is het een hulpstuk voor het plan, geen losstaand instrument dat regionale ontwikkeling teweeg brengt.

7. Zelfreflectie

Wat ging goed en wat niet

Het verzamelen van de data, ook kwantitatief, ging goed en dan met name het afnemen van de interviews. Het verzamelen van literatuur verliep de ene keer beter dan de andere keer. Het scannen van de data op relevantie binnen dit onderzoek verliep niet altijd even voorspoedig. Wat wel goed is gegaan binnen het verzamelen van de literatuur is het vinden van theorieën en wetenschappers die het niet met elkaar eens zijn. Deze tegengesteldheid verbreedt dit de blik van de onderzoeker op het onderzochte plan. De lange tijdsduur van dit onderzoek was mede om het onderzoek zo lang als mogelijk te blijven volgen en wellicht nieuwe inzichten te verkrijgen. Helaas is er in de drie jaren niet veel veranderd dan het beginpunt van het onderzoek in 2013. De posterpresentatie ging erg goed, wat blijkt uit het feit dat ik tweede ben geworden tijdens de posterpresentatiemarkt.

Wat zou je achteraf anders hebben gedaan

Beter houden aan deadlines, ondanks de omstandigheden die zich privé voordoen. Een actieve houding aannemen, en doorzetten. Niet niks doen, omdat je dan ook niet kan worden afgerekend op datgene wat je niet hebt gedaan. Niet bang zijn om te falen, want het is beter om iets in te leveren waarop opbouwende kritiek komt waarvan je kan leren dan niets te doen en zo ook niets fout kunnen doen. Een belangrijke les is dan ook geweest dat je gewoon moet beginnen en niet denken dat je het niet kan. Je grootste tegenstander, dat ben je zelf. Je mag geloven in je eigen kunnen en daar ook naar handelen. Je hebt het niet voor niets tot hier gebracht. Juist omdat het zo lang heeft geduurd, is het raar en ietwat eng om het dan nu daadwerkelijk te hebben afronden. Op naar een volwassen leven met een grote-mensen-baan!

Lijken de resultaten overtuigend

De conclusie binnen dit onderzoek lijkt op dit moment overtuigend, alleen is het lastig te voorspellen of dat in de toekomst ook zo blijft. Het moment van toezegging van de financiering door welke partij dan ook, zal het wellicht doen veranderen. Daar is op dit moment niets over te zeggen en de toekomst zal uitwijzen of hier sprake is van of niet. Nader onderzoek als de financiering is toegekend en kan worden overgegaan tot realisatie in het fysieke domein zal hier een antwoord op kunnen geven.

Referenties

Alexander, E. R. (2000). Rationality revisited: Planning paradigms in a post-postmodernist perspective. *Journal of planning education and research*, 19(3), 242-256.

Alterman, R. (1988). Adaptive planning. *Cognitive science*, 12(3), 393-421.

Baarda, B. (2009). *Dit is onderzoek! Handleiding voor kwantitatief en kwalitatief onderzoek*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers.

Boyce, C. & Neale, P. (2006). *Conducting in-depth interviews: A guide for designing and conducting in-depth interviews for evaluation input*. Watertown: Pathfinder International.

CBS (2017). *Kerncijfers wijken en buurten 2016*. Geraadpleegd op 28-04-2017 via <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=83487NED&D1=0,4&D2=3933,3939&STB=G1,T&VW=T>. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Cooper, J.A.G. & McKenna, J. (2008). Social justice in coastal erosion management: the temporal and spatial dimensions. *Geoforum*, 39(1), 294-306.

De Mik, K. (2000). Het water moet Oldambt rijkdom hergeven. *NRC Handelsblad*, 13-12-2000.

Denner, K., Phillips, M.R., Jenkins, R.E., & Thomas, T. (2015). A coastal vulnerability and environmental risk assessment of Loughor Estuary, South Wales. *Ocean & Coastal Management*, 116, 478-490.

De Roo, G. (2000). Environmental conflicts in compact cities: complexity, decisionmaking and policy approaches. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 27(1), 151-162.

De Roo, G. (2007). Shifts in Planning Practice and Theory: From a Functional Towards

a Communicative Rationale. In G. de Roo & G. Porter (Red.), *Fuzzing Planning: The Role of Actors in a Fuzzy Governance Environment* (103-114). Hampshire: Ashgate Publishing Limited.

De Roo, G. (2010). Being or becoming? That is the question! Confronting complexity with contemporary planning theory. In G. de Roo & E. A. Silva (Red.), *A planner's encounter with complexity*, (19-40). New York: Ashgate Publishing.

Djelic, M.L. & Quack, S. (2007). Overcoming path dependency: path generation in open systems. *Theory and society*, 36(2), 161-186.

Douvere, F. (2008). The importance of marine spatial planning in advancing ecosystem-based sea use management. *Marine policy*, 32(5), 762-771.

Evely, A. C., Fazey, I., Pinard, M. & Lambin, X. (2008). The influence of philosophical perspectives in integrative research: a conservation case study in the Cairngorms National Park. *Ecology and Society*, 13(2), artikel 52.

Friesland (2017). *Beleef Holwerd: proef de wadden*. Geraadpleegd op 01-05-2017 via <https://www.friesland.nl/nl/dorpen/holwerd>.

Head, B.W. & Alford, J. (2015). Wicked Problems Implications for Public Policy and Management. *Administration & Society*, 47(6), 711-739.

Holwerd aan Zee (2015a). *Binnendijkse (!) hoogwatervluchtplaats bij Holwerd*. Geraadpleegd op 19-10-2018 via <https://www.holwerdaanzee.nl/nld/over-haz/project/pijler-1-natuur>.

Holwerd aan Zee (2015b). *Het project Holwerd aan Zee*. Geraadpleegd op 10-02-2016 via <https://www.holwerdaanzee.nl/nld/over-haz/project/>.

Hooghe, L. & Marks, G. (2001). *Multi-level governance and European integration*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

Hoogeboom, B. (2014). De lange weg naar krimp. Anderhalve eeuw ontvolking in oostelijk Friesland. *It Beaken. Tydskrift fan de Fryske Akademy*, 76(4), 311-338.

Hospers, G.J. (2013). Ostfriesland: karakteristiek, maar kwetsbaar. *Geografie*, 22(5), 26-29.

Huitema, D. & Meijerink, S. (2010). Realizing water transitions: the role of policy entrepreneurs in water policy change. *Ecology and Society*, 15(2), 1-10.

Jungk, U. (2010). Norden-Norddeich jetzt Nordseeheilbad. *Allgemeine Hotel- und Gastronomie-Zeitung*, 24-0-2010.

Kalse, E. (2008). Kredietcrisis in vijf stappen. *NRC*, 17-09-2008.

Kato, S. & Ahern, J. (2008). 'Learning by doing': adaptive planning as a strategy to address uncertainty in planning. *Journal of environmental planning and management*, 51(4), 543-559.

Kind, J. M. (2014). Economically efficient flood protection standards for the Netherlands. *Journal of Flood Risk Management*, 7(2), 103-117.

Landman, I. (2017). Hoe Ameland bijna een weg naar de wal had gehad. *NOS*, 24-07-2017.

Loorbach, D. (2010). Transition management for sustainable development: a prescriptive, complexity-based governance framework. *Governance*, 23(1), 161-183.

McGlashan, D.J. (2002). Coastal management and economic development in developed nations: The Forth Estuary Forum. *Coastal Management*, 30(3), 221-236.

Ndou, V. (2004). E-Government for developing countries: opportunities and challenges. *The electronic journal of information systems in developing countries*, 18(1), 1-24.

Nicholls, R.J. & Cazenave, A. (2010). Sea-level rise and its impact on coastal zones. *Science*, 328(5985), 1517-1520.

- NL RNT (2013). *Toeristisch Programma Friese Wadden*. Rapport 1. s.l.: NL RNT.
- Noordelijke Rekenkamer (2010). *Eindrappport Blauwestad*. Rapport 1. Assen: Noordelijke Rekenkamer.
- Noordoost Friesland (2017). *Recreatie en Cultuur*. Geraadpleegd op 01-05-2017 via <http://www.noordoostfriesland.nl/locaties/holwerd/praktische-informatie/>.
- Pethick, J. (2001). Coastal management and sea-level rise. *Catena*, 42(2-4), 307-322.
- Rasche, A. & Esser, D.E. (2006). From stakeholder management to stakeholder accountability. *Journal of business ethics*, 65(3), 251-267.
- Rauws, W.S., Cook, M. & Dijk, T. van (2014). How to Make Development Plans Suitable for Volatile Contexts. *Planning Practice and Research*, 29(2), 133-151.
- Reeves, S., Albert, M., Kuper, A. & Hodges, B.D. (2008). Why use theories in qualitative research. *BMJ*, 337(7670), 631-634.
- Rotmans, J., Kemp, R. & Asselt, M. van (2001). More evolution than revolution: transition management in public policy. *Foresight*, 3(1), 15-31.
- Rijkswaterstaat (2015). *Wat is dynamisch kustbeheer?* Geraadpleegd op 18-11-2015 via http://www.dynamischkustbeheer.nl/content/content.asp?menu=10010000_000000.
- Salomé, I.A.A. (2010). Wastewater Management Under the Dutch Water Boards: Any Lessons for Developing Countries?. In *Peri-urban Water and Sanitation Services* (pp. 111-131). Springer Netherlands.
- Saunders, M., Lewis, P., Thornhill, A., Booij, M. & Verckens, J. P. (2011). *Methoden en technieken van onderzoek*. 5^e Editie. Amsterdam: Pearson Education.
- Schijndel, S. van & Rutherglen, M. (2010). *Aanvalsplan krimp Holwerd*. Rapport 1. Rotterdam: Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting (SEV).

Sijtsma, F.J., Daams, M.N., Farjon, H., & Buijs, A.E. (2012). Deep feelings around a shallow coast. A spatial analysis of tourism jobs and the attractivity of nature in the Dutch Wadden area. *Ocean & coastal management*, 68, 138-148.

Spalding, M. D., Ruffo, S., Lacambra, C., Meliane, I., Hale, L. Z., Shepard, C. C. & Beck, M. W. (2014). The role of ecosystems in coastal protection: adapting to climate change and coastal hazards. *Ocean & Coastal Management*, 90, 50-57.

Stadt Norden (2016). *Zahlen & Daten*. Geraadpleegd op 28-04-2017 via <https://www.norden.de/index.phtml?mNavID=1.100&sNavID=549.20&La=1>.

Stewart, D. & Klein, S. (2016). The use of theory in research. *International Journal of Clinical Pharmacy*, 38(3), 615-619.

Tourist Information Norddeich (2017). *Norddiech – Hier weht der Südwind aus Norden*. Geraadpleegd op 01-05-2017 via <http://www.norddeich.de/nordseeurlaub-im-nordseeheilbad-norddeich/norden-norddeich-an-der-nordseekueste/nordseeheilbad-norden-norddeich/>.

Van Cassel - van Zeeland, F.M. (2012). Beëindiging van grote overheidsprojecten, in het bijzonder Blauwestad (Groningen) en Wieringerrandmeer (Noord-Holland). *TBR*, 5(11), 1108-1116.

Van Kuik, P.H. (1965). *Amelanderdam* (Doctoral dissertation, TU Delft, Delft University of Technology).

Voß, J. P. & Bornemann, B. (2011). The politics of reflexive governance: challenges for designing adaptive management and transition management. *Ecology and Society*, 16(2), 1-23.

Volkers, K. (2002). De dam naar Ameland. *De Volkskrant*, 17-08-2002.

Bijlage 1 - overzicht transitiekenmerken, per level (Rotmans et al., 2001)

<p style="text-align: center;">Macro</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Conglomeraties van organisaties en instituties; voorbeelden zijn de samenwerking tussen landen of een volk/natie op zich - Sociaal-technisch landschap - Houdt verband met zowel het immateriële als de materiële elementen op dit niveau; natuurlijke omgeving en demografie, sociale waarden, macro-economie, materiële infrastructuur, paradigma's en wereldbeelden, coalities en politieke cultuur - Reageert op relatief langzame ontwikkelingen en trends
<p style="text-align: center;">Meso</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Organisaties, gemeenschappen, netwerken - Bestuur; gedeelde aannames, overheersende werkwijzen, regels - Ondersteunen en kaders stellen van openbaar beleid en gebeurtenissen binnen het publieke domein, door middel van overtuigingen, interesse en regels; niet zozeer om systemen te transformeren dan wel toegespitst op optimalisatie van systemen - Publiek-privaat
<p style="text-align: center;">Micro</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Individu, individuele actoren; bedrijven, milieubewegingen - Niche level met betrekking tot de individuele actoren en technologie, lokale werkwijzen

Bijlage 2 - overzicht transitiekenmerken, per fase (Rotmans et al., 2001)

<p>Predevelopment</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Geen zichtbare verandering van de status quo - Fase van dynamisch evenwicht - Voorbereidingen voor een doorbraak - Kan tientallen jaren in beslag nemen - Promoten van variatie
<p>Take-off</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Verschuiving van de staat van een systeem - Fase waarin het proces gaande is van verandering - Naast variatie, van de predevelopment fase, is stuwkracht van groot belang
<p>Acceleration</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Processen van inbedding, verspreiding en collectief leren - Fase van doorbraak - Structurele en zichtbare veranderingen vinden plaats; opeenstapeling van reagerende veranderingen op het gebied van instituties, economisch, sociaal-cultureel en ecologisch - Resultaat van elkaar versterkende mechanismen in het systeem; positieve feedback
<p>Stabilization</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Komt tot een nieuw dynamisch evenwicht - Afname van de snelheid waarmee sociale veranderingen plaatsvinden

Bijlage 3 - interviewvragen Theo Broersma

- Wat is het eigenlijke idee achter dit plan?
- Hoe is het plan ontstaan?
- In hoeverre is er rekening gehouden met vergelijkbare projecten?
 - o Is hier van geleerd?
 - Zo ja, wat dan en op welke wijze?
 - Zo nee, waarom niet en wat is de reden hiervoor?
- Een vergelijkbare case is die van Norddeich; deze komt op vele punten overeen met Holwerd aan Zee. Het toerisme in deze Duitse badplaats is voornamelijk gebaseerd op het feit dat het een zogenoemde ‘Nordseeheilbad’ is. Dit heeft een positief effect op het toerisme. Dit is dus een factor die van nature al aanwezig is. Hoe denken jullie van niets, iets te kunnen maken dat hetzelfde effect zal bewerkstelligen als het Nordseeheilbad in Norddeich?
- Het plan steekt prachtig in elkaar, het is goed verwoord en compleet doorgerekend zodat duidelijk is dat het plan gaat werken, zowel in de praktijk als de financiële kant. Wat is er voor nodig geweest om tot hier te komen?
 - Welke stappen zijn hiervoor genomen?
 - Welke betrokken partijen benaderd?
 - Hoe is dit verlopen?
 - Positief of negatief?
 - Hoe kwam dit tot uiting?
- Wat is het (verwachte) omslagpunt van het praten over de theorie en het plan op papier naar de praktijk en het graven in de grond?
 - Hebben bepaalde aspecten hier invloed op gehad?
 - Zo ja, welke?

Bijlage 4 - transcript Theo Broersma

Datum:	24.01.2018
Locatie:	Projectbureau Holwerd aan Zee te Holwerd
Duur:	16.30 tot en met 17.30 uur
Geïnterviewde:	Theo Broersma, één van de bedenkers van het plan Holwerd aan Zee (Hessel Hiddema zou ook aanwezig zijn maar heeft het niet gered om aanwezig te kunnen zijn)

* 00.00.00 tot en met 00.00.06 wordt er lawaai waar genomen waarvan niet geheel duidelijk is waar het vandaan komt *

A: Vandaag is het vierentwintig januari tweeduizend achttien en ik zit hier met meneer Broersma, aanwezig in het projectbureau Holwerd aan Zee te Holwerd. Fijn dat u tijd voor mij heeft weten vrij te maken en dat ik mijn vragen kan stellen. Nou, waar het een beetje op neerkomt, ik heb op de website en op andere informatiebronnen op het internet best wel veel gelezen, wat ik net al zei met mijn begeleider, zijn wij samen een beetje tot Holwerd aan Zee gekomen. En wat ik ook aan de telefoon al zei, ik heb natuurlijk wel wat gelezen, maar ik zou het heel fijn vinden, als bedenker van hét plan, hoe je het in eigen woorden zou zeggen wat het eigenlijke plan is en hoe het ooit is ontstaan. En dat zijn eigenlijk twee vragen in één.

B: Ja, hoe het ooit is ontstaan? Kijk, we zitten hier in een krimpgebied. En ik zat op een gegeven moment in het Dorpsbelang en we zaten gewoon eens te denken van, hoe kunnen we nou het noorden van Friesland weer op de kaart brengen?

A: Dus het was niet heel specifiek voor alleen Holwerd?

B: Neu, was niet specifiek alleen voor Holwerd. Natuurlijk start je daar wel uit. Want wij zijn van Dorpsbelang Holwerd. We waren eigenlijk op zoek naar iets wat een vliegwiel kon zijn om het hier aan te zwingelen. Maar we hadden in principe nog niks. Ondertussen was ik bezig in een werkgroep en dat was een Waddenbelevingscentrum.

A: Wat houdt dat in?

B: Waddenbelevingscentrum, dat is nu inmiddels gerealiseerd. Een centrum wat over het Wad gaat en het grote voordeel daarvan is, bijvoorbeeld voor kinderen, maar vooral voor ook voor wadlopers, dat ze eerst eens in dat centrum kunnen kijken, van: wat is er eigenlijk op het Wad? En, als ze dan die tocht gaan maken, want Holwerd is één van dé vertrekpunten voor wadlooptochten, dat ze dan onderweg kunnen zien wat ze dus in het Waddenbelevingscentrum al hebben bekeken. Dus daar krijg je de eerste informatie, want dan ga je met een heel andere blik ga je die Wadlooptocht doen. Het zijn zwerftochten en tochten naar Ameland. En de tocht naar Ameland is een mooie tocht, vrij pittig.

A: Ja. Maar dat is wel een afstandje toch?

B: Joa, dat is al met al zo'n dertien kilometer. Alleen, als je van niks weet dan is het eigenlijk een loopwedstrijd, van: ik moet naar die andere kant. Maar als je van tevoren allemaal dingen weet, van: ooh, kijk dát kan ik allemaal onderweg tegenkomen, dan ga je zo'n toch heel anders meemaken. En dat geldt ook voor de zwerftochten. We hebben ook zwerftochten. We

hebben ook tochten hier, nou dat duurt een tweeënhalve, drie uur. En dan zwerf je dus aan deze kant van het Wad. Dan maak je niet de oversteek maar dan zie je toch veel meer dan dat je gewoon plompverloren, bam, het Wad opgaat. Want dan zie je wel dingen maar je herkent het niet. Dus dat was één van de dingen. En we willen graag gewoon de mensen vertellen wat voor mooi UNESCO werelderfgoed we hier aan de andere kant van die zeedijk hebben.

A: Dus dan is het eigenlijk een beetje de combinatie van dat wadlopen met het Dorpsbelang dat combineerde?

B: Dat was eigenlijk de eerste aanzet om hier in Holwerd, reuring te krijgen. Maar goed, dat Waddenbelevingscentrum werd gebouwd en daar kwam nog geen busladingen vol met toeristen op zo'n Waddenbelevingscentrum af. Dus we hadden nog iets anders nodig. Ondertussen ben ik in een werkgroep verzeilt geraakt van atelier 'Fryslân'. En atelier 'Fryslân' die had een project om ook die noordoostkust van Friesland, om die ontwikkeling voor toerisme en wat daar voor nodig was. Dus zo ook kwam Holwerd weer in beeld. En toen was er een architect, een landschapsarchitect, uit Arnhem volgens mij. En die zei op een gegeven moment van: ja jongens maar jullie leven met de rug naar die zeedijk. Maar jullie moeten weer omkeren. Want vroeger lag Holwerd aan zee. Want je hebt daar de zeedijk en Holwerd ligt dus tegen de oude zeedijk aan; is gebouwd op twee terpen. Hij zei, eigenlijk moet je hier gewoon weer omdraaien en benut nou van wat daar ligt. En toen is het idee geboren van, nou we moeten eigenlijk dus de zee weer aan Holwerd gaan bouwen. Dus vandaar ook de naam 'Holwerd aan Zee'. We wilden gewoon weer de verbinding maken met zee. De hele grote groene dijk, doorbreken, het water weer naar binnen halen.

A: Ja, want toen ik hier ook aan kwam rijden, vanaf Ee/Ai en dan zag je redelijk snel die dijk. Tot, nou ja ik weet niet tot waar het doorloopt.

B: Zo ver je kunt zien, tot Harlingen.

A: Maar ik denk van, inderdaad wat zonde, want het Wad is zo'n mooi gebied. Ik snap dat het beschermd moet worden tegen water. Je zou er inderdaad veel meer mee kunnen.

B: Ja. Kijk, vijf, zes, zeven, acht jaar terug, waren ook de natuurorganisaties, want je hebt het it Fryske Gea heb je aan de linkerkant van de pier, richting Blija, dat is onder beheer van it Fryske Gea en rechts van de pier, richting Ternaard, dat is onder beheer van Staatsbosbeheer. Maar waarvoor ze daarvoor hebben gekozen, geen idee. Maar het is zo. Maar die wilde toen eigenlijk helemaal geen mensen in dat gebied. Overall had je hekken.

A: Van Staatsbosbeheer?

B: Beiden. It Fryske Gea, die hadden zoiets van: nou ja, stop, verboden toegang, kom er niet in. Terwijl daar eigenlijk een prachtig mooi gebied is. Kijk, en zij zijn ook afhankelijk van gelden vanuit Den Haag. En die draaien de kranen steeds meer dicht. Dus zij hebben ook op een gegeven moment die omslag gemaakt van: ja als we nou meer die toerist buitendijks kunnen laten beleven, dan komt er op die manier, komt er ook weer geld in het laatje. Dus Staatsbosbeheer heeft nu aan de oostkant van de pier een route gemaakt, ze hebben daar een vogelkijkhut neergelegd, en dat is dus waar je dus buiten het broed- nee, zelfs over de paden mag je in het broedseizoen lopen. En buiten het broedseizoen mag dat wat breder. En diezelfde route willen we nu gaan doortrekken aan de westkant van de pier met it Fryske Gea om ook daar een route doorheen te maken, zodat je de toerist beheerst in dat natuurgebied

kunt laten genieten. En toen is eigenlijk het idee ontstaan, van: nou ja, we moeten dus een doorbraak.

A: Dus het zijn eigenlijk heel veel, als ik het even mag samenvatten, heel veel strengetjes die dan via jou, of met de andere twee samen zijn gekomen?

B: Ja. Kijk, Hessel en ik, ik weet niet of hij nog komt maar het stond in ieder geval op de app, maar Hessel en ik, wij zijn vanuit het Dorpsbelang begonnen.

A: Daarvan kennen jullie elkaar?

B: Ja. En Marco Verbeek dat is dan de derde en die is supermarktondernemer. Maar die was ook altijd al bezig met van: kijk, als ik mijn supermarkt hier nou zo meteen nog wat groter wil hebben, van de Coop, dan heb ik dus mensen nodig, traffic nodig. En hoe bereik je dat? Dus die was al aan het plannen maken om hier vakantiewoningen neer te zetten. En toen op een gegeven moment hebben we de landschapsarchitect Harro, Buro Harro zo heet ie, hebben we uitgenodigd om zijn plan es toe te lichten tijdens een vergadering van Dorpsbelang. Nou, Dorpsbelangbestuursleden waren enthousiast en toen hebben we gevraagd van: nou, wil je dat een keer doen bij een algemene ledenvergadering? Om de meningen eens even in het dorp te peilen. Nou, dat heeft hij ook gedaan. En het heel dorp was enthousiast. En toen zeiden we van: en nou moeten we verder. En kijk, daar hebben we Marco ook ontmoet, want Marco zei van: he! Maar dit sluit heel mooi aan met waar ik mee bezig ben. En vanaf dat moment zijn wij met z'n drieën doorgedaan. Tot op een gegeven moment het plan echt handjes en voetjes kreeg. En toen heeft de gemeente Dongeradeel, gezegd van: nou, dan doen wij als ondersteuning, stellen wij een ambtenaar beschikbaar voor zoveel uur in de week. En dat is Jan geworden. En dat is ook fantastisch. Die weet weer van welke paden je moet bewandelen in het ambtelijk gebied, bij de gemeente, bij de provincie. We hadden zoiets van: nou, we moeten die hebben van de provincie. Nee! Dat moet dan via die en die en die. Dus dat moet je allemaal, nou ja, op de juiste manier gaan doen.

A: Want dat was ook inderdaad wat ik graag wilde weten. Want het is een heel mooi plan, wat ik heb gelezen. Het steekt goed in elkaar, 't is goed doorgerekend, het kan allemaal. En dan wilde ik graag weten wat er dan voor nodig is geweest om dus tot zo'n stabiel en ontwerp te komen. Welke stappen daarin zijn genomen. Je begint dus met heel veel strengeltjes samen. Je praat een keer wat met elkaar.

B: Ja. We hebben eerst eens gekeken, van waar willen we dan zoiets hebben. We kwamen al snel op dit stuk uit. Dan zit je hier eerst al met grondeigenaren. En buitendijks zit je dan, zoals ik zonet al zei, met Staatsbosbeheer, met it Fryske Gea, want we willen eerst aan de westkant van de pier. Dus dan hadden we grond van it Fryske Gea nodig. Dus, we zijn gewoon naar die partijen, waarvan we dachten, van: daar komen we vroeg of laat mee, daar krijgen we daarmee te maken. Daar zijn we naartoe geweest. En we hebben het plan daar neergelegd. En we hebben hún gevraagd, van: is dit mogelijk? En zo niet, wat zouden jullie gaan doen om het wel mogelijk te maken? Dus it Frysek Gea ging meedenken en zeiden: ooh ja, maar dat moet je zo en zo doen. En als je dan buitendijks de grond van ons wilt, willen wij graag het beheer binnendijks. Want, dat wordt dan een brakmeer, en dat is dan goed voor de vogeltjes, en dat is goed voor de vissen, de zoete lokstroom. Nou, en die natuurmensen gaan helemaal los. Dus, zo hebben we al die partijen die onderdeel geworden zijn van Holwerd aan Zee. Door hun eigen inbreng en het mooie is, als ze dan op een gegeven moment die kaarten weer zien, en

het project zien, dan zien ze allemaal dingen die ze zelf hebben ingebracht. Dus het is hun project geworden.

A: Maar hoe begeleid je dat op zo'n manier dat dat werkt? Want ieder heeft min of meer zijn of haar eigen inbreng. Is het dan zo dat alles wat zij inbrengen ook overeen komt met het belang van een ander?

B: Nee.

A: Maar hoe is dat in z'n werk gegaan?

B: We hadden een kaart en we hebben altijd gezegd, dit is een schets.

A: Zeg maar een kaart van Holwerd en omgeving?

B: Ja, zoals ie daar hangt. Dus dat is één van de fases waarin we zaten. En we hebben altijd gezegd van: nou, dit is de 'praatplaat'; zo kán het worden. Maar het kan ook nog wel tien keer anders. En we hebben ook geleerd als je de mensen enthousiast maakt voor Holwerd aan Zee en zij gaan jouw verhaal vertellen, dat werkt nog veel beter dan dat je zelf tegen iedereen moet zeggen hoe goed het plan is. Als andere partijen dat gaan roepen, van: Holwerd aan Zee en dat ze een goed plan hebben en daar hebben wij aan meegewerkt. Kijk, dan gaat het leven. Dan gaat dat balletje rollen.

A: Ja. Maar hoe hebben jullie dat voor elkaar gekregen dat het zo ver gekomen is? Want het is niet altijd zo: ik kan goed praten, ik heb een perfect plan, wat je zelf al aangeeft, en dús slaat het aan. En omdat je aangeeft je hebt zó veel belanghebbenden, hoe krijg je iedereen uiteindelijk dezelfde kant op?

B: Het belangrijkste is dat het een plan is wat door het dorp wordt gedragen. Kijk, was er een projectontwikkelaar gekomen en die had bedacht, en die had gezegd van: he, ik ga bij Holwerd ga ik graven en ik zet dáár huisjes neer, dan het je het halve dorp had je op de achterste poten gehad, van: dát gaat niet gebeuren. Maar wij hebben constant, hebben we ook het dorp op de hoogte gebracht, op de hoogte gehouden.

A: Jullie wonen hier?

B: Ja.

A: Zijn hier geboren?

B: Ja.

A: Ja, dat speelt natuurlijk wel mee dat het vertrouwd is, in die zin.

B: Ja.

A: Want op het platteland werkt het vaak toch een beetje anders.

B: Precies! En we vielen op omdat het dus een plan van onderop was. Dus dat vond men in de ambtenarij heel bijzonder. En toen werd er nog es een keer door de koning geroepen, van:

participatiesamenleving in één van de troonredes. En daar paste dit plan weer perfect in. Dus zo heeft het, ja, heeft het wat een vlucht gekregen, naar, nou ja, wat het dus nu is.

A: En wanneer was eigenlijk de eerste opzet? Toen jullie dat ooit een keer hebben bedacht? Hoe lang is dat geleden, tot vandaag?

B: Volgens mij was dat tweeduizend dertien. Maar dat was dus toen wij hiermee aan de gang zijn gegaan. Want in de jaren tachtig is er al es iemand geweest en die had bijvoorbeeld het plan vanaf het industrieterrein tot Blija, om die hele polder onder water te zetten. Daarvoor is er een keer iemand geweest, dat was in de jaren zeventig, en die had ook zoiets van om daar, die kant, aan de westkant een meer neerteleggen met een overtoom. Dus dan vaar je met je bootje in een boot en dan gaat je mee bootlift over de zeedijk. Dus er zijn altijd wel ideeën geweest. Uit de jaren tachtig stamt de naam ook, van Holwerd aan Zee. Dat hebben we op een gegeven moment in de stukken alweer teruggevonden.

A: En wat is toen de reden geweest dat dat niet is door is gezet?

B: Omdat er toen geen opgave lag.

A: Hoe bedoelt u dat?

B: Nou, omdat er toen de noodzaak er niet was.

A: Ooh, oke. Toen was er geen crisis.

B: En er zijn nu allemaal dingen die samenvallen. Dus het is iets tegen de krimp, het is goed voor het toerisme, goed voor de natuur, men wilde graag een, hoe heet het? Zoetwaterstroom naar buiten, de lokstroom wilde men graag. Dus natuurpartijen hadden een opgave. We zitten met het waterschap, dat het steeds harder gaat regenen.

A: Veel meer afvoeren.

B: Dus, tussen Harlingen en Lauwersoog zit niks om af te voeren. Dus al het water wat in Holwerd valt, moet in Lauwersoog, moet dat eruit. Dus je kunt nagaan als er heel veel valt. Afgelopen herfst hadden we hier grote pompen er staan, omdat anders de aardappelen hier onder water kwamen te staan. Nou, dat was natuurlijk een miljoenenstrop geworden. Dus, waterschap heeft dus als een gek wezen pompen om het water hier weg te krijgen.

A: Ja, viel mij ook op toen ik hier naartoe reed, die kleivelden. Dat is gewoon helemaal een laagje water op. Want dat zakt natuurlijk niet zo snel weg.

B: Nee. Nee, hoe hoger het grondwater komt, hoe moeilijk het water weg kan.

A: Ja.

B: En het is nu extreém nat. Maar, en dat is ook weer een punt, als je hier kunt spuien, dan hoef je dat bijvoorbeeld niet machinaal te doen met een gemaal. Je kunt het ook met een gemaal doen. Dan kun je het altijd lozen, het water. Maar als je hier dus zo'n meer laat leeglopen en weer vollopen dan kun je ook op de natuurlijke manier, zonder dat het dus extra energie kost, kun je water afvloeien.

A: En nu je het over natuur hebt, hebben jullie ook een balans kunnen vinden tussen behouden en ontwikkelen? En daarmee bedoel ik Holwerd en omgeving, sowieso heel Friesland, moet natuurlijk wel gewoon beschermd worden tegen het water. Maar jullie willen toch juist de dijk ergens doorbreken dat het water weer wordt toegelaten?

B: Ja.

A: Maar hoe zien jullie dat voor je? Want je kan niet zeggen, we knallen die dijk weg; water kom maar binnen en dan zien wel hoe het wordt?

B: Das een prachtige mooie vraag. Die vraag heb ik een keer eerder gehad en dat was van prinses Beatrix. Want we zijn vorig jaar bij de koning en de koningin geweest. En toen mocht ik, hoe zei ze dat ook maar weer? Het had prinses Beatrix behaagd om mij uit te nodigen, om bij haar aan tafel te dineren.

* 00.16.23 tot en met 00.16.44 gaat over de beleving van de uitnodiging voor het diner en de geldende kledingvoorschriften *

B: Toen zaten we dus aan de tafel met z'n tienen. Toen zei Beatrix van: meneer Broersma, nu wilt u een gat in die dijk maken. Maar hóé garandeert u de veiligheid van de inwoners van Noordoost Friesland? Nou, ik zei: dat doen we middels een stormvloedkering. Oh, nou dan was ze dus ook weer gerust. Dus we willen graag een open verbinding, zodat dat water in en uit kan.

A: Maar echt gewoon de dijk en dan letterlijk een gat?

B: Kijk we hebben hier nu dijken, de oude dijken. Dus als je nu zeg maar hier een meer graaft en je maakt een coupure in die dijk zodat het water naar binnen kan komen, dan is het dus met normaal tij, hoog water, laag water, heb je hier geen probleem.

A: En dat komt doordat?

B: Dat komt doordat alles hier zo hoog ligt.

A: Ooh, het ligt hier boven zeeniveau?

B: Ja! Kijk, het dorp is vroeger gebouwd op twee terpen en dan heb je nog die ouwe zeedijk, die ligt daar nog voor. Die komt aan de ene kant tegen die terp aan en aan de andere kant gaat ie weer verder richting Ternaard, daar ben je zonet overheen gereden volgens mij.

A: Ja, klopt.

B: Als je vanaf Ternaard komt.

A: Klopt.

B: Dus dat laatste stukje is de ouwe zeedijk.

A: Ja, en dan rij je omhoog en dan inderdaad, dan rij je op de dijk zelf.

B: Ja. B: D e is hoog genoeg zodat we hier droge voeten houden. Dus mocht het dan met storm het water te hoog worden dan moet er dus iets van een stormvloedkering.

A: Maar zitten jullie er hier niet mee, dat de bodem zeg maar inklinkt? Dat Nederland op de helft ligt, door vroeger, ijstijd, ingezakt is en dan nu weer terug gaat?

B: Nee, we liggen hier vrij hoog. Dat is aan de ene kant om natuurlijk af te vloeien is dat wel lastig, maar voor dit is het alleen maar een plus. Maar dan kun je dus gewoon een dijkdoorbraak hebben waarmee je toch droge voeten houdt.

A: En hoe komt het water dan Holwerd in? Het gaat echt letterlijk in het dorp?

B: Nee.

A: Dat niet? Dat was een beetje hoe het op mij overkwam.

* 00.018.59 tot en met 00.19.28 gaat over een plaatje wat A gezien heeft met betrekking tot waar het water Holwerd in zou lopen en er wordt een kaart van Holwerd gepakt door meneer Broersma, plus locatiebepaling op de kaart *

B: Hier heb je de grote zeedijk en dit is de weg waar je zonet bent gekomen vanaf Ternaard. Dus hier staat nu 'duiker', dit is  en van de scenario's. Maar hier komt dus die doorbraak. En dan komt hier, deze kant, komt dus het water. Dus het water komt tot hier aan toe. Dan hebben we hier nog de ouwe Holwerdervaart, die stop hier nu. Dat is de huidige situatie. Dus, wat we willen, is dit stukje nog graven. Dan kun je dus bijvoorbeeld vanuit Dokkum of vanuit Leeuwarden, kun je dus met je boot, of met je zeilboot, kun je zo hierlangs het Wad op varen. En dat is ook weer  en van de grote voordelen van het plan dat je niet alleen bij Lauwersoog of bij Harlingen naar buiten kunt, maar ook bij Holwerd. En waarom is dat een pre? Als je bij Harlingen eruit gaat kun je niet in  en tij naar Lauwersoog varen. Dus dan moet je op een geven moment, je moet ergens, want daar is tijd te kort voor. Want dat water gaat op en neer. En op een gegeven moment, als het laag water is merk je dat voor bepaalde boten, dan heb je op het Wad gewoon geen, dan kun je niet meer varen, dan zijn de geultjes te ondiep. Dus dan moet je  f bij  en van de eilanden gaan aanleggen, maar in de zomermaanden liggen die áltijd vol. Maar als je nou bij Holwerd een doorbraak maakt dan kun je bij Holwerd eruit varen en dan kun je in  en tij, kun je naar Lauwersoog varen en je kunt in  en tij kun je naar Harlingen en dan kun je dus rondjes gaan varen. Dus als je nu met je bootje vanaf Leeuwarden komt, en het zuiden van Friesland is het Friese merengebied, vol met bootjes. Maar nu wil je ook een keer naar het grootste water van Friesland en dat is de Waddenzee. Nou, dan kun je er in Harlingen er wel uit, maar als je dan geen plek hebt op de eilanden dan moet je er eigenlijk bij Harlingen ook weer in. Maar nu kun je er bij Harlingen uit en dan kun je over de Waddenzee en dan kun je er bij Holwerd weer in.

A: En nu je zegt dat dat dan verbinding heeft met de zee, komen de tijden dan ook binnen? In het meer?

B: Het getij.

A: Of het getij?

B: Ja, ja. Dus heb je met hoogwater zie je dus, ja hier staan nog een paar terpen in.

A: Die worden aangelegd dan?

B: Nee, nee dat gaat niet door.

A: En waarom is dat?

B: Dat heeft een landschapsarchitect weer onderzocht. Die heeft gezegd van: als je hier terpen neer gaat leggen, dat is niet gebiedseigen. Want in dit gebied is nog nooit een terp geweest. Dus dan moet je ook niet met terpen beginnen. Hij zei, en als je hier nu wel een paar terpen gaat neerleggen gaat het ten koste van het zicht op die. En hij zei, dit is echt een ouwe terp.

* 22.16 tot en met 22.48 gaat over de locatie van de terp, het projectbureau, de kerktoren *

B: Holwerd had vroeger ook een handelsfunctie. De andere dorpjes zoals Ee, en die Paesens-Moddergat, die plaatsen waren allemaal vissersdorpen. En Holwerd was een handelsdorp. Hier kwamen boten aan en dan had je dus de overslag had je bij de ouwe zeedijk, hier in het centrum.

A: Was dat nog ten tijde dat Holwerd verbonden was met zee?

B: Ja.

A: En hoe is dat verloop daarna gegaan? Dan is er op een gegeven moment een keer besloten, van, het moet anders?

B: Landaanwinning. Aan de ene kant, men wilde graag landbouwgrond. Dus men is bezig gegaan met landaanwinning. En toen had men hier op een gegeven moment zó veel, hebben ze gezegd: oke, dan gaan we daar een nieuwe dijk neerleggen. Dan wordt dit landbouwgrond. Dus toen is Holwerd eigenlijk ingehaald door het land.

* 00.23.37 tot en met 00.23.48 wordt de locatie van de oude zeedijk besproken en aangewezen op de kaart *

Dit noemen we nog ook nog steeds de polders, dus nieuw ingepolderd land. En toen was er op een gegeven moment in de jaren zestig was er weer discussie: oke, gaan we nou nog verder? Want al die rijdsdammen zie je nog wel staan buitendijks. Allemaal van die paaltjes. Als er laag water is zie je daar allemaal vakken van vierhonderd bij vierhonderd meter. Dat zijn allemaal paaltjes en daar deed men dan takken tussen. Dus als dan het water binnenkwam dan zat het vol met slikdeeltjes. Dan heb je op een gegeven moment als het hoog is, heb je een stil tij dus dan gaat het uitzakken. Dan gaat het water weer weg, alleen doordat het dan door die takken heen moest, bleef het achter. Dus dat was dé manier van land aanwinnen. Toen kwam op een gegeven moment de discussie van: wat gaan we doen? Gaan we nou nóg een keer een nieuwe dijk aanleggen? Nou, toen kwam er zoveel weerstand van natuurpartijen en vogeltjesliefhebbers. Dus hebben ze gezegd, dat gaan we niet doen. Deze dijk hebben ze opgehoogd. Dat was op de ouwe hoogte en toen hebben ze gezegd van: oke, gaan we hier een nieuwe maken of gaan we deze ophogen? Nou, dat is dus deze geworden.

A: Maar dat landaanwinningsproces, dat gaat dus nog wel door? Of hebben ze gelaten bij wat het nu is?

B: Ja.

A: Dat willen ze niet herstellen?

B: Nee. Zoals het nu ligt, blijft het liggen, ja.

A: Oke. Even kijken hoor. Dynamisch kustbeheer, zegt die term iets?

B: Dynamisch kustbeheer?

A: Dat is dus dat je dus beetje wat jullie van plan zijn, niet tegen de natuur: dus een hogere, bredere, nog fantastischere dijk. Maar dat je dus het water binnenlaat en met de natuurlijke processen aan het werk gaat. Hebben jullie daar ook een soort van rekening mee gehouden? Omdat bijvoorbeeld het getij ook binnenkomt? En dat brengt voordelen met zich mee, dat het zandafzetting creëert? En misschien een leuk vogelbroedplaatsje? Maar is het ook echt een insteek geweest van het plan, van: wij willen echt mét de natuur dingen gaan doen? Of is het een leuke bijkomstigheid?

B: Dat is meer een bijkomstigheid.

A: Het was niet, we gaan nu natuur ontwikkelen en het liefst met de natuur en in plaats van tegen?

B: Kijk, dat hebben de natuurpartijen eigenlijk allemaal zelf ingebracht. Daarom zeg ik ook, wij zijn wel met het idee gekomen, maar we hebben met z'n allen het plan bedacht. Dus met de natuurpartijen, met ook de grondeigenaren. Dus met iedereen die een aandeel heeft geleverd in Holwerd aan Zee. Met die mensen hebben we dus het plan, dus ook vanuit de natuurorganisaties zijn dit soort signalen gekomen. Het waterschap bijvoorbeeld want het waterschap dat is de eigenaar, de beheerder van de zeedijk. Die hebben ook gezegd van: goh, kunnen we niet meer met zo'n dijk dan dat we nu doen? Dus een multifunctionele dijk. Kijk, daar zijn we wel weer mee aan de gang. We hebben ook gezegd van: nou ja, we hoeven eigenlijk niet hoger, maar als je aan de buitenkant een héél flauw talud gaat maken, het oogt mooier, maar, dan hoeft je hem A niet op te hogen, en B de golven krijgen geen grip meer op zo'n dijk. En als je dan het stukje wat hiervoor ligt, dat is ook een voordeel, want daar wordt dus het water nooit zo hoog. Dus dan worden de golven ook minder hoog. Dus als je ervoor zorgt dus dat het vooraan bij de dijk niet te diep is en dat ie mooi, langzaam oploopt, krijg je dus geen grote golven op die dijk. Die rollen gewoon over die dijk heen en die beuken niet tegen zo'n dijk aan.

A: Ja, dat klinkt heel mooi allemaal.

B: Ja.

A: Nog even kijken hoor. Ooh ja, dat je zelf al zei dat er dus heel veel partijen bij betrokken zijn. Maar wat is dan jullie rol nu nog? Want jullie hebben het idee bedacht, vrij veel uit handen gegeven door tegen de betreffende partij te zeggen: kom maar met een idee.

B: Nou, niet uit handen gegeven.

A: Of, nou ja, dat zeg ik misschien verkeerd. Maar in overleg met.

B: Ja, ja. Wij zijn nog steeds de aanjagers. Sinds twee jaar bemoeit de provincie Fryslân zich ermee. In het begin vonden ze het heel mooi maar was er eigenlijk geen geld, want ja, we waren een stel vrijwilligers met een leuk plan. En we moesten eerst maar es aantonen dat het inderdaad ook haalbaar was. Nou, toen heeft de Rabobank hier in Damwoude gezegd van: nou. Wij hadden daar een kosten- en batenanalyse voor nodig, je moet gaan aantonen, van dat gaat het kosten en dat levert het op. Ja, dan moet je wel een onderbouwd plan hebben want ik kan iets achter op een sigarendoosje gaan rekenen, waarvan ze bij de provincie zeggen van: dat is leuk bedacht maar dat werkt niet. Dus dan iemand die daar verstand van heeft, dat kostte iets van vijftigduizend euro. Ja, en álles in het begin hebben we uit eigen zak betaald. Maar dat konden we dus niet. Toen zei de Rabobank van: nou, we hebben een corporatief, we zijn een comparatieve bank, we hebben daar geld voor. Dus wij gaan dat stukje sponsoren. Dus die hebben die maatschappelijke kosten- en batenanalyse voor ons betaald. En met díe gegevens konden we weer naar partijen toe, van: kijk, het werkt dus wel. Het levert geld op, dat kost het. Per saldo hadden we een goede kosten- en batenanalyse.

A: Dus in het begin, als ik het goed begrijp, want ik heb dan bijvoorbeeld een vraag of er ook sprake is geweest van invloed door de overheden? Van regionaal, lokaal, nationaal tot internationaal? Maar in het begin dus niet?

B: Nee.

A: Maar, dus toen zij er achter kwamen, van: ooh, wacht es, dit gaat écht werken? Toen toonden zij interesse?

B: Ja.

A: En zijn zij daarna verder nog van belang geweest? Dat ze nog verder hebben uitbereid of kenbaar hebben gemaakt? Wat is hun rol daarin geweest?

B: Het balletje is echt aan het rollen gekomen toen wij bij de minister zijn geweest. Minister Schultz van Haegen, en die zei op een gegeven moment van: jullie hebben een práchtig plan, alleen het is te groot. Het is te groot voor een bestuurder om daar 'ja' tegen te zeggen. Dus ze zei: als jullie nou slim zijn gaan jullie dat heel grote plan, ga je opdelen in fasen. En dan wordt het makkelijker om voor een provincie te zeggen van, oke: die fase is van ons, daar stappen wij in, dat is echt iets wat voor ons. En die ander fase is bijvoorbeeld iets voor de gemeente, dat kan later. Dus op die manier zijn we toen aan de slag gegaan. En we zijn op de MIRT agenda gekomen. Heeft de minister ook zelf voor gezorgd. En als je daar opstaat, daar staan alle grote infrastructurele projecten op, zoals de Haak om Leeuwarden, weet ik het allemaal wat, en daar staan wij nu ook op! En dan doe je dus mee bij de ministeries: van I en M, en van EZ. En dan gaan op een gegeven moment, al die partijen die gaan hier iets van vinden. En die willen dan ook iets weten, en dan komt er geld los. En dat was voor ons op een gegeven moment de redding. Tot die tijd hadden we alles nog uit eigen zak gedaan.

A: En dat was ook het moment de Rabobank instapte? Of was dat daarvoor al?

B: Nee, dat was daarvoor. Nee, de Rabobank was eerder ingestapt. Die zag ons worstelen. Die dacht van, he! Dit is zo'n mooi plan, het zou toch zonde zijn dat dat het nu strandt.

A: Maar hebben de overheden, op welk niveau dan ook, echt een heel concrete rol gespeeld in het verspreiden? Ja, de nationale overheid dus door het in de MIRT te zetten. Maar wat heeft, bijvoorbeeld, de gemeente of de provincie voor jullie betekend?

B: Kijk, de gemeente heeft gezegd van, want we hebben niet een hele rijke gemeente, en die hebben gezegd van: ja, heel veel geld kunnen wij niet geven maar het gebouw waar we nu in zitten, dat is een ouwe jeugdsoos. Dat wilden ze gaan afbreken maar wij moesten constant als we weer iemand, een gedeputeerde of zo, uitnodigden, moesten wij elke keer naar Land- en Zeezicht. Dus je moest een zaaltje huren, moest een beamer huren, koffie, thee en alles moest worden betaald. En moest eigenlijk elke keer uit eigen zak. En toen zeiden we van: ja, als je daar dan iets voor hebt. Toen zei de gemeente, weet je wat? Dit gebouw, wij faciliteren. Wij doen gas, water, licht en jullie mogen er gebruik van maken.

A: Dus niet dat zij in die zin heel erg voor jullie, letterlijk, gingen flyeren of reclame maakten.

B: Nee, maar goed, onze burgermeester die komt op heel veel plekken, de wethouders. Waar ze komen, vertellen ze wél het verhaal van Holwerd aan Zee. En er is dus nu Jan, die is vrijgemaakt als ambtenaar. Kijk, die z'n uren dat is ook iets wat op rekening komt dus van de gemeente. Dus het zijn geen keiharde euro's die we daarvoor krijgen, maar op die manier mensen opgezet om dingen aan de gang te krijgen, dingen door te rekenen, dus zijn weer allemaal schetsensessies geweest, en dat heeft dan weer de provincie geïnitieerd.

A: Maar zijn die twee dan ook medeverantwoordelijk, zogezegd, dat jullie bij op de MIRT zijn terecht gekomen? Is daar zeg maar ook nog een onderlinge samenwerking geweest? Dat de gemeente zei tegen de provincie en dat de provincie het weer opschaalt?

B: Nee, wat de MIRT betreft niet.

A: Of andere zaken rondom het project? Dat je die wisselwerking merkt dat de gemeente zegt van, ooh maar dit moet naar de provincie en dat de provincie zegt van, ooh maar wacht even, wij willen dit.

B: Ja. Ander voorbeeldje, als we bij de provincie zitten en hebben het over Hotel Holwerd dan zegt de provincie op een gegeven moment: ja, maar dat kun je wel willen, maar dan moeten we eerst even met de gemeente afstemmen. Want díe wil er ook iets over zeggen; de woningcontingenten, het wel of niet mogelijk een recreatie woning? Je kunt niet zomaar al je woningen om gaan toveren tot een recreatiewoning. Dan zegt de provincie van, ho, dat is niet van ons, nou moet je bij de gemeente zijn. Dus die wisselwerking is er wel.

A: Was er ook sprake van positieve stimulatie, van jullie project, vanuit hogere overheden? Ja, dus de MIRT is daarin een heel duidelijk voorbeeld van. Maar is er nog meer? Dat bijvoorbeeld een provincie dingen heeft aangedragen, of meegeholpen? Want nu is het heel erg dat jullie vanuit jullie project naar hun zijn gestapt om te vragen van: bekijk dit eens met ons? Maar is het ook de andere kant op, dat de provincie zegt van: nou, jullie zijn zó ver.

B: Dat is de laatste anderhalf, twee jaar dat de provincie daar in mee doet. Maar daar hebben we heel, heel veel moeite voor moeten doen.

A: Omdat zij niet wilden? Of wat is daar de reden van?

B: Nou, wij waren wat dat betreft een hele vreemde eend in de bijt. Want dan heb je drie vrijwilligers en die komen met een miljoenenproject aanlopen bij de provincie. We kregen steeds meer onderbouwing; dus zo'n MKBA, en Dienst Landelijk Gebied heeft mee gewerkt, Programma Rijke Wadden, noem allemaal maar op, om het op het niveau te krijgen zoals nu. Maar zo kwamen we daar de eerste keer niet binnen. En de eerste keer toen we daar bij gebiedsgedeputeerde Johannes Kramer zaten, ook. Toen zeiden we ook van:, nou ja, we zijn nu al zo ver is er ook iets om onze onkosten eens bijvoorbeeld een beetje te dekken? Ja, maar hij zei: daar kan ik niet aan beginnen want jullie zijn geen projectontwikkelaar; jullie zijn vrijwilliger. En hij zei: als ik nu aan één vrijwilliger geld ga geven, hij zei: dan heb ik morgen half Friesland op de stoep staan. Want er zijn heel veel vrijwilligers. Dus dat was een heel vreemd spanningsveld, want ze wilden wel! Alleen de regeltjes die hielden dat eigenlijk een beetje tegen. Dus wat dat betreft was het project ook weer uniek. Als je er zo over nadent hebt we eigenlijk best wel baanbrekend werk al gedaan.

A: Ja! Maar dat is best wel bijzonder, omdat het inderdaad met drie personen begint. En het is nu op nationaal, internationaal niveau?

B: Sowieso nationaal.

A: Maar hoe zit het bijvoorbeeld, je zei zelf al dat het Waddengebied is UNESCO Werelderfgoed? Wat voor regeltjes brengt dat met zich mee? Mogelijkheden, belemmeringen?

B: Kijk, wij verwijzing in onze presentaties ook altijd, als we het dan over UNESCO Werelderfgoed hebben, dat bijvoorbeeld een Chinese muur er ook op staat. En de Grand Canyon staat er ook op. En dan begint men wel eens te lachen, van: ha ha ha, je wilt toch niet het Wad gaan vergelijken met de Grand Canyon? Nou, ik denk, waarom niet? Ík vind het Wad nog tien keer zo mooi.

A: Het krijgt niet zomaar zo'n status.

B: Nee precies. Maar we doén er, of we déden er niks mee. En het is nu gewoon tijd om dat te vermarkten. Maar wel op een hele goeie manier. We willen hier geen pretpark, we willen geen verstoring in het gebied maar we willen het dusdanig openstellen dat men ervan kan genieten. We mikken ook op een natuur en een cultuur toerist. En dat is een andere toerist dan die bijvoorbeeld naar Ameland gaat, naar het Noordzeestrand.

A: Maar die gaan toch ook wel voor de natuur naar Ameland?

B: Ja, maar dat is niet dezelfde toerist die bijvoorbeeld hier blijft hangen. Want men dacht op een gegeven moment ook van: ja, hoe vindt Ameland nou het plan Holwerd aan Zee? Want, zo meteen blijven die toeristen in Holwerd hangen en gaan ze niet meer Ameland. Maar dat is absoluut niet het geval.

A: Maar wat maakt het dat zij zo anders zijn? Qua toerist dan.

B: Omdat zij een Noordzeestrand hebben, want je hebt hier geen strand. Wat ze in Duitsland hebben gedaan, want in Duitsland daar hebben ze een vergelijkbare kust als hier. Alleen de dorpjes aan de Duitse kust die zijn wel helemaal ontwikkeld. En wat hebben ze daar dertig, vijfendertig jaar geleden gedaan? Daar zijn ze begonnen met het Wad op te spuiten met zand.

Dus je hebt daar van die strandkorven, dus kun je mooi zo'n strandkorf, kun je zitten. Maar dan heb je toch wel een beetje het idee van: ik zit aan zee en je hebt strand. Maar dat willen wij hier niet. We willen hier binnendijs, in het meer, dat je daar iets voor de recreant creëert qua strand. Maar niet buitendijs, want het is niet gebied eigen.

A: Want nu je dat zegt, ik heb zelf ook wel iets gelezen over bijvoorbeeld Norddeich. Dat is inderdaad vergelijkbaar met Holwerd qua oppervlakte, alleen dat stadsdeel dan, qua oppervlakte, inwoneraantal, et cetera, et cetera. Maar dat plaatsje is inderdaad hélemaal booming business, omdat zij dus een Noordzeehailbad hebben. Was ik ook benieuwd hoe jullie dat succes daarvan zouden willen evenaren zonder dat jullie een Noordzeehailbad hebben. Maar dat is dus het idee van het meer? En gewoon een ander type toerist aantrekken dan daar?

B: Ja. We zijn echt op de natuur en de cultuur. Nou, de cultuur zie je achterin, daar ligt een dijk van een wijf. Die komt hier zo meteen bij Holwerd tegen de zeedijk aan te liggen. En dan hebben deze nog, Wachten Op Hoog Water. Op de foto zie je de kunstenaar ernaast staan. Dus zo hoog worden die beelden. De dikke dame is af, die is klaar. En hij is nu bezig met die ander.

* 00.40.28 tot en met 00.40.43 wordt gepraat over de trucage waardoor het lijkt dat de beelden al zijn geplaatst *

B: In eerste instantie wilde ze óp de zeedijk hebben staan. Maar ja, dan heb je het Wetterskip. En het Wetterskip zeggen van: ja maar, deze zeedijk die moet veilig blijven en er mag niet geheid in die zeedijk, dus dat beeld komt níet op de zeedijk. Wetterskip is eigenlijk heel erg terughouden, voorzichtig met de dijk. Liever geen gat in de dijk, want, oeh, oeh.

A: Maar hoe hebben jullie die zo ver gekregen dat ze wel er mee in gaan stemmen?

B: Door met mensen te praten die daar weer bóven zitten. En die het belang wél zien zitten. Ik ben even z'n naam kwijt. Wim Kuijken en dat is de deltagocommissaris. Die is hier ook geweest. En het plan uitgelegd, een presentatie gezien, en toen zeiden we, in het autootje zijn we hier naartoe gereden. Toen stonden we op die plek, en toen zei die ook van: nou. Hij zei: binnenkort, want dat is ook echt zo, binnenkort is ie weer aan de beurt om een update te krijgen. Gaan ze met dat ding aan de slag. Hij zei: voordat we dat doen maken we hier eerst een gat in die dijk. En hij zei: we kunnen voor de veiligheid van de dorpjes hoeft je niet over in te zitten. Want die kunstwerken, zoals ze dat noemen, een sluis noemen ze dan een kunstwerk. Ik dacht eerst ook van, komt er een beeld te staan? Nee. Die kunstwerken, hij zei: die kunnen we sterker maken dan de huidige dijken nu zijn. Dat is absoluut géén probleem voor veiligheid om hier een stormvloedkering neer te leggen.

A: Maar hoe pak je dat aan? Want dan heb je dus iemand van het Witterskep, waterschap, die dus niet direct super enthousiast is.

B: Kijk, weet je wat het is? Alles draait om geld. En als het Wetterskip nú had gezegd van: dat is een goed idee en we gaan ermee aan de slag! Dan zijn die kosten ook meteen voor hen. We hebben de discussie gehad met Rijkswaterstaat over het spoelen van die vaargeul. En in Duitsland doen ze het. In Duitsland doen ze dat al dertig, vijfendertig jaar.

A: Dat hun Rijkswaterstaat dat doet?

B: Nee, dat zij de geul, het eerste stukje naar buiten, spoelen met het water van binnenuit. Daar ligt dus ook geen baggeropgave. Ze zijn hier nu voor twee, drie, vier miljoen per jaar, zijn ze die geul aan het schoonmaken en dat doen ze ook nog op een manier; ze zuigen het hier op en twee kilometer verder op het Wad gooien ze het er weer uit. Dus een paar keer hoog water en het ligt weer terug. Maar in Duitsland, daar spoelen ze dus met het water vanuit het meer die geul schoon. En dan hebben ze een bootje en daar zit dan een soort van ploegje achter. En één keer in de zoveel tijd dan gaan ze die bodem van de geul, gaan ze een keer losmaken. En doordat het water dan weer laagwater wordt, dus het water gaat weer naar buiten toe, nemen ze de rotzooi mooi mee en de geul blijft mooi op diepte. Ja, daar moet Rijkswaterstaat eerst aan rekenen. Daar moeten ze over nadenken en daar hebben ze tot tweeduizend dertig de tijd voor. En toen hebben wij gezegd van: ja, maar daar willen wij niet op wachten. Want wij willen nu door.

A: Maar dan zou je zeggen, als het voorbeeld bij de burens er ligt en het werkt, wat houdt ze dan tegen?

B: Geen idee.

A: Maar is het dan dat zij inkomsten zouden missen? Want het kost miljoenen.

B: Nee, want die getallen kwamen leuk genoeg ook nog Rijkswaterstaat vandaan, dat spoelen, dat dat zoveel effect had. In het begin toen zei dus één van die ambtenaren: ja, dat heeft zoveel effect en daar kun je zo en zoveel mee besparen. En toen dachten we: oke! Als je er zoveel gaat besparen dan kan dat ook, die besparing, weer in het plan. En toen dachten ze bij Rijkswaterstaat opeens: ooh, maar dat is niet de bedoeling. Wij willen besparen, we willen niet gaan betalen, wij willen dus minder gaan betalen. Dus, toen hebben die gezegd van: nou, wij nemen onze tijd nog wel even. Maar die dachten van: kijk, als die jongens nou doorgaan en ze creëren zo meteen dat gat in de dijk; dat spoelen gaat zo meteen wel werken. Maar dan hoeven wij dat niet te betalen.

A: Dus eigenlijk een beetje hetzelfde idee met als waterschap?

B: Ja. Het waterschap is verantwoordelijk voor het waterpeil hier. Dan zeggen we van: nou, je kunt hier naar buiten. Wat ons betreft, zet hier ook gemalen neer. Dan moet die toegangssloot, die Holwerdervaart, tot aan de Dokkumer Ee, die moest dus een keer zo breed en een keer zo diep. Dat ding is van het waterschap, maar die zeggen nu van: nou, die noodzaak is er nog niet dus dat gaan we nu nog niet doen. Maar als je nou iemand vindt die dat kan betalen, bijvoorbeeld uit het Waddenfonds, dan gaan we het doen! Dus iedereen is heel voorzichtig. Ja, wij zijn al naar Europa geweest, we zijn naar Brussel geweest, om subsidiepotjes aan te boren. En dan krijg je daar weer te horen: ja jullie zijn nog niet een écht project. Wij zijn nog steeds diegene die de kar trekken. En we worden gefaciliteerd en geholpen door de provincie. Maar er is nog steeds geen 'go' gegeven. Zolang die 'go' er nog niet is, mag je ook geen aanspraak maken op de potjes in Brussel.

A: En wat houdt een 'go' in? In dit geval?

B: Een 'go' houdt in, dat er iemand op het provinciehuis zegt van: we gaan dit doen. Dus provincie moet dan ook zoveel miljoen in het plan steken.

A: Want dat vroeg ik mij inderdaad ook nog af, omdat het een heel mooi plan is, wat dan zeg maar het moment zou zijn dat de daadwerkelijk de omslag is van plan op papier naar het graven in de praktijk?

B: Dat het financieel rond is.

A: Daar staat of valt alles mee?

B: Ja. En het is wel financieel rond te krijgen hoor.

A: Maar wat is het dan nu nog wat gedaan moet worden?

B: Het moet nu nog politiek draagvlak krijgen. Want als je het dus over dat soort bedragen gaat hebben, dan moet de politiek op een gegeven moment ja of nee tegen zeggen.

A: En politiek, op welk level?

B: In eerste instantie provinciaal. Maar ook in Den Haag.

A: Maar die hebben jullie toch al aan jullie zijde? Omdat jullie op de MIRT staan?

B: We hebben dus met die minister gesproken en die minister was voor. Maar goed, we hebben alweer een verkiezing achter de rug en er zit alweer een nieuwe minister.

A: En hoe heeft dat voor jullie uitgepakt? Dat er nu een nieuwe minister zit?

B: Dat het zolang heeft geduurd, dat was nadelig voor ons. Kijk, we zaten toen mooi in de lift en in de race. En toen hebben ze, weet ik hoe lang, hebben ze demissionair gezeten. En dan doet niemand wat. Dan kun je in Den Haag ook niks regelen. Nou, wij willen wel verder. Dus dat was voor ons een momentje van: shit. Maar nu, alle poppetjes hebben weer hun plekje en Nederland dat gaat weer door. En nu moet je eigenlijk weer opnieuw beginnen. Kijk, volgend jaar zitten er weer verkiezingen aan te komen, provinciaal is dat volgens mij. Of is het gemeentelijk?

A: Gemeentelijk in maart.

B: Dus we moeten nu er weer voor zorgen dat we bij al die partijen weer in die, hoe noem je dat? In de coalitieakkoorden komt.

A: Maar is het niet zo, want jullie waren al best wel ver doorgedrongen, politiek, zagezgd. Dat ze dan niet met wat er ligt, dat ze dat oppakken en vanaf dat punt weer verder gaan?

B: Nee, daar gaan ze wel mee verder. Nee, je hoeft niet weer vanaf nul. Alleen, als er op een gegeven moment andere poppetjes op plekken zitten, die moeten eerst wel weer enthousiast worden voor het plan. Want dát zij nu de mensen die er iets over mogen zeggen. Dus die moet je nu enthousiast krijgen.

A: En hoe gaan jullie dat doen?

B: Door ze te bezoeken en mee te nemen in het plan. En hopelijk dat ze zelf een idee hebben wat ze toe kunnen voegen zodat het ook hun plan wordt. Net zo als we met al die andere partijen hebben gedaan. Ze moeten eigenaar worden, ze moeten enthousiast worden, en eigenaar worden van het plan.

A: Maar is dat iets wat jullie drieën op je nemen? Of heb je daar hulp bij, of?

B: Nee, dat doen wij met z'n vieren. Want Jan Zijlstra is nu ook fulltime, alle uren die hij bij de gemeente heeft en ook in z'n vrije tijd. Wij doen het ook in onze vrije tijd.

A: Dat wilde ik nog vragen, ik neem aan dat jullie hier niet van kunnen leven? Want het kost jullie geld, zoals je zelf al zei. Maar wanneer doe je dat dan?

B: In de vrije tijd. Het was in het tweede jaar dat we hiermee bezig waren, was het zelfs zo dat ik op een gegeven moment dat ik naar de baas moest om dagen te kopen. Want m'n dagen waren op.

A: Dus dan moet je echt vrij nemen en dan ga je lobbyen. Maar je vertelde al dat in tweeduizend dertien was het plan een beetje ontstaan. Maar toen wist je niet hoe het verloop zou zijn, maar wat was toen het idee wanneer echt zeg maar, in de grond zou gaan graven?

B: Tweeduizend achttien, dat we aan het graven zouden zijn. En dat hebben we niet gehaald. Tweeduizend achttien was eigenlijk het jaar om los te gaan, om te beginnen met de bouw. Tweeduizend vijfentwintig, dan zou alles af moeten zijn. En dát is nog steeds haalbaar.

A: En op basis waarvan? Want je zegt het best wel stellig, omdat er nu nog niet gegraven is en het is tweeduizend achttien inmiddels. Maar binnen en wanneer hoop je dat de politiek zegt van: je hebt een 'go' en ga maar?

B: Binnen nu en twee jaar. Zolang duurt dat, helaas.

A: En dan kan het binnen vijf jaren worden gerealiseerd? En dan loopt alles mee of eventuele tegenslagen ook ingecalculeerd?

B: Nee, dat is een reëel planning. Ook met tegenslagen.

A: Wat gaat er dan precies gebeuren? Stel, jullie krijgen morgen de 'go'. En dan? Wat ga je als eerste doen? Of is dat te simplistisch gevraagd?

B: Nou, nee. Dan is er van tevoren al heel veel gedaan. Bijvoorbeeld, we hebben hier prachtig mooie klei. Als je dit meer gaat graven, dat kost geld. Maar die klei, die grond, die moet je vervoeren. Die brede dijk waar ik je zonet van vertelde, die zou je dus kunnen maken van die klei. Dan kun je hier een proefstuk neerleggen, waarmee het waterschap kan testen; wat doet het met stormen, is dit dé dijk van de toekomst, wordt dit een multifunctionele dijk, kunnen we meer met die dijk? De grondstoffen liggen hier. Maar het is ook dusdanig goed, dat doen studenten dus ook voor ons, die hebben die kleigronden ook onderzocht; kunnen we dit ook gebruiken bij viaducten? Die lopen vrij stijl dus daar kun je geen zand neerleggen, want dat spoelt weg. Dus dan heb je weer een bepaalde soort klei voor nodig. Door niet zomaar te beginnen te graven maar alvast van tevoren te bedenken, wat gaan we met die grond doen? Kun je weer daar geld uithalen. Dus kun je het plan weer goedkoper maken. Hieronder,

schijnt, zand te zitten. Goed zand. Dat zand kun je ook weer gaan gebruiken voor wegen of ondergrond voor de steentjes. Op die manier, er nu al over na gaan denken van wat doen wij met wat hier uit komt.

A: Dus, als ik het mag samenvatten, jullie gaan de dijk doorbreken, er wordt een meer aangelegd, de Holwerdervaart wordt verbonden? En wat wordt er verder dan nog gerealiseerd? Want je zei iets over een hotel?

B: Hotel Holwerd. Dit is de oude dorpskom van het dorp. Toen we in tweeduizend dertien begonnen stonden er iets van, of meer dan honderd huizen te koop in Holwerd. En waren er vooral in deze buurt allemaal verkrotte woningen. Wat ons plan was, is om die oude verkrotte woningen, die nu eigenlijk te klein worden geacht voor een normaal gezin; je hebt een klein tuintje, er is geen plek voor een auto. Maar wel geschikt zijn voor recreatie. Om die oude woningen op die manier op te knappen. En omdat allemaal te lussen als een hotel. Dus je hebt één centrale functie in het dorp, dan meld je je hier van: ik ga in een hotel en dat hotel is niet tien verdiepingen hoog, nee het hotel is verspreid in kamers, woningen door het dorp. En dat was voor ons een manier om het dorp weer in de lift te krijgen, het dorp er weer mooi uit te laten zien. Op een gegeven moment toen we hiermee begonnen, kwamen er mensen van Landal en Roompot en weet ik het wat, die kwamen langs en die wilden hier (in het toekomstige meer) wel een park gaan bouwen. En toen zeiden wij, dat mag. Alleen er komt geen supermarkt, er komt geen café, er komt geen snackbar, want dat heeft het dorp. En dan zeggen ze van, dat gaan wij niet doen. Want we willen er een stek omheen en alles wat die toerist meeneemt, dat willen we daar houden. En nu is er iemand die zegt, we willen hier een paar woninkjes, we willen hier wat, en we willen op die dijk wat en hier wat woninkjes. Dus men kan kiezen, ga ik hier zitten, hier zitten, in het dorp zitten? En in Holwerd daar zijn kroegjes. Daar komen dan, hopelijk, ook restaurantjes want je wilt de mensen ook bedienen. Dus het ene veroorzaakt weer het andere.

A: Dus dan wordt het meer geboden, voor de toerist ter vermaak. En dat die samenwerken met de Waddenbelevingscentrum. En heeft het dorp verder zelf nog iets karakteristieks? Wat voor de toerist de moeite waard zou kunnen zijn?

B: Dat is sowieso dat het op twee terpen is gebouwd. En je hebt dus hier de Hoge buurt, dat is een hele bijzondere straat. Die is ook uitgegraven, omdat die bij de terp opliep. Vroeger moest men daar met paard en wagen op, maar in de winter was dat niet mogelijk want het was te stijl. Toen hebben ze gedacht van, weet je wat? We gaan die weg verdiepen. Daardoor zijn die hele aparte straatjes gekomen, met die kieltjes zo omhoog. Dus de straat hebben ze laten zakken, zodat je wel met paard en wagen op een gegeven moment dat ding op en neer kon.

* 00.55.50 tot en met 00.56.03 vertelt A dat ze de straatjes kent, wilde hier nog kijken, ging niet in verband met het weer *

A: Je vertelde net over de fases. Dat er verschillende fases zijn, dat je het gefaseerd in gaat voeren. In welke fase bevindt het plan zich nu? Of zijn dat meerder fases?

B: Fase één is realiseren van Hotel Holwerd, daar zijn we nu mee bezig. Fase twee is het aanleggen van een meer. De bestuurders, want die moeten altijd iets hebben te kiezen, die konden kiezen tussen een zoetwatervariant, dus zonder doorbraak, een ziltevariant, met een duiker; gewoon een getijdvariant. Nou, en alles wijst erop dat het de laatste wordt en die hebben we ook het liefst. En dat is dus fase twee. De derde fase is, want we hebben hier nu

nog een industrieterrein liggen, is ook om een stuk van dat industrieterrein te gebruiken voor het water én dat aan te sluiten op de vaart. Door het in stukjes te knippen, is elke fase nu lager in prijs. Bij elkaar opgeteld is het nog steeds hetzelfde bedrag. Nu is het dus makkelijker voor een bestuurder om te zeggen van, dat gaan we doen of we gaan het niet doen.

A: En is het dan ook zo van, fase één moet gerealiseerd zijn voordat fase twee mag starten? Of is het gewoon gefaseerd dat je gewoon kleine projectjes aan sich hebt?

B: Ja.

A: Want dat is het dus wat jij net zei over de Blauwestad (voordat dit interview begon was dit onderwerp kort ter sprake gekomen), dat was zo'n megaproject en dat is gewoon in één keer BAM. Méér huizen bouwen, loopt wel los, crisis. En dat werkt dus niet. Maar hebben jullie daar bijvoorbeeld ook lessen van geleerd? Dat je hebt gekeken naar projecten die het zowel goed als fout doen? Of, heeft dat geen rol gespeelt?

B: Nee.

A: Het is dus niet zo van, we hebben gezien bij de Blauwestad dat alles in één keer niet werkt, dus doen wij het gefaseerd?

B: Nee, dat heeft de minister eigenlijk voor ons aangegeven. Doe het nou gefaseerd, doe het in stukjes. Men vroeg ons, wat gaat het kosten? Want dat is altijd de vraag. Wij hebben altijd gezegd van, dat weten wij nog niet. Maar wat interessanter is, wat levert het op? We hebben hem altijd omgedraaid, die vraag.

A: En wat gaat het opleveren? Volgens jullie?

B: Als je in het noorden van Friesland niks doet, dat hebben ze berekend, dan heb je een waardedaling per dorp van een aantal miljoen. En voor die hele kuststrook is dat over tien jaar iets van tweehonderd miljoen. Dus dat levert het al op dat je die waardedaling qua vastgoed al niet krijgt.

A: Maar geldt dat dan, die tweehonderd miljoen, dat geldt voor een gebied neem ik aan? Maar het plan van Holwerd zoals het er nu ligt, heeft dat zo'n reikwijdte van dat hele gebied?

B: Ja. Dit zou alleen voor een dorp, zou dit niet te verkopen zijn. Het is gewoon de hele regio, en dat zie nu dus ook. Joop Mulder van Oerol die is nu bezig met Sense of Place en die zag ons bezig en die zei op een gegeven moment van, we moeten gewoon de natuur en de kunst en de cultuur moeten verbinden. Dat moet een kralenketting worden aan kunstwerken langs die kust. En geen achtbanen maar gewoon dit soort kunstinnige dingen. Dat ding wat daar staat, de Batavia heet dat ding, daar ga je in liggen. Die vier standers, dat is een spiegel. Dus als je daar in gaat liggen dan zie je dus driehonderdzestig graden, zie je alles om je heen. En heeft die man bedacht, als je dat ding bij Ternaard neerzet dan heb je dus zicht op Ameland maar ook op een stuk van de bouwhoek. Als je in dat ding ligt dan zie je de hele wereld zie je om je heen.

A: Wat interessant. Want ik dacht een beetje, omdat het Holwerd aan Zee heet, of dat dacht ik, maar dat het puur gericht was op Holwerd en had ik niet direct helemaal duidelijk hoe

jullie dan de hele regio er bij zouden betrekken. Maar dat is dus onder andere door de kunst? En hoe verder?

B: Maar ook bijvoorbeeld voor een Dokkum. Kijk, Dokkum wil wel graag meer bootjes hebben. Maar als je van Leeuwarden naar Dokkum kunt, nou dan kun je nog verder naar Lauwersoog maar dan moet je weer terug. Maar ook de mensen in Dokkum, als je in Dokkum ligt met een boot dan kun je op een gegeven moment ook zeggen, ik ga met de boot naar Ameland. En dan vaar je naar Holwerd en dan vaar je er hier uit en dan vaar je zo het eiland.

A: En qua ontsluiting van het gebied? Zeg maar qua wegen en zo? Wordt daar nog iets aan veranderd of toegevoegd?

B: Hoeft in principe nu nog niet. Kijk, we hebben de Centrale As, die loopt tot Dokkum en dat is een snelle verbinding. En je hebt op een gegeven moment tot en met Stiens de Haak om Leeuwarden. Dus dat zijn de twee toevoerwegen. En vanuit Groningen is dit dan al een weg. Maar dat zijn de twee toevoerwegen. En die zijn goed. Misschien dat je bij Dokkum een westelijke rondweg zou kunnen maken, die aan die Centrale As vastzit zodat je niet door de stad heen hoeft.

A: En qua werkgelegenheid. Dat hebben jullie ongetwijfeld ook door gerekend? Hoe zien jullie dat voor je?

B: Werkgelegenheid. Dat moet je vooral zien, zo in de eerste fase is de aanlegfase. Met huizen bouwen, met graafwerkzaamheden, noem maar op. Maar ook op een gegeven moment in de toeristische sector, in het schoonmaakwerk, noem maar op. Eigenlijk wat je dus op een eiland ziet. In Duitsland is dat heel normaal he, daar is het op de vaste wal net zo druk als het eiland. En die hebben daar tussen de zeshonderdvijftig duizend en de achthonderd duizend overnachtingen per jaar, per plek.

A: Maar bijvoorbeeld toerisme, hoe zou dat dan in de rest van de regio tot uiting komen? Qua werkgelegenheid.

B: Dat gaat hier bloeien. Ze hoeven niet alleen maar in Holwerd. Je ziet dus dat ze in Blija bezig zijn, maar ook hier richting Lauwersoog aan de kust. Al die kustplekken zijn bezig. En de huisjes die er nu zijn, zijn ook heel vaak al gevuld. En nou hebben we nog niks, er wordt alleen nog maar gesproken over Holwerd aan Zee, maar we hebben eigenlijk nog niks. En het rolt, het loopt nu al. Ook qua verkoop van de woningen hier. We zitten nu nog op een vijfendertig volgens mij? En we komen vanaf honderdvijfendertig.

* 01.03.12 tot en met 01.03.19 afsluiting van het interview en het bedanken van B voor zijn medewerking *

Bijlage 5 - interviewvragen Jasper Meekes

De eerste fase

Hotel Holwerd wordt gerealiseerd door middel van oude, te kleine woningen, op te knappen en te verbouwen/aan te passen tot recreatiewoningen. Het concept is dat het geen hotel wordt van een aantal verdiepingen hoog, maar verspreid door het dorp Holwerd.

*Hoe verhoudt dit plan zich tot de leisure economie?
En hoe kan het van betekenis zijn voor de gehele regio?*

De tweede fase

Het plan Holwerd aan Zee zou graag in de tweede fase van het plan, aanleggen van een meer na dijkdoorbraak, weer een verbinding met zee tot stand willen laten komen.

Het gehele gebied is voorzien van een grote groene dijk om de inwoners te beschermen tegen het water van onder andere de Waddenzee. Nu wordt deze op één plaats doorbroken, bij de plaats Holwerd dus. Alleen wat voor een weerslag zou dit teweeg kunnen brengen voor de kuststrook van Friesland? Daarmee bedoel ik, dat de grote groene dijk blijft bestaan wat het uitzicht op de Waddenzee alsnog belemmert en maar op één plaats gedeeltelijk wordt doorbroken.

De derde fase

Ten slotte zal in de derde fase van het plan Holwerd aan Zee de Holwerdervaart een ontsluiting krijgen met het maar wat is aangelegd in fase twee. Hierdoor wordt het mogelijk om van de ene aantrekkelijk regio van Friesland, de meren, naar de andere aantrekkelijke regio van Friesland, de Waddenzee, te varen.

Hoe zou Holwerd hiervan kunnen profiteren? En de regio als geheel?

In het algemeen

De regio heeft te maken met krimp en bevindt zich dus in een krimpgebied. De bedenkers van het project Holwerd aan Zee wilden graag samen tot een oplossing komen hoe het noorden van Friesland weer op de kaart zou kunnen worden gebracht. Dit project zou dan een boost moeten geven aan heel de regio van noord/noordoost Friesland en niet alleen voor het dorp Holwerd zelf.

Zou een plan als die van Holwerd aan Zee kunnen bijdragen aan een boost voor de leisure economie voor ten eerste Holwerd en omgeving? En ten tweede voor de hele regio van noordoost Friesland?

Dan zou ik u graag wat willen vragen over de ontwikkeling van het toerisme in Friesland. Volgens één van de bedenkers van het plan Holwerd aan Zee, bloeit het nu al in de regio. Langs de gehele kust zijn de desbetreffende plaatsen bezig met ontwikkeling en de huisjes die al bestaan zijn ook heel vaak gevuld. Volgens hem loopt het toerisme nu al beter dan voorheen, terwijl er nog niet echt iets gerealiseerd is.

Is er sprake van een ontwikkeling van het toerisme in Friesland?

Geldt dit specifiek voor alleen voor Friesland?

Of is er zoiets waarneembaar als een algehele trend voor heel het toerisme in Nederland?

Kan dit te wijten zijn aan het feit dat mensen in het algemeen meer vrije tijd hebben?

Hoe zit het met ontwikkelingen in de buurt, zoals bijvoorbeeld Lauwersoog? Daar is het park Landal Esonstad. Dit park is goed bezet en trekt veel toerisme aan.

Wat zou het kunnen zijn dat dit park zo goed draait terwijl het ook aan de kuststrook bevindt waar de grote groene dijk het achterland beschermt tegen de Waddenzee?

De bedenker van het plan Holwerd aan Zee noemde Duitsland een aantal keren als voorbeeld met betrekking tot toerisme. Daar floreren de kustplaatsen langs de Waddenzee wel, terwijl daar in Nederland absoluut geen sprake van is; in Duitsland moet het op de vaste wal qua overnachtingen net zo druk zijn als op de eilanden zelf.

*Wat zou hiervoor een mogelijke verklaring zijn?
Speelt een eventuele geografische factor ook een rol?*

Volgens één van de bedenkers van het plan Holwerd aan Zee mikken zij qua toerisme op een andere soort toerisme dan bijvoorbeeld het toerisme dat plaatsvindt op Ameland; Holwerd aan Zee richt meer op de natuur en cultuur toerist, terwijl Ameland meer toeristen aantrekt vanwege het Noordzeestrand. Volgens één van de bedenkers is dit niet hetzelfde type toerist.

*Wat is hierin het verschil?
Verschillen zij daadwerkelijk zoveel van elkaar?*

Bijlage 6 - transcript Jasper Meekes

Datum:	13.02.2018
Locatie:	Landleven 1, kamer 3.12 te Groningen
Duur:	15.00 tot en met 16.00 uur
Geïnterviewde:	Jasper Meekes, PhD, gericht op leisure economie en de regionale ontwikkeling van een gebied

A: Het is vandaag dinsdag dertien februari tweeduizend achttien. Ik zit hier met meneer Meekes en die mag ik een aantal vragen gaan stellen, bedankt voor de tijd alvast dat ik vragen mag stellen. Nou, het gaat over het project Holwerd aan Zee. En zoals ik ook heb gemaïld, er zijn onder andere drie fasen van het plan en aan de hand daarvan zou ik graag vragen willen stellen. Dan zou ik graag willen beginnen met de eerste fase, heel kort samengevat, realiseren van Hotel Holwerd. En wat het inhoudt, iets uitgebreider, is dat je heel veel verkrotte woningen in Holwerd had die op de maatstaven van nu te klein zijn voor een eengezinswoning; geen tuin, je kan er geen auto naast de deur kwijt, het is gewoon vervallen en het verpaupert. Dus heeft men bedacht, door middel van het plan, we gaan die kleine woninkjes opknappen tot recreatiewoning zodat je een hotel vormt. Dus niet tien verdiepingen hoog maar door middel van die losse woningen verspreid over Holwerd. En dan was mijn vraag: hoe verhoudt dit plan zich tot de leisure economie?

M: Dat ligt heel erg aan het resultaat ervan. En ik moet zeggen, in de planfase heb ik het meegekregen dat ze inderdaad van plan waren om op die manier een hotel te creëren. Volgens mij hebben ze dat rond een congres van de Waddenvereniging, volgens mij, ook al gedaan en daarbij was het al succesvol. Wat mij niet helemaal bekend is, is in hoeverre het uiteindelijk ook daarna nog voldoende aanloop creëert. Uiteindelijk ben je afhankelijk van of er mensen komen of niet. En je geeft volgens mij in een andere vraag die later nog wel aan bod zullen komen ook wel aan, van: dat bij de Nederlandse Wadden is dit heel opvallend hoe de eilanden overvol zijn en de kust echt heel weinig gebruikt wordt over het algemeen, een aantal uitzonderingen daargelaten. En het punt is, op het moment dat dit daadwerkelijk een succes wordt, en je echt op deze locatie aan de kust kan zorgen voor een extra bestemming, dan kan dat hele gunstige gevolgen hebben.

A: Extra bestemming? In de zin van?

M: Naast de eilanden in feite. Dus een bestemming aan de waddenkust. Dan zou het kunnen zijn dat dat, ik heb zelf dus ook met wat mensen van Holwerd aan Zee gesproken, die ook zeggen van: we hopen op zeg maar een olievlekproces waarbij op het moment dat je daar begint dat het zich gaat verspreiden en dat er dan in aangrenzende dorpen en dergelijke ook weer meer op gang komt.

A: Hoe zou dat plaats kunnen vinden? Want dat is ook één van de vragen: hoe zich dat dan verder zou moeten kunnen uitbreiden tot de regio van het hele noorden van Friesland?

M: Nou, het punt is dat je op het moment dat je zorgt dat zo'n bestemming, en dan heb je het over de waddenkust, daadwerkelijk in de markt komt. Dan kan je op die manier een proces op gang brengen waarbij zeg maar een eerste persoon daar een bedrijfje start. Misschien een Hotel Holwerd daar begint. Als dat voldoende aanloopt krijgt, als er genoeg mensen zijn die

daar heen gaan en heel positief vandaan komen en denken: nou, dit is een hele mooie regio, je kan hier genoeg doen, het is een prachtige omgeving, het landschap is fantastisch. Op het moment dat je zo'n positieve vibe, dan kan dat uiteindelijk leiden tot dat mensen in een dorp daarnaast iemand zegt: oh! Maar wij hebben hier ook wel een mogelijkheid tot, en dan kan soms heel klein beginnen, dat kan een bed and breakfast zijn, dat kan op allerlei manieren plaatsvinden. In de regio, als het gaat om bijvoorbeeld de gemeente Dongeradeel, zie je ook dat er best wel wat heel kleinschalige bedrijven zijn die bed and breakfast aanbieden of die op de één of andere manier vrijetijdsactiviteiten als een wandeltocht. En zo op allerlei manieren wel zeg maar in het leisure sector bezig zijn. Het blijft over het algemeen heel kleinschalig.

A: Als ik daarop mag inhaken? Is dat, of zal dat voldoende kunnen zijn om de hele regio uit te krimp te trekken?

M: Nou, de vraag is: wil je de regio uit de krimp trekken? Wil je echt zorgen dat er meer mensen gaan wonen? Dat is de vraag, of je dat A moet willen en B of het kan. Er zijn hier beneden bij Culturele Geografie wat mensen die zich echt specifiek met krimp bezighouden. Maar voor zover ik het meestal zie en ook begrepen heb van de mensen die zich zeg maar daar meer mee bezighouden, is het doel om de krimp tegen te gaan is eigenlijk onhaalbaar. Dat is nu eenmaal een beweging die je ziet en het gaat erom dat er is een krimpende bevolking. Dat an sich is niet zozeer een probleem. Je moet ervoor zorgen dat de gevolgen van die krimp, en dan heb je het over afnemende voorzieningen of scholen die verdwijnen, et cetera, dat je die gevolgen tegengaat. En voornamelijk voor het tegen van die gevolgen kan een dergelijke ontwikkeling van een leisure sector zeker een bijdrage leveren. Je ziet dat ook in de gemeente Dongeradeel, daar zie je dat in Anjum waar een supermarkt is, vlakbij Esonstad, dat daar de supermarkt een stuk beter draait doordat ze heel veel klandizie krijgen van de mensen van Esonstad.

A: Want nu je dat zegt, daar heb ik ook nog een vraag over: hoe zit het dan met ontwikkeling in de buurt? Want je noemt zelf Esonstad al. En dat park, dat doet het gewoon heel goed. Trekt heel veel toerisme aan. Terwijl als je het dan vergelijkt met Holwerd en de gehele kuststrook, wat is het dat het daar wel goed werkt, en je weet natuurlijk nog niet hoe het plan van Holwerd uitpakt, maar de rest van de kuststrook is nagenoeg leeg en daar gebeurt niet zoveel.

M: Ik zou zelf zeggen dat daar twee duidelijke redenen voor zijn. Eén is de naam Landal. Ik denk dat puur het merk dat er staat, dat dat gewoon mensen trekt en dat mensen puur op basis van, dat mensen denken van: oh, we willen wel ergens naar een vakantiepark en ze zien Landal en dan denken ze: oke.

A: Het is veilig?

M: Nou het geeft een bepaald idee van, inderdaad, misschien een soort kwaliteitsgarantie verwachten mensen ervan, het is sowieso goed. Twee is dat ze wel een hele duidelijke eigen identiteit hebben. Esonstad is natuurlijk een heel interessant voorbeeld waarbij echt een historisch stadje is nagebouwd en dat dat in die zin een eigen profiel heeft.

A: Als ik mag onderbreken? Ik heb het inderdaad opgezocht via Google Streetview en ik dacht: wanneer zie ik dat park nou? Maar ik had dus niet zo begrepen dat het heel letterlijk een stad is.

M: Ja, het is een park wat gebouwd is als oude Friese stad. Er is een legende van de twaalfde Friese stad Eson, die bij een bepaalde overstroming, ik weet niet welke vloed in de zoveelste eeuw, zou zijn vergaan. Nou, dat is een legende. Volgens mij zijn de meeste archeologen erover eens dat het niet daadwerkelijk bestaan heeft, maar dan nog. Die legende bestaat en op basis daarvan is daar dus echt een oud Fries stadje gecreëerd met weliswaar nieuwe bewoning maar met daadwerkelijk een stadsmuur en een muur. Daarin allemaal huizen, waardoor je dus inderdaad minder het traditionele vakantiepark idee krijgt. Waarmee het dus echt een eigen identiteit heeft en dus ook een ander, echt een niche in de markt kan vinden als het gaat om het type mensen dat het kan aantrekken. Dus ik denk dat dat meespeelt. En een derde wat je ook zeker niet moet vergeten als het gaat om de vergelijking van de rest van de waddenkust, is wel het Lauwersooggebied, Lauwersmeergebied. Want het Lauwersmeergebied is natuurlijk als het gaat om landschap, biedt het zeker wel iets extra's ten opzicht van puur de waddendijk en het waddenlandschap daarachter. Dat is natuurlijk ook waar de vergelijking met Holwerd aan Zee interessant is, dat wat het Lauwersmeergebied is, is een overgangsgebied tussen zoet en zout. En dat is natuurlijk wat ze in Holwerd aan Zee ook hopen te creëren. En daarmee ook hopen dat dat een aantrekkingskracht kan uitoefenen op toeristen, op mensen die daarvan genieten en de natuurwaarden daarvan aantrekkelijk vinden.

A: Wat dat heb ik toen ook gevraagd aan één van de bedenkers van Holwerd aan Zee ...

* 00.09.31 tot en met 00.09.35 wordt besproken met wie van de bedenkers gesproken is tijdens een eerder interview*

A: En hij vertelde mij, omdat je zegt van: Landal heeft daar een heel eigen identiteit gecreëerd. Ik vroeg mij af, wat heeft Holwerd als dorp dan te bieden voor de eventuele toeristen? En hij vertelde over die typische straatjes, die uitgegraven zijn, en dat het dorp op twee terpen ligt. Maar hoe zou dat relatief kleine aspectje mee kunnen helpen aan het feit dat het daar echt zwart ziet van de toeristen?

M: Ja, de vraag is of je moet willen dat het zwart ziet van de toeristen.

A: Nou ja, heel zwart wit gezegd. Maar dat het toerisme daar op gang komt.

M: Ja, ik denk dat over het algemeen ...

* 00.10.13 tot en met 00.10.58 wordt er aan de deur geklopt en moeten een aantal studenten een persoon spreken die normaal gesproken in het desbetreffende kantoor aanwezig is maar nu dus afwezig is *

M: Of het voldoende is, nee. Je hebt meer nodig, maar uiteindelijk is, als je kijkt naar de hele ontwikkeling van de toeristische markt is het zo dat op elke plek z'n eigen waarde heeft. Elke plek heeft z'n eigen aantrekkingskracht. En het gaat er meer om dat je ervoor zorgt dat je die aantrekkingskracht weet te zien en weet te verkopen dan dat je echt nieuwe dingen in die zin hoeft te creëren. Over het algemeen, ik heb een aantal mensen gesproken die in de regio een bed and breakfast hebben of andere bedrijven die zeg maar in die sector zitten, en zij merken dat hun klanten, de mensen die zeg maar bij hen verbleven, dat die elke keer onder de indruk zijn van het landschap, de weidsheid. Ook van het waddengebied, van wat er allemaal te doen is ook. En ook dat mensen niet direct meteen daar aan denken en dus ook niet zoveel komen, dat dat vaak meer te maken heeft met de onbekendheid van het gebied dan met dat het gebied niet mooi genoeg zou zijn. Nou ja, je ziet dat wat vaak gezegd wordt, en of dat waar is, ja dat

is ook een beetje de vraag, maar dat mensen die er wonen niet goed kunnen herkennen wat er nou zo mooi is aan het gebied; ze zien het elke dag, ze zijn erin opgegroeid, en wat is hier nou zo bijzonder aan? Terwijl op het moment dat mensen van buiten komen die het nog nooit gezien hebben, dat die versteld staan wat er allemaal voor moois is, hoe prachtig het wel niet kan zijn. Ik denk dat er in die zin de regio zeker voldoende te bieden kan hebben. En dan kan het wel zo zijn dat, als het gaat om de concurrentie tussen Holwerd of een ander dorp, dat dan net zeg maar een paar extra dingetjes, een paar terpen, of een het type wegen wat je noemt, dat dat iets extra's kan bieden, gewoon puur als het gaat om de sfeer in het dorp en hoe dat verder zeg maar leeft.

A: Als mensen dan specifiek voor het landschap naar die regio zouden gaan, dan maakt het niet zoveel uit in welk dorp ze zitten?

M: Op zich zal dat niet zo heel veel uitmaken.

A: Ik bedoel meerer, op basis waarvan zou een dorp zich moeten kunnen onderscheiden om toch net meer toeristen aan te kunnen trekken dan een ander?

M: Ja, uiteindelijk is dat heel lastig. En de vraag is ook of je het op die manier moet zien, of je moet concurreren met het dorp van ernaast. Waarschijnlijk is het vooral, mensen komen naar een gebied, komen naar Noordoost-Friesland, komen naar de waddenkust, komen naar een bepaalde regio. En je moet er vooral voor zorgen dat er zoveel mogelijk mensen in die groep zeg maar terecht komen. En of het dan verstandig is om te zeggen: nou ik moet er vooral voor zorgen dat als mensen naar die regio komen, dat ze naar mij komen en niet bij mijn buurman, dan ben je niet heel, zeg maar, constructief bezig met samenwerkingen, interacties om op die manier zeg maar er echt wat van te maken. In sommige gevallen, als ik kijk naar ontwikkeling van toerisme in Friesland, lijkt het er vaak op dat op plekken waar nog vrij weinig toerisme is, of in ieder geval lang weinig toerisme geweest is, dat daar over het algemeen de concurrentiegedachte tussen bedrijven niet zo heel erg aanwezig is, dat het er vooral om gaat van: nou, ieder probeert gewoon in z'n eigen niche zoveel mogelijk voor elkaar te krijgen en het bedrijf zo goed mogelijk op de kaart te zetten en zoveel mogelijk toeristen te trekken. Terwijl op een aantal andere plekken waar het toerisme misschien al veel langer plaatsvindt en waar toeristen historisch gezien altijd al gewoon kwamen, dat dat je daar ziet dat omdat het aantrekken van het toeristen niet echt meer nodig is, dat daar de concurrentie onderling tussen de bedrijven veel groter is. Het dorp Appelscha is daar een voorbeeld van, wat jarenlang een enorme bestemming was in het noorden van het land voor dagjesmensen, voor toeristen voor langere tijd. En dat met name tussen de restaurants, en dergelijk, echt een hele sterke concurrentiestrijd kwam. En dat dat ook misschien heeft bijgedragen aan het feit dat op het moment dat het vervolgens economisch slechter ging in het dorp, dat het achteruit ging. Dat er vervolgens niet genoeg samenwerking was om nog weer iets nieuws op poten te zetten en om dus weer die slag terug te maken op het moment dat het tegen zit. Dat kan een voordeel zijn van de regio Noordoost- Friesland.

A: Mag ik het dan ook samenvatten dat het voor die algehele regio Noordoost-Friesland geldt dat daar gewoon niet sprake is van concurrentie, zoals dat wel sprake is bij de Friese meren en de Wadden?

M: Nou, zo sterk kan je het natuurlijk nooit stellen. Er is natuurlijk concurrentie. Alleen over het algemeen, de mensen die ik gesproken heb in de regio, en dat is ook niet iedereen dus ik daar geen hele harde dingen over zeggen, maar op basis van de mensen die ik gesproken heb

en op basis van een aantal bewegingen die je verder ook ziet, lijkt het alsof in Noordoost-Friesland er veel meer gekeken wordt vanuit samenwerking. Nou, daar zijn een aantal initiatieven. Het Gastengilde is een voorbeeld van een samenwerkingsverband tussen allerlei bed and breakfasts die echt op basis van samenwerking proberen om elkaar te steunen en te zorgen dat de regio het beter gaat doen. Er is een toeristische samenwerkingsverband ook in Noordoost-Friesland, ook tussen verschillende gemeenten. Waar ook vanuit wordt samengewerkt en wordt geprobeerd de regio zeg maar op de kaart te zetten. Nou, dat zijn samenwerkingen die ervoor kunnen zorgen dat zo'n ontwikkeling meer kans heeft.

A: Zoals dus die bedenker die ik heb gesproken, die gaf dus ook aan, omdat het net al even over Landal hadden, dat Landal die wilde heel graag in het toekomstige meer wat gerealiseerd wordt, een park bouwen. En toen zeiden zij: dat mag wel, maar je mag geen supermarkt er neer zetten, geen café, geen snackbar want dát hebben wij in Holwerd. En dan hopen ze mede daardoor dat de toeristen komen en dat dan de eetgelegenheden en zo worden uitgebreid. Wat ik met dat verhaal naartoe wil, is dat het alsnog, komt op mij over, alsof het plan heel erg gespecificeerd is op alleen Holwerd. Terwijl zij zeggen: het is voor de hele regio. Maar hoe moet ik het dan zien, wanneer die toeristen in Holwerd zitten en daar dus kroegjes en restaurantjes gaan ontwikkelen. Hoe dat z'n weerslag heeft op de rest van de regio? Terwijl het heel specifiek alleen in dat dorp plaatsvindt.

M: Maar stel je gaat naar Holwerd op vakantie, dan ga je niet je hele vakantie in Holwerd zitten. Dan ga je misschien een keer naar Moddergat waar een wadloopcentrum zit, en dan ga je wadlopen. Nou, als je daar dan bent dan drink je daar in het café een kop koffie en dan doe je er een appelpunt bij. Nou, dat helpt. Op het moment dat je in Holwerd zit, dan ga je vast ook een dag naar Dokkum, wat een fantastisch, echt mooi stadje is. Want Holwerd is natuurlijk gewoon een dorp en nou ja, het stedelijke van Dokkum, kleinstedelijke, kan dan ook nog weer echt een aantrekkingskracht hebben. In een regio zo klein als deze is het niet zo dat mensen op één plek blijven zitten. Als het gaat om Esonstad, was er inderdaad de kritiek die er een tijd lang geweest is, volgens mij vooral voordat het park er daadwerkelijk was, was er daar de angst dat die mensen die erheen zouden gaan, de toeristen die daar zouden zitten, dat die op het park zouden blijven. Dat die misschien wel het water op zouden gaan en een beetje rondfietsen en dat soort dingen, maar dat ze inderdaad niet bij de supermarkt zouden komen. Dat ze niet in Dokkum zouden komen. Dat ze niet verder wat zouden doen, omdat de campingwinkel zou een oplossing bieden, de snackbar zou een oplossing bieden, weet ik veel. De ervaringen die ik gehoord heb, zijn anders, zijn dat inderdaad de supermarkt in de buurt dat die veel meer mensen trekt, dat het heel duidelijk is dat er af en toe weer groepen mensen komen en dat ze zeggen van: oh ja, Esonstad zit weer vol. Dat dat in Dokkum op dezelfde manier hier leeft. Nou, ik denk dat in Holwerd een zelfde verhaal zal spelen; dat is niet iets wat alleen daar, alleen in het dorp zelf z'n invloed zal hebben maar dat zal breder zijn. Hóe breed is moeilijk in te schatten. En ja, het kan dus inderdaad ook gewoon helpen voor andere bestemmingen in de regio; op het moment dat iemand het gebied heel mooi vindt, dan kan het zijn dat hij de volgende keer er nog een keer heen gaat maar dan op een net iets andere plek gaat zitten, dus dan gaat hij naar een bed and breakfast een paar dorpen verderop zitten. Dat kan. Het kan ook zorgen voor concurrentie in die zin, dus dat iemand die misschien naar een dorp in Noordoost-Friesland gaat dat die dan allemaal naar Holwerd gaan. En ja, het is heel moeilijk te voorspellen welke kant dat uiteindelijk opgaat. Maar an sich zou die potentie voor verdere ontwikkeling er wel kunnen zijn. Waarbij ook nog mee te nemen valt, dat, en dat is natuurlijk ook een deel van wat er gezegd wordt, dat het kan zorgen voor een iets lagere druk op Ameland waar de toeristische druk op dit moment heel hoog is. En de vraag is, is dat nog houdbaar? En moet daar niet op de één of andere manier voor gezorgd worden dat er minder

toeristen op Ameland komen? Of in ieder geval niet veel meer. En hoe kan je die groei dan opvangen? Dan zou Holwerd een oplossing kunnen zijn dat mensen niet meer op Ameland hoeven te verblijven maar dat ze vanaf Holwerd een dagje Ameland kunnen doen, terwijl ze wel gewoon in Holwerd verblijven. Ja, dat is een optie.

A: Want nu dat ter sprake komt, dat heeft de bedenker ook nog genoemd, want hij zei dat het type toeristen wat naar Ameland gaat, dat is volgens hem heel anders dan het type toerist wat ze in Holwerd aan willen trekken. Dus hij zei van: ze hebben het plan ook voorgelegd aan de toeristensector op Ameland, zo van: hoe kijken jullie hiernaar? Want wij willen dus juist níet gaan concurreren met jullie. En de toeristensector op Ameland was er niet zo bang voor dat toeristen dan weg zouden blijven. Maar dan vraag ik mij af: wat zou daarin dan het verschil kunnen zijn? Want de bedenker zei: wij trekken het type toerist aan wat gericht is op natuur en cultuur. Dus toen vroeg ik van: maar dat is toch ook min of meer waarvoor mensen dus naar Ameland gaan? Hij zei van: maar op Ameland heb je het Noordzeestrand en dat hebben wij niet. Maar wel hebben ze dan, tegen die tijd, dat gecreëerde meer wat dus ook min of meer aan zou kunnen doen als een soort van binnendijks strandje.

M: Ja. Ja, ik kan moeilijk inschatten in hoeverre je daar echt het strandbeleving zou kunnen krijgen.

A: Want de getijden komen wel mee naar binnen.

M: Ja. Ja, precies. En dat is ook wat mij verteld is als zeg maar reclamepraatje; het is één van de weinige plekken in Nederland waar je daadwerkelijk het getij kan beleven op die manier. Nou, dat is heel interessant. Maar, ik denk dat het voor een groot deel waar is dat het type toerist dat naar Ameland gaat, dat dat niet direct de keuze zal maken: oh, ik ga nu niet meer naar Ameland, ik ga naar Holwerd. Maar het is ook op Ameland niet zo dat er maar één type toerist naar Ameland gaat. Je ziet daar dat de mensen zijn die voor het strand komen en dan vooral in de zomermaanden ook heel erg voor het strand komen. Mijn ouders zijn bijvoorbeeld fervent vogelaars. Nou, die zouden bijvoorbeeld wel kunnen zeggen: nou, we gaan nog steeds naar Ameland want daar zitten allerlei hele leuke vogels en noem maar op. Maar voor het Wad kan je ook naar Holwerd dus misschien plakken ze er, in plaats van dat ze vier dagen op Ameland zitten, doen ze misschien drie dagen Ameland en één dag Holwerd. Nou, zou kan het wel zijn dat er op de één of andere manier een complementariteit ontstaat dat het niet zozeer gaat om, het is écht een concurrerende plek voor Ameland. Maar het biedt iets extra's en voor die mensen die net die dingen zoeken die op Ameland er zijn maar bij Holwerd ook, kan het zijn dat dat net mee kan wegen. En dat als Ameland dan heel druk wordt met toeristen, dat bepaalde dingen zeg maar onder druk komen te staan, dat dan Holwerd een uitvlucht mogelijkheid kan zijn. Dat is een optie.

A: Dus dan zou het juist een voordeel kunnen bieden wanneer het te druk wordt, zogezegd, op Ameland?

M: Ja! Ja, kijk er is op de Nederlandse Waddeneilanden, en daar ik kan eventueel Jasper Heslinga, die kortgeleden z'n proefschrift heeft afgerond, ook veel in de media geweest is, die heeft onderzoek gedaan naar toerisme op Terschelling met name. Maar er is al heel lang sprake van dat de druk op Nederlandse Waddeneilanden, vooral in het hoogseizoen, dat die toch wel heel hoog wordt en dat dat een probleem kan zijn voor de combinatie van natuur en toerisme. Want , en dat is wat Heslinga zegt, van: er is mogelijkheid tot synergie tussen

toerisme en natuur. Maar er is ook een mogelijkheid dat dat niet goed samengaat. Dat de natuur te leiden heeft onder de enorme aanwas aan toeristen.

A: En dat willen ze bij Holwerd aan Zee, hoe dan ook niet. Ze willen de natuur wel gaan vermarkten maar dan op een dusdanige manier dat het wel in respect gaat met. Bijvoorbeeld, je hebt daar broedplaatsen aan de Waddenzee en er zijn nu paden beschikbaar waarover je mag lopen. En ze zeiden: we moeten dat heel verstandig gaan doen, dat dus niet massaal maar mensen dat gebied ingaan, zonder dat ze weten wat ze aan het doen zijn. En dat ze denken: oh, leuk vogeltjes. Dat ze dus ook dat stukje informatie wat meer willen toedienen.

M: Ja. Ja, en kijk dat is het punt. In die zin, heel veel van de dingen die genoemd worden sluiten daar heel goed bij aan. Het sterke aan het plan van Holwerd aan Zee, is hoe integraal het is. Hoe ze allerlei verschillende onderwerpen, dus of het nu gaat om economie, om bevolkingskrimp, om natuur, om toerisme, dat soort dingen, proberen ze allemaal mee te nemen. Maar er zit natuurlijk nog de infrastructurele kant aan van de route naar Ameland met de boot, die minder zou moeten worden uitgebaggerd is het idee, op het moment dat Holwerd aan Zee is gerealiseerd. Nou, zo proberen ze allerlei thema's samen te brengen en in één plan te verwerken. En dat is het hele sterke eraan. Het risico, denk ik wat er eventueel inzit, is dat de voorspelbaarheid van al die verschillende dingen is niet altijd even groot. Vooral op het moment dat je al die dingen samenbrengt, ja je kan niet honderd procent voorspellen wat er uiteindelijk uit gaat komen en of dat zo positief gaat zijn als dat het in eerste instantie voorspeelt wordt. En het is natuurlijk een enorme investering. Ja, je moet daarin wel een bepaalde, nou ja, een zekere gok nemen. Of je dat aandurft, of je er genoeg vertrouwen in hebt dat het de goede kant uitgaat. Want de mensen die ik gesproken heb van Holwerd aan Zee, die zeggen dan van: ja, we hebben alles helemaal in modellen uitgerekend en het komt helemaal goed en de voorspelbaarheid: er wordt eigenlijk gezegd alsof het allemaal redelijk voorspelbaar is en alsof het allemaal wel goed komt.

A: En ze zijn super positief. Want ik vroeg hun ook: wanneer wordt het plan gerealiseerd? Want ze zijn in tweeduizend dertien begonnen, tweeduizend achttien zou letterlijk de eerste schop in de grond moeten. Ik zeg: het is tweeduizend achttien en er gebeurt niks. Nee! Geen probleem, tweeduizend vijftwintig is het klaar! Ik zo: maar er is nog niks gebeurd. Ik zei: hebben jullie dan ook rekening gehouden met eventuele scenario's die niet gaan zoals jullie zouden willen? Zijn jullie in die zin realistisch geweest? Ja! Zo stellig zijn zij overtuigd van: het gaat werken. En het enige waar zij nu op wachten, volgens hunzelf, is dat ze er vanuit de politiek de 'go' wordt gegeven: hier heb je geld en doe je ding maar. En ze blijven er heilig van overtuigd: al gaat alles mis, tweeduizend vijftwintig is het klaar.

M: Ja. Nou ja, kijk, het is natuurlijk zo dat op dit moment zijn de investeringen die er inzitten niet enorm, voor zover ik kan overzien. Er is één ambtenaar van de gemeente Dongeradeel die er, Jan Zijlstra, die er fulltime mee bezig is. Of althans, bijna fulltime volgens mij. En verder, nou ja, de andere drie leden van de projectgroep, ik weet niet of dat nog steeds op dezelfde manier, vier mensen zijn in die projectgroep?

* 00.28.30 tot en met 00.28.41 worden de projectleden besproken *

M: De anderen doen dat volgens mij eigenlijk ernaast, in hun eigen vrije tijd. Dus wat dat betreft, de investeringen die erin zitten zijn in die zin, zou je kunnen zeggen, redelijk beperkt. Natuurlijk zijn er allerlei rapporten besteld, maar toch. En het is natuurlijk, als je nadenkt over dat politieke spel wat er dus nog plaats moet vinden, waar dus nog keuzes in gemaakt worden,

dan kan je ook heel goed begrijpen dat ze inderdaad alleen maar die positieve kant belichten. Omdat op het moment dat zij gaan zeggen van: ja, maar we weten niet zeker of dit of dat wel uitkomt, dan snap je dat dat er alleen maar twijfel gezaaid wordt. En dat vind ik wel interessant aan dit project en hoe je dat ziet verlopen. Als je kijkt in de hele sector, de hele vrijetijdssector in Friesland en de ontwikkeling daarvan, zie je dat over het algemeen iedereen heel goed aangeeft van: ja, er is heel veel onzekerheid, en omdat je hebt te maken met allerlei kleine ondernemers die samen uiteindelijk één product, één regioproduct moeten opleveren. Nou ja, dat is heel moeilijk om te voorspellen hoe dat dan uitkomt en er kunnen allerlei dingen veranderen en je zit met zelfs internationale geopolitiek op het moment dat er in Turkije onrust is, kan het zijn dat toeristen niet meer aan de Turkse stranden gaan en dat ze iets anders zoeken, en wie weet komen ze wel in Friesland terecht. Nou, al dat soort onzekerheid wordt heel erg erkend. Maar op het moment dat er dus een dergelijke politieke keuze gemaakt moet worden, dan wordt er natuurlijk vooral verkocht wat de zekerheden zijn en wordt er vooral gezegd van: ja dit gaat sowieso goedkomen. En dan zie je dat die onzekerheid die er dus ook inzit, dat die veel minder wordt benadrukt. Dan gaat het veel meer om, ja, wat er wel kan. En de risico's worden niet zo sterk benadrukt als dat misschien op andere plekken zou gebeuren.

A: Want dat is ook wat één van de bedenkers tegen mij zei. Hij zei: wij hebben het omgedraaid. Onze insteek van het plan was niet zozeer wat het allemaal kost, en wat er allemaal voor nodig is, maar wij hebben het altijd omgedraaid naar wat het gaat opleveren. En toen heeft hij mij ook verteld dat 'ze' hebben doorberekend, en wie 'ze' is laat ik even in het midden, want dat heeft hij niet genoemd, dat als je niks doet dan is er een waardedaling per dorp van een aantal miljoen per jaar. Dus hij zei: over tien jaar heb je een waardedaling van ongeveer tweehonderd miljoen euro, over de hele kuststrook van Friesland, qua vastgoed. En hij zei: door ons plan vindt dat dus niet plaats, dus het plan voorkomt al dat die waardedaling plaatsvindt. Maar kun je dat zo stellen? Of is dat te zwart wit?

M: Ja, kijk dan ga je ook over vastgoedprijzen en dat soort dingen spreken waar ik bepaald geen expert op ben. Maar wat daarbij natuurlijk ook de vraag is, is: oké, je doet die investering waardoor die waardedaling voorkomen wordt. Maar de vraag is: zijn er mensen die de investering doen, dezelfde als die zeg maar profijt hebben bij het voorkomen van die waardedaling? Ja, als iedereen of heel Nederland als belastingbetaler moet gaan betalen voor dat project om te zorgen dat er een paar huizenbezitters en misschien wel huisjesmelkers die een hele lading aan panden in die regio hebben, ik heb geen flauw idee of dit het geval is daar, maar dat die niet te maken krijgen met de waardedaling van hun woningbezit, ja dan is de vraag: is dat nou wat je zoekt? Ik denk niet dat dat hier het geval is, ik denk dat het hier vooral inderdaad gaat om dat er brede maatschappelijke kosten zijn. En dan is uiteindelijk de vraag: vind je het de investering waard ten opzicht van wat het overlevert? En dat is deels een gok, dat kan je misschien een beetje vergelijken met de ontwikkeling in Leeuwarden als culturele hoofdstad van dit jaar. Wat ook een enorm project is, waar een enorme investering inzit. Wat dat precies oplevert is heel moeilijk te zeggen. Er zijn allerlei berekeningen die er op los gelaten worden maar die vangen niet wat het uiteindelijk doet. Er is een goede kans dat over een paar jaar er gezegd wordt dat het zoveel geld verloren heeft of noem maar op. In Utrecht was een paar jaar geleden, hadden ze de Tourstart waar ook waarvan gezegd wordt: het heeft enorm veel geld gekost. Maar, nou ja, als je heel veel mensen spreekt in Utrecht, die zeggen: het was zo'n fantastisch evenement en het levert dan, in zekere zin, ook weer in welzijn van mensen bijvoorbeeld al misschien iets op. Op allerlei manieren kan het iets opleveren die niet tot geldbedragen zijn terug te brengen. En ja, de vraag is: moet je alles tot geld willen terugbrengen? Daar kan je over twisten. En zelfs als je alles tot geld wilt terugbrengen, ja, kan

je wel alles in geld uitdrukken? Sommige dingen zijn heel moeilijk te vangen. En de manier waarop dat dan gevangen wordt is ook nog iets. Als je een boom hebt ergens, die moet gekapt worden. Nou, daar wordt dan een geldbedrag aan vastgeplakt van, die boom kost zoveel, is zoveel waard voor de omgeving. Maar de waarde die ik hecht aan die boom kan heel anders zijn dan de waarde die jij hecht aan die boom. Ik kan er allerlei sentimentele gevoelens bij hebben, of ik weet niet wat, het kan zijn dat ik onder die boom m'n eerste vriendinnetje een kus heb gegeven, weet ik veel. Dat zijn waardes die heel moeilijk in geld zijn uit te drukken. Plus dat die waarde over de tijd kan veranderen. Wat ik nu vind van die boom, kan heel anders zijn dan wat ik over tien jaar van die boom vind. Dus, heel veel modellen houden dat soort factoren altijd heel stabiel. Dus, het is voor iedereen hetzelfde en ook gedurende de tijd altijd hetzelfde. Terwijl uiteindelijk zie je dat al dat soort dingen zijn A heel subjectief; wat de ene persoon er voor waarde aan hecht is heel anders dan wat een ander persoon er voor waarde aan hecht. Plus, die waarde die verschilt ook heel erg door de tijd. Het kan zijn dat er allerlei ontwikkelingen in de omgeving zijn die de waarde van een bepaald fenomeen op een locatie in één keer heel anders maakt. Op het moment dat die ene boom nog de enige boom is in de hele omgeving, dan is die veel meer waard dan als er in de hele omgeving ook nog tweehonderd andere zeer vergelijkbare bomen staan. Nou, en dat is altijd lastig hoe je dat soort dingen allemaal meeneemt. En vaak wordt geprobeerd om het allemaal tot modellen terug te brengen en ik denk dat het vaak eigenlijk ook een politieke discussie is van: welke waarde hecht je er nou echt aan?

A: Want ik wilde zeggen, als je het zo brengt van: nou, over tien jaar, als we niks doen, met het oog op de krimp, wat je zelf al zei, het verdwijnen van voorzieningen et cetera, dan zou je dus tweehonderd miljoen aan vastgoedwaarde verliezen. En dus als je dan het project implementeert, en dat gaat het tegen, dan is het natuurlijk fantastisch mooi dat je dan kan zeggen: ja, maar het heeft in ieder geval tweehonderd miljoen opgeleverd.

M: Ja, maar is dat zo? En gaat het inderdaad die waarde van het vastgoed daar, gaat dat de daling tegen? Dat weet je niet. Plus, is het ook de vraag: ja, er kan nu voorspeld worden dat dat vastgoed in waarde zal dalen in de komende jaren. Maar dat is ook geen zekerheid. En misschien zijn er ook wel andere oplossingen om te zorgen dat mensen in één keer weer denken: oh, we willen allemaal toch enorm graag aan de waddenkust wonen en dat daardoor de vastgoedwaarde ook omhoog gaat. Dus is dit de enige oplossing? Moet je er zoveel geld tegenaan gooien om deze oplossing te vinden, of is er een andere optie? Ja, dat is heel erg de vraag. En ja, dat zijn de voorspellingen die heel moeilijk te doen zijn. En waar heel veel onzekerheid in zit. En uiteindelijk komt het wat dat betreft neer op een meer politieke keuze, van: vind je het de moeite waard of niet? En ben je gecharmeerd van het plan of denk je dat het over het algemeen iets toevoegt of niet? En je kan daar heel veel modellen voor gebruiken om daar meer informatie over te krijgen maar je gaat nooit een zekerheid daarop hebben. Dat krijg je niet voor elkaar.

A: Want zoals die bedenker, hij vertelde mij ook, wat ik eerder al zei over die verkrotte woningen, en daarnaast stonden ook heel veel woningen leeg, gewoon voor de verkoop die nog wel goed waren. En hij zei: ten tijde dat het plan begon, daarvoor, zei hij, stonden er iets van honderd huizen te koop in Holwerd. Er is nu nog letterlijk niks gaande, gewoon nul, en nu merk je al dat het plan al leeft. Hij zei: er staan nu nog maar vijfendertig huizen te koop. Dat dat nu al aantrekt, zonder dat er iets gebeurt. En ik ben dus zelf in de regio geweest, ik ben ernaartoe gereden. Maar dat is heel persoonlijk. Ik kom zelf ook van het platteland maar dan van Groningen dus dat is niet heel vergelijkbaar maar wel relatief veel overeenkomsten. Ik

vind het heel moeilijk om te zien wat mensen daar zo mooi aan zouden kunnen vinden. Heb je bijvoorbeeld ook met mensen gesproken die hun waardering daarover hebben geuit?

M: Ja, jazeker.

A: Maar wat maakt het dan dat ze denken van: ik moet naar Noordoost-Friesland toe want dat is het?

M: Ja, nou ja, dat is altijd lastig. Kijk, over het algemeen, als mensen zeggen, waarom ga ik naar Friesland? Dan gaat het over rust, gaat het over ruimte, gaat het over water, gaat het over groen, gaat het over natuur, gaat het over weidsheid. Voor een deel misschien ook iets wat de laatste jaren opkomt, dat het bijvoorbeeld 's nachts nog echt donker is. Daarvoor zouden natuurlijk zo'n plek als Holwerd ook een mooie locatie kunnen zijn. Ik heb niet meteen heel veel ideeën hoeveel licht die veerhaven bijvoorbeeld nog geeft, maar, nou ja. Dus, zo zijn er allerlei waarden die mensen vinden op zo'n locatie. En ja, dat is ook weer iets heel persoonlijks of je die waarde wel of niet ziet of vindt. En er zijn genoeg mensen die vanuit de Randstad, vanuit andere gebieden van Nederland in Friesland terecht komen en daar helemaal blij worden en nou ja, een aantal van de mensen die ik dus gesproken heb, die een bed and breakfast of een hotelletje of een camping of wat dan ook in Friesland hebben, zijn mensen die van buiten komen, daar terecht kwamen, en zagen: oh! Wat is het hier mooi. Oh! We willen hier zitten, we willen hier van alles beginnen. En dat ook verkopen aan andere mensen met misschien dezelfde achtergrond die uit de Randstad komen, die hun eigen gevoel van hoe mooi het daar wel niet is, dat heel graag willen delen. Nou, dat heb ik vrij veel gezien. En dat is dan ook weer wat ik zei, dat vaak wordt gezegd dat de mensen van buiten veel beter de schoonheid van het gebied zien dan de mensen die er zelf vandaan komen.

A: En nog even over het landschap. Wat ik zei, ik ben er doorheen gereden. En op een gegeven moment stuit je op die hele grote groene dijk. En die loopt dus door tot aan Harlingen. Dus het is eigenlijk, de hele kust is alleen maar dijk. En op Holwerd wordt die dijk dus doorbroken dat je enige vorm van interactie hebt met Waddenzee. Maar, wat zal dat doen voor de regio dat het bij Holwerd wel wordt doorbroken en op die andere plaatsen niet? Of maakt het dan niet uit voor die mensen die als daar als toerist naar toe zouden trekken? Of de dijk er nu wel of niet ligt?

M: Dat ligt eraan waarvoor ze komen. Op dit moment denk ik dat de meeste mensen die in die regio zitten, dat die niet zozeer, misschien iets minder voor echt het Wad komen omdat dat vrij ontoegankelijk is door die dijk die ertussen ligt. Dat heeft ook te maken met de manier waarop dat is ingericht. Dat zie je bijvoorbeeld ook hier in Groningen, zie je dat ook aan de waddenkust dat je kan bijvoorbeeld nog net wel langs de waddendijk fietsen, maar dan kan je alleen maar aan de binnenkant fietsen en aan de buitenkant kan dat niet. Nou, dat heeft dan ook weer te maken met wat Rijkswaterstaat nodig vindt voor de bescherming van de dijk en dergelijke. Maar daar zie je ook wel dat daar ontwikkelingen in zijn om te kijken van: kunnen we daar meer van maken? Kunnen we daar iets meer multifunctioneels van maken? Er is een initiatief geweest, ook in het kader van Leeuwarden tweeduizend achttien and Sence of Place project om ook langs de waddendijk standbeelden, kunstwerken te plaatsen. Om zeg maar ook daar een soort route van te maken, om mensen op die manier zeg maar meer, ja, een soort beleving te geven op het moment dat ze daar langs fietsen, dat ze daar langs rijden.

A: Maar zou dat een doorslaggevende factor kunnen zijn dat mensen zeggen van: Friesland, ik weet niet. Oh, maar nu dat er is, ik word nieuwsgierig laat ik daar toch eens gaan kijken?

M: Je kan het nooit zo één, twee, drie zeggen dat op het moment dat iemand nu nog nooit aan Friesland gedacht heeft, zal die niet omdat, oh er er is nu een kunstroute langs de waddendijk, nu moet ik in één keer naar Friesland.

A: Maar zou het een bepaalde trigger kunnen zijn?

M: Kijk, dat is het punt. Kijk, de theorie waar vanuit ik in mijn onderzoek werk, is een complexiteitstheorie. En gaat heel erg uit van het idee dat hele kleine veranderingen kunnen leiden tot hele grote veranderingen, maar dat hoeft niet. In feite is dat het Butterfly Effect inderdaad. Nou ja, daarin zie je dus inderdaad dat één hele kleine verandering kán leiden tot hele grote veranderingen maar je weet niet welke kleine verandering dat dat is. Welke effecten dat kan hebben, dat kan ook nog heel negatief uitpakken uiteindelijk. En dus, het is heel lastig om dat te voorspellen. En de vraag is ook, moet je dat altijd willen voorspellen? Wat je misschien moet doen is, je moet zorgen dat er voldoende ruimte voor dat soort initiatieven, voor nieuwe initiatieven, voor initiatieven die vervolgens ook genoeg draagvlak krijgen om dat er genoeg samenwerking is. Dus, op het moment dat iemand in Holwerd een Hotel Holwerd start, dan is het heel goed als dat wel gedragen wordt de mensen in de omgeving. Als dan iemand in een naburig dorp zegt: oh, maar als jullie daar een hotel hebben, dan zorg ik wel dat hier een activiteit te doen is voor eventuele toeristen. En zo moet je zeg maar zorgen dat zeg maar dat dat ene initiatief wat er misschien op de ene plek plaatsvindt, dat dat voldoende beweging opgang brengt dat dat uiteindelijk kan uitgroeien tot iets groots. Maar ja, het is heel lastig om dat echt te voorspellen. En dus op het moment dat je voldoende ruimte biedt voor adaptiviteit, voor nieuwe ontwikkelingen, dan kan het zijn dat je daarmee veel op gang brengt. Maar ja, het is altijd lastig te voorspellen wat en hoe.

A: En je zegt, activiteiten, want zoals je ook in je eigen onderzoek omschrijft, als ik het zo mag samenvatten, heb je grofweg een tweedeling tussen de Friese meren en de Waddenzee, hele aantrekkelijke gebieden qua toerisme. En dan het iets minder aantrekkelijk gedeelte van de kuststrook van Friesland. Maar wanneer er eenmaal activiteiten plaatsvinden in de regio, zou het een toerist dan uitmaken wat voor activiteit daar plaatsvindt? Want wanneer je naar de Waddenzee of de meren gaat is het vrij duidelijk, dat heeft met water te maken. Of is het zo dat het meer zo zou kunnen zijn dat de toerist zoiets heeft van: oh, wat leuk, er is hier een activiteit! En of het nou wel of niet met water, natuur heeft te maken, ik ga daar gewoon aan mee doen.

M: Ik denk dat het te maken moet hebben met de bestemming. Op het moment dat je zegt van: we trekken mensen naar Friesland, met de natuur, met de weidsheid, met weet ik veel. En je gaat er vervolgens een activiteit neerzetten die daar helemaal niets mee te maken heeft, dan is de kans dat dat een groot succes wordt, niet zo groot. Stel je zou er vervolgens een pretpark met alleen maar achtbanen en ik weet niet wat neerzetten, die verder helemaal niets te maken hebben met de omgeving, kan het zijn dat je nog wel genoeg mensen naar dat pretpark brengt. Maar of dat dan voor de regio echt uiteindelijk iets oplevert, ja dat is dan de vraag. Ik weet niet of ik zou zeggen dat de Friese meren en de Wadden aantrekkelijker zijn, maar ze zijn vooral meer al ontwikkeld. Dat zijn plekken waar gewoon, die nu al een naam hebben, die nu al een bepaalde ontwikkeling hebben een bepaalde status hebben. Terwijl, op andere gebieden kan je zeggen, misschien is daar juist nog veel meer potentie voor toekomstige ontwikkeling. Is daar veel meer mogelijkheid om daadwerkelijk nog dingen op gang te brengen die er nu nog niet zijn. Of in de Friese meren en op Waddeneilanden nog veel ruimte is voor verdere ontwikkeling, ja dat is de vraag. Kan zijn dat je daar eigenlijk al een beetje aan de max zit.

A: Ik moet even kijken wat ik nog wil vragen hoor. Bijvoorbeeld de derde fase, dan willen ze de Holwerdervaart, die stopt nu vlak voor Holwerd, vanuit het zuiden gezien. Die willen ze dus door middel van het meer dan ontsluiten met de Waddenzee. Want nu, wanneer je vanaf de Friese meren naar het Wad wilt, kun je of je bij Harlingen er uit of Lauwersoog maar niet binnen hetzelfde tij weer terug. Dus hij zei, als we dan die verbinding hebben via Holwerd, dan kun je als het ware rondjes gaan varen. Maar dan wordt Holwerd niet zozeer een bestemming, maar meer een doorgangsroute. Zou dat nog invloed kunnen hebben op het positief stimuleren van de regio, en sich of Holwerd zelf?

M: Het heeft zeker invloed, daar kan je vanuit gaan. Welke invloed is heel lastig om te zien. Want ja, het hoeft dan geen eindbestemming te zijn, het kan dan een punt op de route zijn. Aan de andere kant, betekent het ook weer dat je als je in Holwerd begint, kan je dan dus ook weer juist wel gewoon een rondje met Holwerd als begin- en eindpunt. Op een rondje, als het echt een rondje is, heb je niet een vast begin- en eindpunt. Maar dan kan je overal beginnen en dan weer op dezelfde plek uitkomen. Het punt is natuurlijk dat het idee achter dit plan is ook dat hier dus ook een groot deel van de financiering uit moet komen omdat het zou moeten leiden tot de uitspoeling van het Wad waardoor de baggerkosten voor de vaargeul inderdaad heel erg omlaag gaan. Volgens mij is dat de voornaamste reden waarom ze dit zeg maar in het plan zetten, en het is inderdaad zo dat op het moment dat je toch al een bredere vaart nodig hebt vanaf het zuiden richting Holwerd, dan kan dat inderdaad gebruikt worden om te varen en dat heeft in Friesland zeker z'n waarde. Hoe dat uiteindelijk gaat uitpakken, ja dat is altijd lastig om te zien. Er zijn natuurlijk genoeg dorpen in Friesland waar mensen langs varen maar niet heel veel doen. Aan de andere kant, je ziet in de meeste van die dorpen ook wel dat er af en toe boten aanleggen. Maar ja, dat gaat dan toch vaak om enkelen en ja, hoe veel draag dat uiteindelijk bij? Dat is heel lastig om in te schatten. Het kan zijn dat als mensen dan toevallig door Holwerd varen, en dan zien: Oh, wat is het hier mooi, oh wat is het hier leuk, denken: nou, misschien gaan we de volgende keer wel hier eens beginnen, misschien blijven we hier een paar nachten slapen.

A: Dus als ik het al met al een beetje goed begrijp, is het vooral heel erg van belang dat een plan naamsbekendheid krijgt, en vooral bekendheid; dat het gaat leven. En dat daardoor dan de hele regio, ook al is het plan in eerst instantie vrij specifiek op alleen Holwerd gericht, dat ze toch het succes zouden kunnen behalen wat op voorhand wordt verwacht?

M: Ja. Nou ja, wat je zelf net al aangaf, toen je zei van: er stonden honderd woningen te koop en dat zijn er nu nog maar vijfendertig, puur de energie die ervan uitgaat van, dat het de plek is waar wat kan, puur die energie kan al een positieve invloed hebben. Kijk, toerisme is voor een groot deel natuurlijk ook gewoon marketing. Je moet mensen inderdaad op een bepaalde manier laten denken, en op een bepaalde manier moet je proberen om mensen over te halen van: dit is the place to be. En dat is een bepaalde energie die je erin kan leggen en als je dat voor elkaar krijgt dan kan dat heel succesvol zijn. Maar dat heeft ook weer z'n houdbaarheidsdatum; hoe lang kan je volhouden dat er in Holwerd heel veel energie zit, terwijl er uiteindelijk niet heel veel gebeurt? Ja, dat is de vraag. Dus het kan zijn dat er nu dan misschien minder woningen te koop staan, maar stel dat het hele plan uiteindelijk toch in duigen valt om wat voor redenen dan ook, omdat de politiek zegt, nee dit durven wij toch niet aan, of wat dan ook. Of dat blijkt dat het uiteindelijk helemaal geen succes is, ja, dan kan het zijn dat die woningen die dan nu verkocht zijn, dat die toch weer te koop komen te staan. En dat er uiteindelijk niks van komt. Dat kán. Maar ja, je weet het niet. Dat is heel moeilijk te zeggen.

A: En dat is ook een beetje mijn punt, want zoals nu trekt de huizenmarkt in het algemeen aan. Dus misschien dat dat ook geldt voor Holwerd. Het is natuurlijk heel lastig om te beslissen van, komt dat specifiek door het plan? Of gewoon door de algemene tendens? En die vraag had ik ook meer specifiek over het toerisme. Want wat die bedenker dus zei, hij zei: ja de regio trekt aan. Maar zou dat dan specifiek te kunnen zijn herleiden door dat plan, of is er sprake van een meer algemene tendens dat het toerisme in het algemeen meer aantrekt en dus ook meer in die regio?

M: Toerisme is wereldwijd al decennia lang één van de grootste groeiemarkten die er zijn. Als het gaat om de economische sector, heeft toerisme altijd al een enorme groei gezien.

A: En dat is nog steeds gaande?

M: Natuurlijk zie je daar bepaalde conjunctuurgolven in. Maar over het algemeen, als je kijkt wereldwijd, gewoon puur de hoeveelheid, mensen reizen steeds meer. Mensen gaan steeds meer op vakantie en daarin herken je natuurlijk economische conjunctuurgolven wel terug. Dus op het moment dat er echt een wereldwijde crisis is zal ook de hoeveelheid vakantie en dergelijke zal minder hard groeien. Maar voor zo ver ik weet, en volgens mij zijn daar ook wel weer verschillende cijfers voor, voor zo ver ik weet is die, ook ondanks de economische crisis, de mondiale toeristenmarkt nog steeds gegroeid. Wel minder, maar nog steeds gegroeid. Ook in Nederland blijft het toerisme groeien. Als je kijkt naar het aantal toeristen dat van buiten Nederland, naar Nederland komt hoor je ook elk jaar in het nieuws: er zijn weer meer toeristen gekomen, noem maar op. In Amsterdam lopen ze daarmee ook wel weer tegen problemen aan, dat het een beetje zeg maar echt tegen de max aanzit. Nou, in principe is er ruimte voor groei en ook voor groei van toerisme van toerisme in die regio, in Noordoost-Friesland. Of die groei specifiek komt doordat Holwerd aan Zee wordt genoemd, ja dat is lastig te herleiden. Het kan ook zijn dat het komt doordat allerlei andere toeristische ondernemers in de regio heel erg goed zijn in het op de markt zetten van hun bedrijfje en dat mensen daardoor naar de regio komen.

A: Zou het ook andersom zo kunnen zijn, juist omdat bijvoorbeeld de Friese Meren en het Waddengebied zo populair is, dat het als het ware heel stressvol wordt voor toeristen? Ik weet niet of ik dat goed uitdruk, maar dat ze denken van: het wordt te druk? Ik wil op zoek naar iets alternatiefs? Dat dat dan zorgt dat die regio dan ook verder tot ontwikkeling komt?

M: Ja. Dat kan zeker, dat is natuurlijk ook een deel van dat idee van de olievlek; op het moment dat mensen dus op een bepaalde plek merken dat het te druk is, dat ze dan zeg maar dan maar het gebied erom heen gaan bezoeken. Dus dat kan. Alleen het is daarbij ook weer heel lastig te voorspellen, waar zit dat kantelpunt? Vanaf welk moment gaan mensen zeggen: ja, het is mijn nu te druk op die en die locatie en ga ik maar ergens anders heen. Daarbij is ook nog wel interessant, theorie van Richard Butler, over tourism area life cycles. Die heeft een hele theorie omschreven over hoe een bestemming, een toeristische bestemming, tijden van groei kan doormaken, dan kan die groei op een gegeven moment gaan versnellen, maar op een gegeven moment merk je ook dat die groei, zeg maar, een beetje afneemt. Dat een bestemming volwassen wordt zou je kunnen zeggen. En dan is de vraag: gaat dat dan leiden tot eigenlijk weer een soort collapse, dat het instort. Ja, het is redelijk vergelijkbaar met het transitie model, het is iets ouder voor zover ik weet. Maar ja, het is in ieder geval wel echt zinvolle literatuur voor dit soort projecten. De TALC - Tourism Area Life Cycles. Kijk, er is best wel veel kritiek geweest ook wel op de theorie omdat in zijn oorspronkelijke werk gaat hij nog vrij veel uit van bepaalde voorspelbaarheid die daar inzit, dat elke bestemming die

precieze ontwikkeling door zal staan, en dat ook nog koppelt in zijn model aan daadwerkelijk aantal toeristen dat naar een gebied komt. Daar is wat kritiek op. Maar het idee daarachter, ook om aan te geven dat er iets non-lineairs inzit in die ontwikkeling die een bestemming door kan maken, dat is iets waarvan ik denk dat daar zeker iets in zit en dat je daar wel verder op kan bouwen. Ik denk dat er daarna ook interessante, verdere ontwikkelingen geweest zijn in de literatuur die daarop voort bouwen. En ja, ik denk dat dat ook wel iets voor jou kan zijn wat voor jouw project ook nog zinvol kan zijn.

A: De bedenker van het plan noemde Duistland een aantal keren als voorbeeld, omdat ze daar dus wel het Wad hebben opgespoten aan de kust kant, zo'n dertig, vijfendertig jaar geleden. En hij vertelde dat de kustplaatsen qua overnachtingen, ongeveer, even zwart wit gezegd, net zo goed doen als de eilanden zelf. En dat zou ik graag willen weten, wat zou daarvoor een mogelijke verklaring kunnen zijn en/of geografische aspecten daarbij een rol zouden kunnen spelen?

M: Ja, ik ken het verhaal. Ik ken zelf de Duitse kust niet goed genoeg om er iets over te kunnen zeggen. Ik weet inderdaad dat er gezegd wordt de Duitse kust ook veel meer bezocht wordt. Eén ding wat mee zou kunnen spelen is dat Duitsland verder weinig echte kustgebieden heeft, dus weinig strand en dergelijke. Als je dat vergelijkt met Nederland, Nederland heeft natuurlijk een enorme westkust met kilometers aan strand waar in die zin al heel veel mogelijkheden zijn om echt naar het strand te gaan. Het stereotype van 'de Duitster' die naar het Nederlandse strand gaat en daar kuilen gaat graven, is natuurlijk ook uitgebreid bekend. En dat is deels natuurlijk omdat de Duisters een vergelijkbaar strand niet in hun eigen land heel makkelijk kunnen vinden. Nou, het kan zijn dat Duitsers die wel naar het strand willen maar niet naar Nederland willen omdat ze dan geen Duits kunnen praten of, nou ja, om andere redenen, dat die daarom ervoor kiezen om dan maar aan de waddenkust te gaan zitten. Of dat in Nederland dezelfde potentie heeft, ja dat is heel lastig in te schatten. Maar in die zin, kunnen dat soort geografische factoren kunnen zeker een rol spelen. Ook institutionele factoren als het gaat om bescherming van het gebied, als het gaat om bijvoorbeeld de mate waarin Rijkswaterstaat in Nederland aan de kust multifunctionaliteit heeft toegestaan en in de toekomst misschien gaat toestaan. Omdat Rijkswaterstaat nu vooral zegt: ja, die waterkering daar, dat is een primaire waterkering en we moeten zorgen dat we veilig blijven tegen hoog water en veel meer moeten we er niet mee willen doen. Nou, daar zie je dat daar misschien wel anders over nagedacht wordt. Want de Afsluitdijk wordt wel gedacht over mogelijkheden voor toerisme, nou misschien dat dat verder langs de waddenkust ook wel kan. Er zijn wel plannen voor geweest. Ik weet dat er vanuit het European Tourism Futures Institute, het ETFI, in Leeuwarden ook wel over nagedacht is en plannen in ontwikkeling zijn over, kunnen we nou iets met die waddendijk? Dat heeft ook wel aangesloten bij het project Holwerd aan Zee.

A: Ja, die gaan ook echt voor een multifunctionele dijk. En met het klei wat ze dan opgraven uit het toekomstige meer, dan willen ze een heel flauw talud aan de kant van de Waddenzee dat de golven worden gebroken. Maar wel die multifunctionele dijk, alleen ik ben er toen dus niet aan toe gekomen om te vragen wat zij daar dan voor zich zien dat het een multifunctionele dijk wordt. Want die meneer vertelde mij ook, dat vooral en met name het waterschap zo anti is om iets met die dijk te doen. Die zijn panisch! Want ook een standbeeld; absoluut niet op de dijk, wat dachten ze wel niet, dat kan niet! Ze moeten heel ver van hún dijk afblijven, want het is heilig.

M: Ja, daarin zie je dus dat ook de constitutionele context, dus de manier waarop zo'n waterschap ermee omgaat, en dat kan heel verschillend zijn per waterschap, dat kan

verschillend zijn dus tussen Nederland en Duitsland. En dat soort dingen kunnen ook meespelen. Je ziet ook dat als je de Duitse Waddeneilanden vergelijkt met de Nederlandse Waddeneilanden, zoals gezegd ben ik geen expert maar voor zover ik weet, is het zo dat er in Nederland er veel meer natuur nog is op die Waddeneilanden omdat er in Duitsland meer is toegestaan in ontwikkeling van die eilanden. En dat daar dus minder over is van de echte duinlandschappen en de kwelders, en nou ja, wat heb allemaal wel niet aan natuurgebieden op de Waddeneilanden. Nou ja, dat heeft natuurlijk ook weer zo z'n invloed op welke ontwikkeling er wel of niet mogelijk is. Hoe wordt daarin in wettelijke zin mee omgegaan, welke mogelijkheden worden er gegeven voor ontwikkeling, wat is er wel en niet toegestaan.

A: Dus dat zijn de factoren dat het qua Duitsland, dichterbij ligt? En het voelt een beetje zo van dat het voor de Duitse toerist, ja dat kun natuurlijk niet zo stellen, dat als ze maar strand hebben.

M: Ja, nou dat kan een rol spelen. Ik heb dat wel als verklaring gehoord, en ik heb er zelf geen onderzoek naar gedaan dus ik kan het niet echt zo stellen. Maar als je kijkt naar de oppervlakte van Duitsland en de hoeveel strand, en het aantal inwoners dat er in Duitsland woont en het aantal kilometers strand, dan is dat natuurlijk naar verhouding veel kleiner dan dat Nederland heeft. Dus wat dat betreft kan dat een reden zijn waarom het strand wat er is, in Duitsland populairder is misschien. Ik weet dat er in Harlingen ook wel een strandje is, maar hoe populair dat dan is? Ja volgens mij wordt dat genoemd als enige plek aan de Waddenzee waar je daadwerkelijk een strand hebt. Volgens mij zijn ze er in Harlingen heel trots op.

A: Ik wist niet eens dat het bestond.

M: Nee, nee precies. Maar ja, dat is dus ook zoiets, ja dat kán uiteindelijk heel succesvol zijn en heel interessant zijn. Een beetje vergelijkbaar met al die stadsstranden die je tegenwoordig op ziet komen. Soms werkt het wel, soms werkt het niet.

A: Groningen perfect, Leeuwarden absoluut niet.

M: Ja, precies ja. Dat is heel interessant om dat te zien.

A: Dus als ik het al met al een beetje mag samenvatten, omdat, zoals ik eerder ook al aangaf, het plan Holwerd aan Zee is heel erg gericht op Holwerd. Maar puur omdat zij heel goed werken aan naamsbekendheid, bekendheid in het algemeen, zou dat dus een weerslag, positief, kunnen hebben op de hele regio. Dat daardoor onder andere toerisme, natuur, alles wordt ontwikkeld waardoor de regio niet zozeer uit de krimp wordt gehaald, want dat is de vraag, moet je dat willen? Maar dat het beter, beter leefbaar wordt?

M: Ja. Ja, en met de nadruk op het kán. Het hoeft niet en dat is lastige. Je kan het niet voorspellen en de potentie is er, denk ik wel.

A: Mag ik vragen hoe jij het plan inschat qua slagen of niet slagen, of wat vind jij ervan?

M: Ik vind het een heel mooi plan, dat is heel duidelijk. Ik denk ook dat er heel weinig mensen zijn plan niet mooi vinden. Het gaat hem vooral om hoe mooi vind je het en hoeveel vind je het dus waard in financiële investering? En of ik het kans van slagen biedt, ik denk dat het bijna ongelofelijk is hoeveel ze voor elkaar hebben gekregen met zo'n hele kleine projectgroep, van vrijwilligers en hoe ze het voor elkaar hebben gekregen om daarmee zoveel

aandacht te creëren, zoveel mensen mee te krijgen in hun initiatief, zoveel steun te vergaren. Ik denk dat dat een enorme prestatie is en dat het ook heel veel potentie in zich heeft. Maar het probleem is wel, uiteindelijk moet er iemand de portemonnee gaan trekken en dat is het moment waarop het echt lastig gaat worden. En ja, ik ben daar nog wel enigszins sceptisch over of dat uiteindelijk gaat lukken of niet. Ik denk dat het heel mooi zou zijn als het zou lukken. Ik heb zelf weinig mensen gehoord die er wat dat betreft op tegen zijn. Er zijn heel weinig echt negatieve geluiden geweest die ik heb meegekregen. Ik moet zeggen, de laatste tijd heb ik iets minder gevolgd dus ik weet niet helemaal wat er de laatste tijd allemaal gebeurt is, volgens mij is het over het algemeen iets stiller geworden. En of dat nou een goed teken is, is weer een tweede.

A: Nou, die bedenker vertelde mij dus, omdat het kabinet is afgetreden en het was heel lang demissionair, en toen vroeg ik ook van: is het zo dan dat jullie weer vanaf nul moeten beginnen? Hij zei, het is niet dat je vanaf nul moet beginnen maar je moet die nieuwe poppetjes, zoals hij het noemde, wel weer opnieuw enthousiast maken. Want ze hebben er wel eens van gehoord, dus hij zei, je gaat op zich wel verder maar dan met een ander persoon. Want al die toezeggingen die toen zijn gedaan, zei hij, dat is prachtig maar daar heb je nu eigenlijk niks aan.

M: Nee, en je moet de energie die er ooit inzat moet je weer terug weten te krijgen. Je moet al die mensen die in de regio in eerste instantie dachten, ja, wat geweldig! Maar op een gegeven moment misschien ongeduldig worden, moet je zover krijgen dat ze wel daarin meegaan, dat ze weer opnieuw enthousiast worden. Want het kan zijn dat zij inderdaad nu denken van, ja, er zou toch al een schop in de grond gaan? Er is nog niks, wanneer komt het nou? En ja, een dergelijke negatieve gedachten kunnen ook de overhand gaan krijgen. En daar moet je voor waken.

* 01.05.08 tot en met 01.05.21 wordt de geïnterviewde bedankt voor zijn medewerking *

Bijlage 7 - interviewvragen Jouke van Dijk

Eén van de bedenkers van Holwerd aan Zee gaf aan de eerste insteek van het plan niet gericht was op natuurontwikkeling/-behoud, want “dat is meer een bijkomstigheid”. Daarnaast hebben natuurorganisaties en- partijen wel een input mogen leveren en zodoende is er wel aandacht voor natuur. Toch zijn de belangen tussen de organisaties tegenstrijdig; daar waar het waterschap het liefste ziet dat er niets gedaan wordt aan en met de dijken, terwijl het plan van Holwerd aan Zee is om de dijk door te breken zodat er een natuurlijke spoelfunctie zal optreden met betrekking tot de vaargeul van en naar Ameland vanaf Holwerd.

- Het project bevindt zich naast de Waddenzee. Eén van de bedenkers gaf aan dat ze dit unieke gebied graag zouden willen vermarkten. Maar hoe zal dat op een dusdanige wijze kunnen worden gedaan zonder dat, zoals in Duitsland bijvoorbeeld, de natuur wordt aangetast doordat daar meer is toegestaan qua ontwikkeling? En dat het niet ten koste gaat van het mooie, unieke en werelderfgoed gebied?
- Hoe kan het gebied enerzijds worden behouden maar anderzijds ook worden ontwikkeld? Daarmee bedoel ik ook de functie die de bestaande dijk heeft met betrekking tot het beschermen van het achterland tegen het water, terwijl dat tegelijkertijd het obstakel is wat nu het gebied afscheidt van de Waddenzee.
- Zou hierin een rol kunnen weggelegd zijn voor dynamisch kustbeheer?
 - o Zo ja, op welke manier?
 - o Zo nee, waarom niet?

Het plan Holwerd aan Zee zou een positief effect moeten hebben voor de gehele regio, voor in ieder geval Noordoost-Friesland. Dit moet worden bewerkstelligd door middel van drie fasen die samen het plan Holwerd aan Zee vormen; fase 1 = realiseren Hotel Holwerd; fase 2 = aanleggen van het meer na een dijkdoorbraak; fase 3 = ontsluiten van de Holwerdervaart met het meer en uiteindelijk met de Waddenzee. Dit lijkt op het eerste oog sterk gericht op alleen het dorpje Holwerd.

- Op welke wijze zou dit plan kunnen bijdragen aan een positieve stimulatie van de regionale economie in het algemeen?
 - o En op welke wijze voor de afzonderlijke fasen?

Het plan Holwerd aan Zee is al in ontwikkeling vanaf 2013. Toch is het plan in die zin niet uniek, omdat in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw ook plannen waren gemaakt om op verschillende manieren de omgeving van Holwerd te verbinden met de Waddenzee. Volgens één van de bedenkers is het toen niet uitgevoerd omdat er geen opgave lag. Toch had Nederland in de jaren tachtig weldegelijk te maken gehad met crisis.

- Wat zou een reden kunnen zijn dat het plan nu wel tot uitvoering wordt gebracht en in de jaren tachtig van de vorige eeuw niet?
- Heeft de regionale economie nog enige mate van invloed op het feit dat het plan nu wel ten uitvoer wordt gebracht? Ik bedoel hiermee, is de regionale economie wezenlijk veranderd?
 - o Biedt het meer of minder mogelijkheden?

Zoals eerder gezegd lijkt het plan Holwerd aan Zee vooral gericht te zijn op alleen Holwerd. Toch is het mede bedacht om de regio weer op de kaart te krijgen en iets te kunnen doen tegen de krimp die plaatsvindt in de regio. Het plan moet dus bewerkstelligen dat de regio een

aantrekkelijk gebied wordt voor onder andere toeristen. Maar ook de werkgelegenheid moet (weer) aantrekken. Eén van de bedenkers gaf zelf aan dat er werkgelegenheid wordt gegenereerd wanneer het meer moet worden gegraven. En later zal de werkgelegenheid vooral gericht zijn op de toeristische sector zoals bijvoorbeeld schoonmaakwerkzaamheden. Graafwerkzaamheden zijn van relatief korte duur en toerisme is nog niet volledig geïntegreerd in dit gebied, als het vergeleken wordt met bijvoorbeeld de Waddeneilanden en meren in Friesland.

- Hoe ziet u dit plan in verhouding tot de arbeidsmarkt? Biedt het voldoende houvast, opties, mogelijkheden om een positief effect te kunnen bewerkstelligen voor de arbeidsmarkt?
 - o Waarom wel/niet?

Uit uw onderzoek bij SER Noord Nederland blijkt dat het onmogelijk is om voor iedereen een baan te realiseren. Ook zullen de banen voor mensen die laagopgeleid zijn eerder af dan toenemen. De te realiseren werkgelegenheid zal zich vooral richten op het laagopgeleide segment, binnen deze regio.

- Biedt dit mogelijkheden qua werkgelegenheid? Ik bedoel hiermee dat de regio te kampen heeft met krimp, de hoogopgeleide mensen wegtrekken en dus de laagopgeleiden relatief vaker in het gebied achterblijven.
 - o Waarom wel/niet?

Dan volgt nu een laatste, meer algemene vraag van aard.

- Wat vindt u van het plan?
- Als u zou moeten inschatten, wordt het plan een succes of niet?
 - o Waarom wel/niet?

Bijlage 8 - transcript Jouke van Dijk

Datum:	05.04.2018
Locatie:	Landleven 1, kamer 2.42 te Groningen
Duur:	14.30 tot en met 15.30 uur
Geïnterviewde:	Jouke van Dijk, directeur Waddenacademie, hoogleraar Regionale arbeidsmarktanalyse, expert regionale economie en arbeidsmarktvraagstukken

A: Het is vandaag donderdag vijf april tweeduizend achttien. Ik zit hier met Jouke van Dijk. Bedankt dat u tijd voor mij heeft weten vrij te maken. En dan zou ik graag met u de vragen willen doornemen. Ik lees het eerst even voor, als u dat goed vindt. En de eerste vraag is eerst even een inleidend verhaaltje. Eén van de bedenkers van Holwerd aan Zee gaf aan dat de eerste insteek van het plan niet gericht was op natuurontwikkeling en/of het behoud daarvan. Want, 'dat is meer een bijkomstigheid'. Daarnaast hebben natuurorganisaties en -partijen wel een input mogen leveren en zodoende is er wel aandacht voor natuur. Toch zijn de belangen tussen de partijen tegenstrijdig, want de ene natuurorganisatie die wil het graag houden zoals het is. En de andere wil het heel graag ontwikkelen. Bijvoorbeeld waterschap die heeft gezegd van, alles prima wat je doet, maar je blijft van die dijk af. Die dijk die moet intact blijven. Terwijl juist het plan is, een onderdeel van het plan, om een gedeelte van de dijk weg te halen, dat het water naar binnen kan stromen, dat je zo een meertje en natuur creëert. Het project bevindt zich dus naast de Waddenzee. En één van de bedenkers gaf dus aan dat ze het hele gebied graag willen vermarkten. En dan is mijn vraag aan u, hoe zou dit kunnen, dat je het vermarkt, zonder dat het een ondergang wordt van het gebied? Zoals bijvoorbeeld in Duitsland is in verhouding veel meer natuur verloren gaan omdat er qua ontwikkeling veel meer is toegestaan.

D: Is er meer natuur verloren gegaan?

A: Dat is specifiek over de Waddeneilanden. Daar is veel meer duinlandschap afgegraven dan op de Nederlandse Waddeneilanden. Omdat daar in het algemeen meer is toegestaan.

D: Ze waren ook veel kleiner he, die Duitse eilanden. Dus je moest wat.

A: Ja. Ja, dat is waar. Maar hoe ziet u dat voor zich dat het dus wel ontwikkeld wordt, zonder dat het gebied er aan onder doorgaat.

D: Ik denk dat dat heel goed kan. Kijk, met die eilanden zit je veel meer met een wat beperkter gebied. Maar dit is in principe onderdeel van een vrij groot gebied. Dus bij Holwerd is het twee kilometer tot de pier, voordat je bij het water bent. Als je een beetje naar links gaat naar Blija, ik weet niet of je dat wel eens gedaan hebt, maar als je daar probeert bij het water te komen dan moet je een uur wandelen voordat je er bent. Dus daar is wel gewoon vrij veel ruimte waarop verder niet zoveel gebeurt. Je moet het wel netjes doen maar het kan wel. En het is ook niet de bedoeling dat er meteen massatoerisme komt. Er is ruimte genoeg en ik denk juist dat het elkaar niet moet beconcurreren, maar elkaar versterken. Dat is de enige manier; een mooie natuur is namelijk dé manier om toeristen te krijgen want dat is wel een probleem met Holwerd aan Zee.

A: Maar u zegt, het moet elkaar versterken. En hoe bedoelt u dat?

D: Nou, als je de natuur vernielt dan valt er voor toeristen niets meer om naar te kijken. Dan gooi je het kind met het badwater weg. Als je het alleen natuur laat en je doet er ook niks mee, ja dan heb je er verder ook niet zoveel aan. Dus je moet daar de balans in zien te vinden. Het kan elkaar versterken als je de juiste verhoudingen weet te hanteren.

A: Hoe zou dat kunnen gebeuren?

D: Door dat een beetje gecontroleerd te doen. Je moet niet aan de buitenkant van de dijk een bungalowpark gaan bouwen. Maar mooie wandelroutes kan wel. En je moet mensen ook bewust maken dat ze daar, als het vogelseizoen is, dat ze er niet moeten komen.

A: Nu u dat zegt, dat zei één van de bedenkers ook. Hij zei, je hebt dus binnendijks, daar is een heel groot vogelbroedgebied. En hij zei ook van, daar willen we heel graag meer mee doen maar zonder dat het dus ten koste gaat, dat die vogels daar niet meer komen broeden. Maar ik denk van, als het dan eenmaal aanslaat en mensen weten van, ooh we kunnen daar prachtig wandelen. Dan zou je zeggen, dat verspreidt zich, mensen horen daarvan. En dan wordt het toch ook steeds aantrekkelijker? Hoe behoud je dat dan?

D: Je kunt mensen wel leren dat ze dat niet moeten doen. Als je zegt van, nou als je volgend jaar weer komt zijn er geen vogels meer. Dat moet je wel uitleggen. En ook een beetje handhaven, beetje streng zijn zo nu en dan. Twintig jaar geleden was het zo, in het Waddengebied en ook bij de Waddenvereniging, er mag gewoon niks. Afblijven, eigenlijk mocht er geen mens komen. De Waddenvereniging is ook omgedraaid. Die zeggen ook van, ja het moet toch met de mensen gedaan worden. Je moet mensen bewust maken, maar mensen moeten ook zien dat het mooi is. Maar als het mooi is, waardevol, dan willen mensen er ook wat voor doen. En snappen ze ook dat er een beleid komt om het gebied mooi te houden en dat je er soms dan niet in mag. Dat snappen mensen wel, als je dat maar gewoon goed uitlegt. En er zijn natuurlijk altijd een paar hufters die het dan gewoon niet doen. Nou ja, die moet je gewoon verbaliseren. Maar het is hetzelfde gebeurd met de vaarrecreatie op het Waddengebied. In het begin was alles gereguleerd; je moest dat doen, dat mag niet en dat mag niet, precieze data en niemand snapte nog hoe het was. Toen is er een convenant gesloten met de vaarrecreatiesector, van how to behave in het Waddengebied op een nette manier. Daar hebben ze goede afspraken. En nou, de wadvaarders houden elkaar ook in de gaten. Als één wadvaarder ziet dat een ander wel naar een bank gaat met zeehonden, dan roept hij over de marine phone, hé wegwezen! Dus daar zit ook een soort zelfcontrole in want ze weten als er een paar mensen de boel verstieren dan wordt de boel weer dichtgezet.

A: En dus zal mooi zijn als dat hoe dat op het Wad gaat, dat dat ook op die manier min of meer zou kunnen worden toegepast in de buurt van Holwerd.

D: Ja, maar dan moeten mensen het ook snappen dat je er soms niet moet komen.

A: En is dat dan het punt wat nu nog ontbreekt zagezegd? Van mensen moeten daar meer bewust van worden?

D: Nee. Volgens mij is men daar al steeds meer bewust van. En bij Holwerd heb je zo'n wandelroute. Nou, als het vogelseizoen is dan moet je er gewoon even hek voorzetten, met grote letters erop: broerseizoen, nu verboden gebied tot eind juni of zo. Doe dat dan en als er

dan hufters zijn die er toch in gaan die moet je ook gewoon een flinke boete geven. Maar vroeger waren natuurorganisaties zo dat mensen nergens meer mochten komen. Dat is niet meer zo, het is niet meer zo streng.

A: Wat denk u wat daar de reden van is, dat die omslag is gekomen?

D: Omdat je draagvlak moet hebben. Als je natuurbeleid wil voeren en je wilt dat de overheid daar geld voor heeft, dan moeten mensen het belang ervan inzien. Als er ergens een gebied is waarvan niemand er mag komen, ook niemand precies weet waar het gebeurt dan werkt dat geen sympathie op bij de mensen, bij politici. Ja, een paar van die natuur freaks, die willen dat wij daar niet komen. Maar als mensen zo nu en dan wel moeten komen en zien dat het mooi is en dat er vogels zien, die kun je ook wel uitleggen dat op een bepaald moment jongen moeten krijgen en dat je daar een beetje voorzichtig mee om moet gaan. Dat denken is een soort gedragsverandering. En dat werkt eigenlijk best wel goed. Mensen gaan elkaar dan ook wel corrigeren. Het is nog niet optimaal, maar het is al een hele omslag om het denken, dat je het op die manier probeert op te lossen en niet met hoge hekken erom heen en dat niemand er in mag.

A: En hoe was dat voor uzelf? Was u vroeger ook dat u dacht van, mensen moeten wegblijven en nu, laat ze maar binnen in het gebied?

D: Wij gingen er altijd gewoon in. Toen was het ook geen probleem. Toen ik kind was, visten wij op het Wad. Dat deden we gewoon. En nooit iemand heeft gezegd dat dat niet mocht. Wij gingen ook eieren zoeken en zo.

* 00.08.23 tot en met 00.12.07 wordt de jeugd van de geïnterviewde, en diens activiteiten, besproken naar aanleiding van een krantenartikel die de interviewer heeft gelezen, bespreking van de omgeving rond de pier *

A: U denkt wel dat het gebied kan worden behouden, maar ook kan worden ontwikkeld door dus onder andere mensen meer, hoe zeg je dat?

D: Je moet mensen erbij betrekken en dan kan dat best. En het is op zich best wel een groot gebied. Dus daar in de buurt van de pier, de vogels zijn ook wel een klein beetje flexibel.

A: Dat is waar. Zou hier ook een rol in kunnen weggelegd zijn voor dynamisch kustbeheer?

D: Ja zeker.

A: En zo ja, waarom? Of op welke manier?

D: Wat versta je precies onder dynamisch kustbeheer?

A: Nou, ik heb het in de theorie een beetje uitlegd; vroeger had je de harde, statische maatregelen. Ze leggen een dijk aan, die moet of hoger en/of breder. En dynamisch kustbeheer is dan meer de zachte maatregel, dus dat je dan met stroming werkt, of met de getijden. Dat je zand laat afzetten. Dus dat je wat meer afraakt van die harde, statische maatregelen en meer softe, flexibele maatregelen. Dus niet zozeer tegen het water, maar meer met het water.

D: Daar zijn die kwelders natuurlijk ideaal voor. Als je twee kilometer kwelder hebt dan heb je twee kilometer vrij ondiep water. Dat is heel anders dan bij Blija. Als je bij Blija bent daar is dezelfde kracht van de zee op de dijk veel en veel minder dan dat je bij Ternaard bent, dat is maar tien kilometer verderop maar bij Ternaard, als je dan op de dijk staat zie je de zee. Als daar hoogwater is, dan klapt dat op die dijk. Als het eerst twee kilometer over een vrij ondiepe kwelder moet dan is de kracht er gewoon wel uit. Dus in wezen zit het al in het gebied daar ingebakken, dynamisch kustbeheer. En vandaar, Rijkswaterstaat zei vroeger inderdaad, oh, oh, wij zijn voor de dijk en verder afblijven. Rijkswaterstaat ziet nu best wel kans om met een gat in de dijk dat ook te regelen. En anders zouden we ook wel een stel sukkel zijn want in Duitsland zijn genoeg voorbeelden dat het gewoon kan.

A: Hoe bedoelt u, dat wat kan?

D: Dat er een gat in de dijk zit. In Duitsland kun je op heel veel plekken, kun je gewoon naar binnen varen. En bij ons kan dat toch in Lauwersoog en bij Harlingen. Je moet het wel een beetje goed managen maar dat wil niet zeggen dat dat niet kan.

A: Want nu u dat zegt, dat zei één van de bedenkers van Holwerd aan Zee ook. Hij vertelde dat Rijkswaterstaat heeft hun zelf toen geattendeerd op het feit van, nou, misschien kan dat gat in de dijk de spoelfunctie wel overnemen. Daar hebben zij verwezen naar voorbeeld in Duitsland, hebben zij dat bekeken, doorgerekend en het bleek dus te kunnen. Teruggebracht naar Rijkswaterstaat en toen dacht Rijkswaterstaat, ja, maar dit gaat heel veel geld kosten. We trekken eerst even onze handen er vanaf.

D: Maar dat is niet helemaal waar. Want kijk ...

* 00.14.56 tot en met 00.15.01 wordt er een schets gemaakt van Ameland en Holwerd *

D: Die boot heeft grote problemen, nog steeds. Want er is heel veel slib, die geul die slibt dicht. Dat kost miljoenen per jaar om te baggeren.

A: Tien of zo als ik het goed heb?

D: Dat hangt er een beetje vanaf hoe je dat uitrekent. Maar flink veel geld in ieder geval. Als je hier dat doorbreekt en met zo'n spoelmeer, dat kost honderdvijftig miljoen. Als je zegt, per jaar kan ik dan tien miljoen aan baggeren besparen dan ben je in vijftienjaar klaar, dan heb je het terug verdiend. Alleen het punt was van, ze wouden hier een spoelmeer maar uit onderzoeken waarbij de Waddenacademie ook wel bij betrokken was, blijkt dat je, ook als je hier een spoelmeer hebt dat het gewoon niet werkt.

A: Niet?

D: Nee. Holwerd zag ook wel, honderdvijftig miljoen, waar krijg ik dat vandaan? Nou, kijk, als je dat met baggerkosten kunt terug verdienen ja, dan waren ze in business. Maar dat is niet gelukt.

A: En is het dan dat het complete spoelfunctiemechanisme niet werkt? Of gedeeltelijk?

D: Hier niet.

* 00.16.05 tot en met wordt 00.16.13 een andere schets gemaakt van Holwerd en de Waddenzee *

D: De oostelijke Waddenzee die wordt steeds droger, die verland. De westelijke Waddenzee wordt dieper. Hoe komt dat? Omdat tussen Den Helder en Texel daar zit een heel diep gat. En daar komt water, en vroeger kwam dat hier binnen en ging dat zo het IJsselmeer in. Maar daar hebben we een dijk neergelegd, dus dat gaat nu zo hierheen. Hier wordt het wel dieper. Bij Holwerd is een soort natuurlijk wantij want in negentienvijftig of zo iets was hier ook een dijk, je kunt de resten nog zien. Toen kon je gewoon overheen lopen. De resten van die dijk kan je nog zien.

A: Wel? Want ik heb ook gelezen dat ze, ik meende in negentienzestig, dus inderdaad een dijk wilden aanleggen en de hele Waddenzee willen inpolderen.

D: Nee, niet de hele. Maar van Ameland hadden ze het idee dat ze dit zo wilden inpolderen en hier gewoon aardappelpootgrond van wilden maken.

A: Maar dus die dijk heeft er echt gelegen?

D: Er heeft hier dijk gelegen, ja. Maar dat was wel in negentienvijftig. Dat was een beetje een steentjesdijk. Resten kan je nog zien maar het is een jaar of drie, vier mogelijk geweest om gewoon bij laagwater van Holwerd naar Ameland te gaan met een kar. Maar toen kwam er een dikke storm en toen was hij weg. En het was te duur om weer te bouwen. Maar waarom dat hier kan, is omdat hier een soort natuurlijk wantij is. Met stromen die tegen elkaar ingaan. Dus hier is de zee het rustigst, maar dat betekent ook dat het slib dan neerslaat. Nou, als de zee rustig is dan heb je meer dat het slib gaat zakken. Kijk, als je woeste stromen hebt dan gaat het water wel door. Maar daar hebben ze hier last van en dat lossen ze met dat spoelmeer niet op.

A: En dat was in eerste instantie wel de bedoeling?

D: Nee, in eerste instantie wilden ze gewoon dat gat in de dijk. Toen zei er iemand, ja maar dat kost een hoop geld, honderdvijftig miljoen. Hoe verdien je dat terug? Daar hadden ze niet goed antwoord op. Toen kwam iemand op het idee, van ja, maar als we nu die geul open kunnen houden door hier een spoelmeer te plaatsen, dan verdienen we per jaar een paar miljoen terug aan baggeren. Dan moet je een beetje creatief rekenen, maar als dat vijf miljoen per jaar is en je doet dat vijftig jaar dan heb je al tweehonderdvijftig miljoen. Dan kan het uit. Maar, het jammere was, het lost het probleem niet op. Dus nu heeft Holwerd aan Zee weer het probleem, ja het kóst honderdvijftig miljoen.

A: Maar het meer blijft bestaan.

D: Nou ja, in het plan wel. Maar het heeft niet meer die functie dat dat het baggeren voorkomt.

A: Dat bedoelde ik zonet, wat het in eerste instantie wel zou moeten doen.

D: Ja, ja. En nu wordt het een recreatiemeer. Ja, dat heeft ook consequenties voor hoe groot en hoe diep en hoe de vorm moet zijn. Want als je die stroom goed op gang wil hebben dan heb je een ander meer nodig dan dat je zegt van beetje zwemmen en dat soort dingen.

A: Dus nu wordt het meer qua grootte?

D: Geen idee wat ze daarmee doen. Maar hoe groot moet het zijn? Als het een spoelmeer moet zijn, moet het een bepaalde vorm en grootte hebben om dat te doen. Als het gewoon een bak met water is waar toeristen in willen zwemmen, dan heb je veel meer flexibiliteit.

A: Ze wilden wel de getijde ook mee naar binnen nemen, dat meer in en dus dan ook weer eruit.

D: Ja, dat is verder prima. Maar dat is wat anders dan dat het die spoelfunctie moet vervullen.

A: Ja precies. Dus dat is wel redelijk van de baan.

D: Ja, nou ja, sommige geloven er nog wel in. Maar ik geloof er niet in. En er zijn heel veel deskundigen met mij, ik ben ook geen deskundige op die morfologie, maar dat krijgen ze niet voor elkaar. Met het argument van, dan blijft die vaargeul goed, dat gaan ze denk ik niet redden, nee.

A: Dan waren dit een beetje de vragen over de natuur rondom Holwerd. Uw expertise, aan de hand daarvan heb ik de vragen opgesteld. Dus dit was over de Waddenacademie. En dan komen er nu een aantal vragen over de regionale economie. Dan heb ik eerst weer een inleidend verhaaltje. Het plan Holwerd aan Zee zou een positief effect moeten hebben voor de gehele regio, in ieder geval voor Noordoost-Friesland. En dat moet bewerkstelligd worden door middel van drie fasen. Bent u bekend met de fasen van het plan?

D: Globaal, maar ik ben wel benieuwd hoe jij ze formuleert.

A: Fase één: realiseren van Hotel Holwerd. Fase twee: het aanleggen van het meer na de doorbraak van de dijk. Fase drie is ontsluiten van de Holwerdervaart met het meer en uiteindelijk met de Waddenzee. Want de Holwerdervaart loopt nu tot Holwerd en dan moet het dus verder ontsloten worden. En, voor mijzelf, toen ik voor het eerst van het plan hoorde, dat las en ik nu dit zo opnoem, komt het op mij over dat het best wel specifiek gericht is op het dorp Holwerd. Maar hoe zou iedere fase an sich een positieve stimulatie kunnen zijn voor de regionale economie? Dat is mijn vraag aan u.

D: Dat is helder. Het idee is van, uiteindelijk, er moeten toeristen komen. Je kunt een hotel neerzetten maar dat is niet voldoende om toeristen te trekken. Er moet ook iets te zien zijn. En dat is wel een lastig punt, want de toeristen gaan naar Ameland en heel veel zeggen, waarom stoppen ze niet in Holwerd? Nou, omdat in Holwerd niet zoveel te zien is, tot nog toe. En dat is een probleem. Want het is natuurlijk wel mooi.

* 00.21.45 tot en met 00.21.55 wordt een schets gemaakt van Ameland en Holwerd *

A: Maar het is wel een heel mooi dorpje.

D: Holwerd is een heel mooi dorpje, met de Hogebuurt.

* 00.22.00 tot en met 00.22.07 wordt de Hogebuurt besproken hoe dit eruit ziet *

D: Holwerd heb je, nou je kunt er een stadswandeling, een dorpswandeling maken, na een uur ben je er ongeveer wel klaar mee. Dus dan moet je er wat anders bij hebben. En dat moet ook echt leuk zijn. Je hebt hier bijvoorbeeld boerderijen die vernieuwende teelten doen, die zou je erbij kunnen betrekken. Ik weet niet of je in Holwerd ook in de oude Gereformeerde Kerk bent geweest in het Waddencentrum? Ik zou zeggen, zo'n Waddencentrum moet of hier bij het begin van de pier, of hier op het eind. En het staat hier in een oude kerk, waar de Gereformeerden niet meer naartoe wilden en ja die was eigenlijk een beetje over. Ja, daar hebben ze wel oude leuke foto's van Holwerd, opgezette vogels en zo. Maar hier rij je niet voor om.

A: En dat is het ook, je laat Holwerd letterlijk rechts liggen? Als je naar de pier rijdt.

D: Ja, er is een rondweg om Holwerd. Er is een rondweg gemaakt, want dan hoef je niet door het dorp. Als je in Duistland hebt, daar heb je ook dit soort dorpen. Kijk, Holwerd ligt ook niet echt aan de kust, er zit nog een stukje tussen. In Duitsland heb je van die dorpjes die liggen echt heel dicht langs de kust. En dan hebben ze niet één pier, zeg ik altijd, maar daar hebben ze twee pieren aangelegd. En de boot die legt niet hier aan, maar die vaart hier gewoon tussendoor. Dit is een soort geul, kunstmatige geul. En die veerboten eindigen dus hier in dat dorp. En hier ontstaan er dan ook toerisme. Maar dat heeft ook te maken met, in Duitsland is ook veel meer toerisme langs de kust dan bij ons.

A: En wat is daar een reden voor? Denkt u.

D: De reden daarvoor, is dat de Duitse eilanden erg klein zijn. Dus ze kunnen er gewoon niet allemaal op. En Duitsers kregen heel lang vanuit het ziekenfonds, moesten ze kuren; zoute lucht was goed.

A: Net als in Norddeich, met het Nordseeheilbad.

D: Ja, precies. Dus die konden daar op kosten van het ziekenfonds een week heen. En dat was een soort gesubsidieerde vakantie. En daardoor zijn er hier veel meer activiteiten. Duitsland heeft maar heel weinig kust. Kijk, wij hebben in Nederland een hele lange kustlijn. Maar toen Duitsland nog alleen West-Duitsland was, hadden ze heel weinig kust; alleen dit stukje tussen de Eemsdollard en hier. Nu hebben ze hier ook nog kust. Maar dit was maar een heel klein stukje, daarom kwamen ook zoveel Duitsers hierheen, naar Scheveningen en naar de eilanden want ze hadden geen kust. Maar Duisters gaan al heel lang naar die eilanden voor de zoute lucht, dat is al honderdvijftig jaar geleden begonnen. En als je kijkt naar het Duitse spoorwegnet, je kunt dus vanaf Frankfurt, Berlijn overal met een rechtstreekse spoorweg naar Norddeich maar ook naar andere eilanden. En het eiland Sylt, dat heeft zelfs een groot vliegveld waar in het vakantieseizoen vanaf Frankfurt, of vanaf München heb je dagelijks lijnvluchten met Boeings naar Sylt.

A: Want ik las dat u ook wel voorstander van was om eventueel misschien ooit een vliegverbinding tot stand te brengen.

D: Waarom niet? In Duitsland doen ze dat wel en waarom kan dat niet? Alle natuurorganisaties die werden toen boos op mij toen ik dat zei, hoe krijgt hij dat in z'n bolle kop? Maar, wij hebben wel op Vlieland een faciliteit waarbij straaljagers oefenen, op de Vliehors.

A: Ja, ook met dat schieten en zo in de duinen.

D: Precies, als je vergelijkt wat dat voor lawaai maakt met die kleine vliegtuigjes wat in Duitsland vliegt, dan gaat het nergens over. Dus dan denk ik, ja, houd dan op met op de Vliehors, daar te schieten met oefeningen.

A: Als ik het even terug mag koppelen, dat het toerisme in Duitsland beter werkt, is omdat de dorpjes veel dichtter op de kust liggen en omdat ze van oudsher al zo lang min of meer vrijwillig verplicht daarnaartoe gingen omdat het gezond voor ze zou zijn.

D: Ja, ja.

A: En zoals Holwerd, zou het dan ook een optie zijn om. Ja, je kan het dorp niet verplaatsen he.

D: Nee, maar dat hoeft ook niet. Er zijn wel mensen die zeggen van, waarom is er geen leuk treintje naar de pier?

A: Bijvoorbeeld, want dat is op Borkum zo. Dat je met een treintje van en naar de boot wordt gebracht. Als je met de boot aankomt dan ga je met een treintje naar het dorpje op Borkum en dan weer terug.

D: Er zijn mensen die zeggen, leg het parkeerterrein aan bij Holwerd en dat je met een treintje naar de pier moet.

A: Dan heb je wel meer beleving, want als je in die auto zit ben je meer gefocust op de weg en het verkeer dan dat je ziet van, ooh ja er is ook nog mooie natuur om mij heen.

D: Maar dat moet er onderweg wel iets te zien zijn. En alleen over die pier, daar moet je iets mee omdat echt belevingswaard te maken. Want er zijn ook heel veel mensen die zeggen van, wat een gezeur. Ik wil gewoon zo snel mogelijk naar dat eiland en ik wil op dat strand. En één keer in zo'n treintje is wel leuk. Maar vooral de eilanders zelf zijn het meest tegen. Die zeggen, ja ik wil gewoon snel naar huis. Ik wil niet tussen al die toeristen in een treintje zitten een half uur, daar heb ik geen zin in.

A: Want dat zei één van de bedenkers van Holwerd aan Zee ook, hij zei dat het type toerist wat zij willen aantrekken, dat dat anders is dan het type toerist wat naar Ameland toetrekt. Toen vroeg ik ook van, maar hoe dan? Want het is mijn ogen toch allebei redelijk gericht op natuur, rust, ruimte.

D: Nou dat is niet zo.

A: Hoe ziet u dat?

D: Op Ameland daar zijn ook heel veel mensen die gaan daar heen voor de gezelligheid, voor het strand, en die zijn niet zo op de natuur, nee. Ik denk dat je aan de kustkant, een ander type mensen kunt krijgen. Bijvoorbeeld oudere mensen die toch wel wat op rust uit zijn. Kijk, je moet het niet van het massatoerisme hebben. Wat nu erg populair is, is fietsen. Dat was altijd wel zo, maar het waait er altijd.

A: Maar nu is er de elektrische fiets.

D: Elektrische fiets, nu wordt dat beter. En dan moet je ook dat die bagage een beetje mee kan en zo. En dan wordt dat beter. Maar je moet ook meer verhalen vertellen van, dat mensen een beleving hebben. En gisteren hebben we nog met iemand van Holwerd aan Zee gesproken, van: de vraag is, de kern van Holwerd aan Zee is dat gat in de dijk. Dat is harstikke duur. En de vraag is, wat levert je dat nou op? Want wát is de kern van het verhaal? Dat scheepjes vanaf de Wadden uiteindelijk doorkunnen naar de Holwerdervaart.

A: Dat ze dan als het ware rondjes, of via Lauwersoog enerzijds of Harlingen anderzijds. Want hij zei, anders kun je niet binnen het getij in één keer door. Want dan zit je vast. Dus dat was een beetje het idee dat je dan rondjes kan varen.

D: Heb jij weleens naar die vaarrecreanten gekeken ergens in Friesland?

A: Nee, ik kom niet zo vaak in Friesland.

* 00.29.16 tot en met 00.29.26 wordt de woonplaats en omgeving besproken van de interviewer *

D: Als je gaat kijken naar die mensen die op die boten zitten, dan ben ik aan de jonge kant en ik ben al zestig. Het is een uitstervend ras. Ken jij mensen van jouw leeftijd, misschien ken je ouders die een boot hebben? Maar ken je mensen van jouw leeftijd of wat ouder die een boot hebben en die daar elk weekend op rondtoeren?

A: Nee, maar wel mensen met een sloepje.

D: Ja precies.

A: Niet zo één waar je ook op kan overnachten.

D: Maar die gaan niet van Ameland zo'n eind varen. Die gaan een middag varen. Dus het is een uitstervend ras in mijn idee. Dat is een gevaar voor het plan.

A: Nu u dat zegt, dat was ook een beetje het idee om dan inderdaad dat toeristen door Holwerd varen en dan denken, ooh dat is ook wel een leuk dorpje.

D: Er zijn best een aantal mensen die dat willen doen, maar misschien moet je dan hier in Holwerd een soort jachthaven komt. Holwerd heeft geen jachthaven. Waarom heeft Holwerd geen jachthaven?

A: Omdat ze de pier voor de boot naar Ameland al hebben.

D: Ja. Maar ja, waarom zou je dan niet ergens een soort van jachthaven kunnen doen? Kijk, dat lijkt mij een veel beter plan. En dat die mensen dan hier komen en dan moet je zorgen dat je hier fietsen kan huren, dat ze naar het dorp kunnen.

A: En dan zegt u, wel de jachthaven en niet ontsluiten met de Holwerdervaart?

D: Dit is gewoon heel duur. Maar ik heb met mijn collega weleens bedacht van, dit is een duur stuk, die twee kilometer om daar een kanaal te graven. Je kunt hier ook een soort takel maken dat je zegt, hier hebben we ook een werfje waarbij je schepen eruit kunt takelen en repareren. Maar je kunt ze ook op een treintje takelen. Als je een treintje aanlegt van twee kilometer, dat is een stuk goedkoper. Dat kost ook wel geld, maar dat doe je voor een fractie van het geld van dit. Is dat nou leuk, vinden mensen dat nou leuk? Dat hun boot op één of andere treintje gaat en dan hierheen gaat. Ik weet het niet, maar het voordeel is als het toch alleen maar van die grijzen mensen, die op een bepaald moment er niet meer zijn dan kun je dit makkelijk mee opbouwen. Dat is een punt van, hoe cruciaal? Het uiteindelijke doel is, het is een krimpgebied, er moet economische activiteit komen. Dat moet komen van het toerisme. De vraag is of deze grijze mensen dat opleveren?

A: Dus u zegt, als ik het even zo mag vertalen naar de fasen, dat het ontsluiten van de Holwerdervaart dat dat niet per se direct heel veel zal bij gaan dragen aan de positieve stimulans van de economie.

D: Daar kun je vragen bij stellen. Ik weet dat niet.

A: En het meer, hoe kijkt u daar tegenaan?

D: Nou zo'n meer is natuurlijk goed. Daar kunnen mensen zwemmen en wat doen. En dan zou ik zeggen, als je daar een soort jachthaven bij hebt dan komen er ook passanten, daar valt wat te kijken. Kijk, als er een jachthaven is, dan kun je ook een restaurant met een uitspanning bouwen want mensen vinden het altijd wel leuk om naar bootjes te kijken. Maar dat hoeft niet per se dat ze hier door heen moeten kunnen varen. Want nu bij Holwerd kun je niet overnachten, in een boot. En het is overal krapte, die jachthaven bij Ameland is vol, bij Schier is vol.

A: Ja, dat was ook één van de argumenten. Hij zei ook van, ga maar eens zomers met je bootje varen en je wilt aanleggen wij één van de Waddeneilanden. Hij zei, dat lukt je niet want het is vol. En dan wilden zij min of meer als een soort van uitvalbasis dienen, zo van ooh dat ze ook bij Holwerd naar binnen kunnen varen en dat het allemaal wat meer verspreid wordt. Hij zei, dan kun je ook vanaf de Friese Meren in één keer door naar het Waddengebied.

D: Dat is ook zo, maar hoeveel mensen doen dat? Dat is de vraag. En verder is het zo, als je hier mensen hebt, oké, dat meer, beetje zwemmen, maar zo vaak is het geen zwemweer. En dat is ook voor mensen met kinderen doen dat wat vaker. Is dat nou de toerist waar je op mikt? Of is het toch een beetje de oudere rustzoeker? Nou, als je de oudere rustzoeker hebt die wel geld hebben, die willen gewoon een goed restaurant waar je oesters kan eten. Dat soort dingen. En die willen dat er iets te zien is. Nou, de vraag is: is er nu genoeg te zien? En als er nu genoeg te zien is, waarom heb je dan dat gat in de dijk nodig? Kijk, als er nu niks te zien is, is er dan wel wat te zien als je dat gat in de dijk hebt?

A: Ja, zij hopen dus door middel van, hoe ik het heb begrepen, het gat in de dijk, het meer, de ontsluiting, bootjes, iets te zien, toeristen.

D: Maar wát is er dan te zien? Die bootjes ja, oké. Maar als het alleen die bootjes is, is dat genoeg? Mensen gaan niet twee of drie dagen naar die bootjes liggen kijken. Nee. Dus er zal ook, ja een leuk kerkje of iets anders moeten zijn. Dokkum is een leuk stadje maar dat ligt

weer een eindje verder. Maar als je op de fiets bent kun je heel goed van Holwerd naar Dokkum. Met de boot is dat weer lastiger. En ik denk dat er meer mensen fietsen dan met een boot gaan. Dus waarom richt je je dan niet op het fietstoerisme? Dus ik snap het idee van de gat in de dijk. Maar dat is gewoon duur en als het toeristische potentie is, moet het er ook zonder het gat in de dijk zijn. En daar kun je morgen mee beginnen.

A: Maar hoe ziet u dan het plan, in z'n geheel, zou dat een positieve bijdrage kunnen leveren aan de regionale economie?

D: Het plan, maar iemand moet het geld opleveren voor de investering.

A: Stel dat dat gedaan is, hoe het zou het plan daar dan aan bij kunnen dragen?

D: Als die bootje wat varen, elk bootje wat vaart is leuk. En als ze hier even stoppen is ook leuk. Dus dat is goed. Maar als je zegt, ik investeer honderdvijftig miljoen en ik moet dat geld hier terug verdienen, er is geen Rabobank, of andere bank, of private investeerder die zegt van, top plan! Ik leg honderdvijftig miljoen neer en ik weet zeker dat ik het in de komende twintig jaar terug verdien. En een investeerder zal zeggen, het moet in tien jaar.

A: Maar het plan is niet alleen gericht op Holwerd, het uiteindelijke effect, maar voor de hele regio van Noordoost-Friesland.

D: Ja dat zal allemaal wel, maar als ik hier honderdvijftig miljoen ga investeren, hoe krijg ik dat geld terug? Gaan alle hotels die hier zitten tot aan Dokkum toe, mij per overnachting een tientje storten? Nee. Hoe krijg ik mijn honderdvijftig miljoen terug dan? Of de overheid moet zeggen, zielig gebied, krimp, hup, honderdvijftig miljoen en dat doen we. Dat zou kunnen. En daar zijn ze ook mee bezig. Als het ze lukt, harstikke mooi. Maar dat ze het gebied, er móét een reden zijn voor Holwerd maar ook voor die dorpjes om daar even te blijven en wat geld uit te geven. Nou, Paesens-Moddergat, een klein vissersmuseum is daar, als je daar nou op een mooie dag eens komt, daar loopt vrij veel volk rond. Termuntenzijl hier in het noorden, door lopen ook vrij veel mensen.

* 00.36.40 tot en met 00.37.06 wordt besproken waar je het beste vis kan eten in Termuntenzijl *

D: Maar daar zijn zomers best wel veel mensen. Daar hebben ze nu ook een nieuw hotel.

A: En die camping zit altijd vol zomers. Ik ga daar wel eens zwemmen, je hebt zo'n heel klein stukje waar dat kan, dan moet je even over de dijk heen om de auto te parkeren. Maar dan kijk ik wel eens op de camping maar daar loopt altijd wel volk.

D: Ja, en ze hebben nu dat nieuwe hotel vlak tegenover de sluis. Dat is een mooie hotel, dat is een goed hotel. Ik heb er al vaak in geslapen. En dat is gewoon prima.

A: De eerste keer toen ik het zag, toen het af was, dacht ik, zou het niet te luxe zijn voor deze regio?

D: Nee dat blijkt heel erg mee te vallen. De degene die het gefinancierd heeft is dezelfde die de Boegschroef in Delfzijl heeft gefinancierd. En die gaat dus ook het hotel van het nieuwe Waddencentrum in Lauwersoog financieren. Dus die snapt hoe het werkt, en die bouwt daar

een hotel en die krijgt zijn geld daar wel van terug. Anders zou die het niet doen. Goed, maar daar heb je dus al een sluisje en daar kun je al naar binnen. Dat is er allemaal al. Dat is ook ooit met publiek geld aangelegd hoor, dus dat zou wel een argument zijn om hier wat te kunnen doen, maar dan zou de overheid dat moeten doen. En de overheid doet het alleen als ze denken, want er is nog één andere oplossing en dat is namelijk als we klimaatstijging krijgen met hevige regenval, dan moeten we water lozen. Dat valt ons nu niet mee, want dat kan eigenlijk alleen met het tij; als het laag tij is dan kan je afstromen. En dat kan nu bij Lauwersoog maar ze gebruiken ook altijd nog dat gemaal bij Lemmer. En dan komt het water bij het IJsselmeer. Eigenlijk zou er nog wel een tweede uitstroomring kunnen zijn. Dat zou hier ook kunnen. Maar dat heeft weer consequenties voor hoe goed je daar dat meer kunt hebben, dat weet ik ook niet precies hoor maar daar zitten haken en ogen aan. Maar dat zou ook nog kunnen.

A: Die optie had ik nog niet eerder gehoord. U heeft toerisme net al een beetje aangekaart, maar hoe zit het met toerisme in het algemeen? Ik las laatst een bericht van de NOS dat het sinds tweeduizend zes niet zoveel gegroeid is al nu. Maar, wat u zelf ook al aangaf, het is een krimpregio. In Holwerd en die hele kuststrook is niet zoveel te zien.

D: Nou, het stabiliseert behoorlijk. De krimp was tien jaar geleden, vijf jaar geleden, veel erger dan nu.

A: Oké, dus dat lijkt beter te gaan? En hoe zit het daar met toerisme in de regio?

D: Dat is bijna nul punt nul. Aan de ene kant kun je zeggen dat is een groeiemarkt, want er is niks. Aan de andere kant, er is altijd het mooie verhaal: als een econoom naar Afrika gaat en die moet schoenen verkopen dan ziet hij al die mensen zonder schoenen lopen. Het is een gigantische markt! Als een socioloog naar Afrika gaat en die moet schoenen verkopen en die kijkt rond, en die zegt van: niemand draagt hier schoenen. Dus er is geen markt.

A: Precies en dat is het, want je moet dan wel van niks naar iets gaan terwijl er best wel sterke concurrentie is van de Waddeneilanden en in het zuiden de Friese meren.

D: Precies, dus waarom zou ik hier naar Ternaard gaan of naar Blija in plaats van naar Ameland of in plaats van naar Groningen of in plaats van naar Leeuwarden. Dan moet je iets bijzonder te bieden hebben. En dat kan wel, maar daar moet je goed over nadenken. Kijk, dat gat in de dijk dat is natuurlijk op zich zelf ook mooi. Maar er moet meer zijn.

A: Meer dan ook alleen dat meer?

D: Ja. En dat moet je dus combineren met iets naar Dokkum toe, of Leeuwarden. Of met de eilanden. Want vroeger gingen mensen twee weken in een tenthuisje zitten op Ameland en dan gingen ze weer terug. Maar dat willen mensen niet meer, die gaan drie dagen naar Ameland en dan willen ze weer wat anders. En daar kan een paar dagen Holwerd, kan best leuk zijn. Er zijn best mensen die dat leuk vinden. In Ternaard is nu een nieuw restaurant, nou dat is al een jaar of vijf, zes, zeven gekomen. Echt een goed restaurant, waar je goed kan eten met een paar hotelkamers. Loopt hartstikke goed. Maar dat zijn er maar weinig, dat zijn een aantal mensen van Pilat, dat zijn meubelontwerpers, en die hebben een groot ding in Buitenpost en die verkopen mooie meubels en die zijn hier ook mee begonnen als een soort hobby. Die hebben hele mooie meubels. Zien er harstikke mooi uit die kamers. Dat soort dingen moet je hebben, daar komen mensen op af.

A: Maar dat is weer het kip en het ei verhaal, want er is nu niks dus moet je eerst creëren voordat mensen komen? Of moet je eerst mensen het gebied in zien te krijgen voordat je iets kan creëren?

D: Het is en en. Dus er zijn een aantal dingen, zoals dat in Ternaard. Holwerd is op zich best een leuk dorp. Maar dat straatje met die schuine dingen, daar staan téveel bordjes 'te koop'. Het is ook niet goed onderhouden, dus daar kan je wat aan doen. Er zijn plannen geweest om, want er staat een beetje een oudbakken hotel daar op de hoek, dat dat hotel een aantal van die huisjes op zou kopen, want het zijn kleine huisjes.

A: Ja dat is fase één, Hotel Holwerd.

D: Hotel Holwerd, maar daar heb je een investeerder voor nodig om dat te doen.

A: Dat was ook het idee inderdaad, om die woningen, die zijn, zoals u zei, verkrot. En eigenlijk te klein voor een eengezinswoning. Dus die wilden ze dan opkopen, opknappen en dat ze dan niet een hotel van tien hoog hebben maar verspreid over het dorp wat huisje hebben.

D: Precies. Dat bestaat al ergens hè. Je hebt in het noorden van Groningen Hotel de Marne. Als je Hotel de Marne zoekt dan zal je het ook slecht vinden, alleen op internet. Het is namelijk een verzameling bed and breakfast op verschillende locaties. Maar ze verkopen het als Hotel de Marne. En dat is natuurlijk wel een beetje innovatief.

A: En dat is een beleving, en dat spreekt tot de verbeelding.

D: Ja. En voor de marketing is het veel beter want al die verschillende bed and breakfast hebben hun eigen eigenaardigheden. Als je op de website komt dan denk je hé Hotel de Marne. En ze vertellen er even bij van, de kamers zijn dus niet naast elkaar maar daar zit soms wel vijf kilometer tussen. En bij Holwerd is het dan, als je dat in dat straatje doet, veel dichterbij elkaar. Maar dat kan wel.

A: Dan heb ik nog een vraag, het plan Holwerd aan Zee, dat is ontwikkeling vanaf tweeduizend dertien. Maar het is niet uniek want in de jaren zeventig van de vorige eeuw en in de jaren tachtig van de vorige eeuw zijn er ook plannen gemaakt om op verschillende manieren Holwerd te verbinden met de Waddenzee. En volgens één van de bedenkers die ik heb gesproken is het toen niet uitgevoerd omdat er toen geen opgave voor lag. Maar toch, in de jaren tachtig heeft Nederland wel te maken gehad met crisis. Dus dan wilde ik u vragen, wat zou dan een reden kunnen zijn dat het plan nu wel tot uitvoering komt, of in ieder geval veel verder is qua ontwikkeling, dan toen in de jaren tachtig?

D: Daar is één heel groot verschil, het idee komt nu bottom-up vanuit de inwoners van het dorp. En toen waren het private investeerders die er een bamboe dorp of eens in de zoveel tijd kwam er weer een plan langs om daar wat te doen. Maar dat waren altijd mensen waarvan gezegd werd, dat het dorp zei van, mot dat? En nu is het echt bottom-up en dat is wel bijzonder. Nou, ik kom uit Holwerd hè.

* 00.44.33 tot en met 00.44.48 wordt besproken waar de geïnterviewde en zijn familie momenteel woont *

D: Holwerd was altijd een heel verdeeld dorp met de Gereformeerden en de niet Gereformeerden.

A: Dat is wel vaker zo in Friesland, in Wijnjewoude is dat ook zo.

D: Maar in Holwerd was dat heel erg. Toen in de tijd dat ik jong was waren er altijd twee dorpsfeesten maar dat is pas, geloof ik, een jaar of zeven, acht geleden is dat opgehouden. Als jongere vonden we dat altijd prima want dan hadden we gewoon twee keer feest. Maar alleen de voetbalvereniging was gezamenlijk want anders kregen ze geen elftallen vol. Maar het was echt heel verdeeld. En dat is altijd slecht geweest voor de sociale cohesie en daarom heeft Holwerd ook meer last gehad van krimp dan andere dorpen. Ternaard ligt vijf kilometer verder en die heeft veel minder krimp gehad, omdat daar de sociale cohesie veel groter was. Nou, maar dat is dus nu doorbroken in Holwerd omdat daar toch wel een aantal mensen van buiten Holwerd zijn gekomen. Dus die hebben dat voor elkaar gekregen omdat bottom-up te doen. En dat is het cruciale verschil en ik heb grote bewondering voor die jongens die dat doen, hoeveel publiciteit en hoeveel energie ze hebben want ze zijn al vijf jaar bezig en het is nog steeds lastig. Kijk, toen ze het idee hadden van, wij kunnen dat slib probleem oplossen, toen dacht ik: ja, nu heb je een punt en nu kun je het geld terug verdienen. Toen dat niet lukte, ja dan blijft dat lastig. Want ze hebben investeerders nodig.

A: Ja, dat klopt. Dat vertelde hij ook. Ik zei, wat is dan het punt, zeg maar het omslagpunt, van het plan naar we gaan daadwerkelijk een schop in de grond doen en we gaan graven. Hij zei, ja dat hangt allemaal met geldzaken samen.

D: Ja, geld is het cruciale punt. En de overheid mag daar best iets doen hoor, maar honderdvijftig miljoen, is dat het waard? Met zo'n vergrijzende bootjesbevolking, wat lost dat op?

A: Kunt u zich nog die plannen herinneren? Van toen?

D: Ja. Bamboedorp, dat waren allemaal vakantiehuisjes van bamboe.

A: Maar was het dan zo van, jullie komen niet van Holwerd, jullie zijn private investeerders dus wij jullie niet?

D: Het interesseerde de mensen geen reet. Er waren wel ideeën en kwam het wel eens in de krant, en dan dachten we, ach weer van die luchtfietsers uit het westen. Gaat wel over. Toen had men ook niet het idee dat men een probleem had. Wat dat betreft, er was toen geen opgave. Kijk, Holwerd was toen een groeiend dorp. Er was geen probleem. De landbouw ging goed, het ging allemaal wel vrij goed. Het probleem is eigenlijk pas, toen de bevolking een beetje begon te krimpen. En de mechanisatie in de landbouw, de laatste jaren is dat versterkt het geval. Vroeger had elk dorp een bankkantoor, en een verzekeringsagent. Dat is allemaal verdwenen. Een bakker en een slager.

A: U zei dat dat de krimp is dus wel gestagneerd? Ten opzichte van tien jaar geleden.

D: Nou ja, ja, ja, ja. Als ik migratiecijfers zie dan neemt het afgelopen jaren, neemt dat af. De vraag is van, kijk. Eerst woonden er in Holwerd, op een bepaald moment dacht ik, tweeëntwintig honderd inwoners. Nu zijn dat er volgens mij veertien honderd of zo. Kijk, op een bepaald moment dan zijn er veel mensen weg en dan kom je in een soort nieuw

evenwicht. Maar dat zijn ook wel wat ouderen. Je moet misschien wel wachten totdat die dood gaan, dat duurt wat langer.

A: En er zijn altijd honkvaste mensen die wel hun kinderen grootbrengen, die niet gaan verhuizen.

D: Ja, maar dat heeft ook te maken met wie er gaan. Kijk, wie gaan weg? Dat zijn vooral de kinderen die naar een hogeschool of de universiteit gaan. Maar je krijgt zo langzamerhand een soort uitsortering dat er veel lager opgeleide ouderen achterblijven. Lager opgeleiden krijgen over het algemeen ook kinderen die minder snel naar een universiteit gaan.

* 00.48.33 tot en met 00.48.48 wordt besproken dat de geïnterviewde één van de twee uit het dorp was die wel ging studeren aan de universiteit *

D: Maar het verschil is dat de mensen met lagere scholing, ouders met lagere school, die kinderen, dat wordt minder. Dus daardoor krijg je een soort stabilisatie.

A: Maar wat u zelf ook zei, er is ook een categorie die vanuit het westen juist naar het Friese platteland toetrekt omdat je in verhouding veel meer huis en veel meer grond hebt. Maar is dat ook waarneembaar dat dat echt significant toeneemt?

D: Het is wel waarneembaar. Er is hier een promovendus, Rixt Bijker, heeft een proefschrift geschreven van welke mensen gaan wel naar de krimpgebieden. Nou, die blijken er te zijn. Verschillende stafleden hier die wonen op het Groningse platteland.

* 00.49.30 tot en met 00.49.53 wordt er gesproken over de woning en woonplaats van één van de stafleden *

D: Dus er zijn wel mensen maar er zijn er meer mensen die er niet willen wonen dan er die er wel willen wonen.

A: Maakt dat onder de streep het verschil? Dat de krimp in verhouding minder hard toeneemt?

D: Ik denk het wel. Er zijn nu toch wel mensen die daarheen gaan. En er zijn minder mensen die er weg trekken omdat de echte weg trekkers, die zijn al weg. Op een bepaald moment houdt het op. En, wat ik interessant vind, is, stel dat de zelfrijdende auto er één keer is. Geeft dat nog een verdere omslag? Want ik weet, er zijn veel mensen die vinden het in die dorpen wonen lastig vanwege het vervoer. Welke dorpen doen het goed? Warffum, ligt mooi aan de spoorlijn. Dorpen daar verder vanaf, is moeilijk. Maar als je een zelfrijdende auto hebt, en je vertrouwt je kinderen dat ze het mogen bedienen, van zeven jaar, die kunnen best met een app'je overweg. Mogen die inprogrammeren, ik moet naar sporten, dat is daar en daar? Of je kunt gewoon een knopje indrukken 'moet naar sporten', je stapt in en whoeps. Vertrouw je dat? Vertrouwen ouders dat? Mensen die zeggen van, in de stad kan ik 's avonds naar een restaurant, kan ik een biertje drinken en dan ga ik op de fiets weer terug. Ja, als je al op zo'n dorp woont dan moet je in de auto terug. Met een zelfrijdende auto, volgens mij, mag je daar wel enigszins beschonken in zitten. Dat is ook nog niet zeker hè, maar stel dat dat mag. Mijn voorspelling is dat dat sneller gaat gebeuren dan we nu denken. Maar ja, mag ik als ik op kantoor zit en mijn kinderen moeten naar de sport, mag ik dan de auto programmeren dat ze

daar heen gaan, dat ze instappen? Cameraatje erop. Kan dat? Of mogen ze het zelf? Dat zijn allemaal interessante vragen.

A: Ja, dan zal zo'n gebied wat dat betreft wel kunnen veranderen.

D: Nou zou het best wel heel erg kunnen veranderen want dan maakt het niet zoveel uit waar je woont. En als je dan 's ochtends naar je werk bent, je stap gewoon in en die auto vindt z'n weg wel. Je kan meteen met e-mailen beginnen en je werk.

A: Ja dat is wel een voordeel ervan. En dan heb je wel de rust en de ruimte.

D: Ja. Want ik ken verschillende mensen die kleine bedrijfjes hebben langs de waddenkust, die niks met de Wadden te maken heeft maar die hebben er iets mee. Dus wat doen die? Die staan 's ochtends op en die gaan even op de dijk kijken. Kijken over het Wad; het is mooie dag, dan gaan ze aan het werk. En gedurende de lunchtijd dan klimmen ze weer even op de dijk en dat vinden ze leuk. En dat doen ze 's avonds nog een keer en dat vinden ze geweldig. En ik moet zeggen, ik houd daar ook heel erg van.

* 00.52.27 tot en met 00.52.47 wordt besproken van welk type landschap de geïnterviewde houdt *

A: Ik ben dus met de auto naar Holwerd gereden en het weer speelde niet mee. En ik kom zelf ook van het platteland maar ik vind het heel veel van hetzelfde. En ik vind het niet mooi. Maar dat is een mening. Want zo ver als je kijkt, je hebt weiland en overal dus die groene grote dijk in die regio. En dat vind ik zelf, persoonlijk, lastig voor te stellen wat dan een eventuele toerist daar wel aantrekkelijk aan zou kunnen vinden.

D: Wij wandelden vroeger altijd op zondagmiddag, uren. Je wist precies waar de hazen waren, welke vogels waar waren. En dan keek je na zoveel tijd, ooh die zijn er ook weer.

A: Ja, precies. Een beetje het landschap waarderen.

D: Ja, ja. Of dat bepaalde soorten planten begonnen weer te komen, dan bloeiden de aardappels weer. Maar ja, je moet dat wel even weten en dat leuk vinden.

A: Ja precies, je moet er oog voor hebben. Even kijken wat ik hier heb staan hoor. Of de regionale economie invloed heeft uitgeoefend op dat het plan nu wel wordt uitgevoerd? Dus is de economie ook veranderd, dat het plan nu wel kan worden uitgevoerd?

D: De traditionele werkgelegenheid gaat achteruit. Minder werkgelegenheid in de landbouw, dat is allemaal gemechaniseerd. Wat ik zostraks als zei, vroeger had elk dorp een bankkantoor, een verzekeringsagent. Dat is ook allemaal weg. Winkels, men bestelt meer via internet. Dus dat is allemaal werkgelegenheid die verdwijnt. Aan de andere kant, op het platteland zitten nu ook wel internetwinkels. Want die kunnen van daaruit distribueren en waar het magazijn zit doet er niet toe.

A: Biedt dat dan, die veranderende economie, mogelijkheden?

D: Ja, dat biedt wel mogelijkheden.

A: En op wat voor manier?

D: Nou ja, er is ruimte genoeg. De dienstensector, er zijn heel veel mensen die eigenlijk footloose zijn, die overal kunnen werken. Ik kan eigenlijk overal werken, tenzij ik hier college moet geven. Maar voor de rest, kan ik overal zitten. Kan ook wel op de dijk zitten, maar kan ook wel in Australië zitten. Daar merkt niemand wat van. Dus dat biedt gewoon mogelijkheden. Nou, waar we het net over hadden, die zelfrijdende auto. Maar dan heeft het puur te maken met woonvoorkeuren. En wat er nog overheen zou kunnen komen is, inderdaad dynamisch kustbeheer. Als die zeespiegelstijging doorgaat dan kunnen wij niet volhouden om die dijken steeds hoger te maken, dat wordt te risicovol. Dus dan kom je naar dat concept van de brede dijken die niet stuk kunnen. Maar eens in de duizend jaar gaat het eroverheen, of in de vijfhonderd jaar. Nou, als dat gebeurt dan moet je hier een tweede dijk hebben en dan zeg je, dit gebied stroomt onder. Nou ja, kan gebeuren zo nu en dan. Dus dan moet je zorgen dat er niet te veel huizen zijn waar je een probleem hebt. En je moet wat met die huizen. In het Duitse Waddengebied zijn een aantal eilanden zonder dijken. Daar staan boerderijen op en als je daar wilt wonen, moet er één kamer zijn op vijf meter hoogte waar je het veertien dagen uithoudt en je moet ook zorgen dat je zo veel proviand hebt. En binnen die tijd komen we jou wel halen. En verder ja, dan moet je maar rustig blijven zitten. Maar die voorziening moet je dus hebben anders mag je daar niet bouwen. Nou, dat zou hier in zo'n gebied ook kunnen. Dan zeg je, ja een aantal van die dorpen lopen leeg, nou prima, sluiten en de mensen die er willen blijven, prima maar dan met zo'n faciliteit.

A: En dat zij het risico nemen dat het eens in de zoveel tijd overstroomt.

D: Ja. En daar kun je ook nog wat aan doen. Daar zijn nu allemaal experimenten met zilte teelt. Dat je aardappels in zilte grond kunt doen. Kijk, als zo'n gebied overstroomt dan is het even heel erg zout. Maar als je daar zouttolerante aardappelen kweekt, dan zal het misschien een jaar erg zout zijn maar mhoaw. Na een jaar wil het wel weer. Dat is een andere manier om er mee om te gaan. En als we toch iets moeten met die zeespiegelstijging en we houden het anders niet droog, dan zou het een overweging kunnen zijn om zo'n gebied, wat toch krimpt, om te zeggen: nou ja, als mensen weg willen, hier ook in Noord-Groningen met die aardbevingen van, prima dan. Maar dan leggen we daar een soort bufferzone aan. En er mogen best wel wat mensen blijven wonen, maar ja, misschien moet je dat faciliteren dat ze zo'n kamer krijgen op vijf meter hoog. Maar goed, dat is wel een lange termijn perspectief. Dat is niet voor morgen. Maar als je nu bedenkt dat dat misschien zou kunnen, ja dan krijg je een ander verhaal.

A: En wat zou het wel voor op de korte termijn.

* 00.57.40 tot en met 00.57.46 wordt de geïnterviewde gebeld *

A: En voor op de korte termijn? Ja dan is het dus, wat u zei, mensen kunnen footloose werken, je hebt veel meer ruimte.

D: Ja, ja.

A: Dan heb ik nog een vraag over de arbeidsmarktvragestukken. Daar heb ik ook eerst weer een even een inleidend verhaaltje. Zoals eerder gezegd lijkt het plan Holwerd aan Zee gericht te zijn op vooral alleen Holwerd. Toch is het mede bedacht om de hele regio op de kaart te krijgen en iets te kunnen doen tegen de krimp die plaatsvindt in de regio. Het plan moet dus

bewerkstelligen dat de regio een aantrekkelijk gebied wordt, voor onder andere toeristen maar ook dat de werkgelegenheid weer aantrekt. Eén van de bedenkers gaf zelf aan dat de werkgelegenheid wordt gegenereerd wanneer het meer moet worden gegraven. Hij gaf als voorbeeld, als dat meer er komt dan moet het uit worden gegraven. En hij zei, wanneer het toerisme aantrekt hebt je mensen nodig die bijvoorbeeld gaan schoonmaken. Maar, graafwerkzaamheden zijn van relatief korte duur. En toerisme is nog niet volledig geïntegreerd, zoals we zonet ook al zeiden, in dit gebied, als het wordt vergeleken met de Wadden en de meren. Maar hoe ziet u dit plan in verhouding tot de arbeidsmarkt? Biedt het voldoende houvast, opties, mogelijkheden, om een positief effect te kunnen hebben op de arbeidsmarkt? Waarom wel of niet?

D: Nu heb je af kalverende werkgelegenheid door de robotiseren en de automatisering. De hoger opgeleiden of de mensen die dat in potentie kunnen worden, die trekken weg. Dus wat houdt je over? Heel veel mensen op mbo twee, drie, vier niveau. Dat is een bepaald type werkgelegenheid en dat past heel goed bij toerisme en bij landbouw. Dus meer toerisme, ja, dat is werkgelegenheid op dat niveau. Dus dat past er gewoon goed bij. In de landbouw ook, als je met zilte teelt gaat experimenteren, of met pootaardappelteelt wat er nu al is, dat zou je kunnen uitbreiden met zilte pootaardappelen. Je moet de keten verlengen met landbouw, dat je producten niet alleen in bulk maakt maar ter plekke geschikt maakt voor de supermarkt.

A: Hoe ziet u dat dan voor u?

D: Als je daar groenten kweekt, dat het niet op vrachtauto's naar een distributiecentrum gaat ergens midden in het land waar het gesneden en gewassen en verpakt wordt. Waarna het naar de Albert Heijnen gaat, maar dat je dat daar doet. Dat je dat gewoon in Dokkum doet.

A: En dan ook naar de plaatselijke supermarkt brengt?

D: Nou ja, het mag ook wel in de supermarkt in Groningen, maar dat je een gebied bedient. En daar is wel een markt voor want mensen hechten wel aan streekproducten of dat ze kunnen zien waar het vandaan komt.

A: En ik heb het idee dat het ook steeds meer toeneemt.

D: Ja, ja. Dus daar zit een potentiële markt. En dat levert werkgelegenheid op, dat wassen en verpakken van die groenten. Dat is ook geschikt voor mensen met een mbo-niveau.

A: En dan is weer het verhaal wat ze net ook al zeiden, van hoe het toerisme hier dan aan moet trekken. Want als dat niet gebeurt dan wordt daar best wel een groot gedeelte van de arbeidsmarkt niet benut voor de wat lagere opgeleiden.

D: Ja, ja. Die worden werkloos en die kunnen twee dingen doen; of een bijstandsuitkering, als ze al aardig op leeftijd zijn en dan zitten ze het wel uit. Of moven.

A: Dus dan heb je twee opties. Want nu u dat zegt, ik heb een onderzoek van u gelezen bij SER Noord-Nederland. En daarin heeft u gezegd, als ik het goed heb verwoord, dat het onmogelijk is om voor iedereen een baan te realiseren in Nederland.

D: Ja, dat zal heel lastig worden.

A: En daarin zei u ook dat de banen voor mensen die laagopgeleid zijn, eerder zullen afnemen dan toenemen. En de te realiseren werkgelegenheid zal zich vooral richten op het laagopgeleide segment, binnen deze regio wat we net ook al zeiden van, landbouw, toerisme. En biedt het mogelijkheden qua werkgelegenheid? Omdat dus de hoogopgeleide mensen trekken weg, de laagopgeleiden blijven vaker achter. En ja, die vraag hebben we net ook al een beetje min of meer behandeld.

D: Daar zit wel het punt. Die hoogopgeleiden die trekken weg.

A: Want het is niet zo dat dit plan ervoor zou kunnen zorgen dat het hoger opgeleiden aantrekt?

D: Hier en daar eens één, die dat leuk vindt om daar te wonen. Dat kan. Maar het is niet zo dat je tientallen academici nodig hebt om die sluis te runnen of het hotel te runnen, nee. Dat is gewoon niet zo. En die gaan er ook niet wonen. Er is een proefboerderij in Metslawier die ook aan aardappelveredeling doet, alle hoger opgeleiden die wonen in Groningen of in Leeuwarden. En de lager opgeleiden die wonen in de buurt.

A: Dus dan zou het juist dit plan wel succesvol kunnen zijn voor de werkgelegenheid, omdat juist daar de relatief lager opgeleiden wonen. En het werk wat er dan waarschijnlijk mee gecreëerd wordt, past beter bij hun opleidingsniveau.

D: Ja, ja. Dus daarom moet je het met toerisme en landbouw, dat zijn de sectoren waar je wat in kunt beginnen. En ja, het is lastig om voor iedereen met een lage opleiding werk te genereren. Aan de andere kant, er is werk genoeg. Maar dat willen we niet betalen.

A: Hoe bedoelt u dat?

D: Nou, in verzorgingstehuizen zijn genoeg oudere mensen die het best leuk zouden vinden om elke middag in hun rolstoel, of als ze niet meer al te goed ter been zijn, of in een busje, even naar de supermarkt te gaan, of ergens een kopje koffie te drinken. Maar daar hebben die verpleegkundigen geen tijd voor. Maar er is wel vraag. En er zijn genoeg mensen met een lagere opleiding die dat prima zouden kunnen, dat ook leuk vinden, maar die wel een uitkering hebben maar dat op de één of andere manier niet gaan doen.

A: Nee, dat is heel vaak een miskoppeling.

D: Ja, ja. Of het mag niet.

* 01.03.35 tot en met 01.04.06 wordt door de interviewer hiervan een voorbeeld gegeven *

D: Daar zitten dus wat rare kronkels in het systeem. Er is ook in het natuurbehoud, vogels tellen. Van hoe staat het ervoor? Hoe gaat het allemaal? Of een beetje onderhoud aan natuurgebieden, daar is genoeg te doen. In de cultuur en musea, in het onderwijs. Er is echt, als je kijkt naar hoeveel vrijwilligerswerk wij met z'n allen doen, één derde van de werkgelegenheid in Nederland, één derde, vijftientig procent, wordt gedaan door vrijwilligers, dat is gewoon vrijwilligers werk. Daar kun je ook banen van maken.

A: Dan is weer de vraag, wie betaalt dat?

D: Nou, als de mensen nu zoals in jouw geval, iemand krijgt wel een uitkering maar mág er dus niks voor doen. Dat is toch raar? De mensen die geholpen worden die worden er gelukkig van, degene die het doet wordt er gelukkig van, het geld wordt beter besteed. Maar het mag niet.

A: Nee, ik vind dat ook heel krom.

* 01.04.56 tot en met 01.05.25 wordt het experiment van gratis geld besproken *

A: Dan heb ik nog een laatste vraag voor u. Wat vindt u van het plan? Van Holwerd aan Zee.

D: Ik vind het een prima plan. Wat ik ook buitengewoon waardeer is dat het bottom-up tot stand is gekomen en het enthousiasme waarmee ze dat doen. Ik zou het ook harstikke leuk vinden als het door zou gaan, maar ja. Er zijn drie problemen die ik zie. Eén: het is duur. Wie gaat dat betalen? Nou, ik vind dat de overheid, die zou best een flink bedrag mogen betalen, maar dan nog. Het moet maatschappelijk ook wel een investering zijn waarvan je zegt, ja dat brengt wat op. Nou, dan is de cruciale vraag van, welk probleem los je ermee op als je dat doet. Is er een hele grote markt van die bootjesvaarders die daar doorgaan? Heb ik mijn twijfels over. De dichtslibben van de stromen, van de vaargeul kunt oplossen, heb ik ook mijn twijfels over. Een meer aanleggen, en daar toeristische activiteiten, met een jachthaven, prima, dat moet wat kunnen opleveren lijkt mij. Dus dat zijn de goede dingen. En wil je de regio helpen, ja dan moet er behalve dit ook toeristisch verder wat zijn. En ik zie dat nu niet zo. En daar kan je morgen mee beginnen. Het is een beetje kip ei achtig hè, maar dat is niet zo als je dit doet dat het dan automatisch de rest gaat lopen.

A: Maar hoe zou u dat dan voor u zien? U zegt van, in de regio is niks maar daar kun je morgen mee beginnen. En wat dan bijvoorbeeld?

D: Nou ja, in Ternaard is nu dat hotel met dat goede restaurant. Dokkum is een leuk stadje. Maar is dat genoeg verbonden tot een toeristisch product? Ook Ferwert is een leuk dorpje. Er is nu een plan van Sense of Place, van buitendijks bij Blija een soort terp aan te leggen. En bij Holwerd hebben ze een plan om op de dijk het zogenaamde Dijk van een Wijf aan te leggen. Kijk, dat zijn dingen waarvan mensen zeggen, nou daar gaan we een middag langs. En als je langs de waddenkust een aantal van die dingen hebt en daar kun je langs en je kunt onderweg ook nog wat eten en wat drinken. Dat soort dingen moeten tot stand komen en dat kan nu al. En daar wordt nu ook wel aan gewerkt, maar dat Dijk van een Wijf, iedereen vindt het leuk, maar het is wel op een zeedijk. Dus Rijkswaterstaat zegt van, wordt de dijk er verzwakt van of niet? En normaal dan maaien wij die dijk maar ja, zo'n Dijk van een Wijf heeft toch wat andere vormen dan een strakke dijk. Dus dat is ingewikkelder om te maaien. Nou, er zijn ook schapen, die hebben daar minder moeite mee om dat zo te doen. Maar goed, dat moet wel weer geregeld worden. Want het moet wel onderhouden worden. Heel veel van die dingen, iedereen wil het wel, maar dan wordt de vraag, wie gaat dat op de lange termijn het onderhoud betalen? En dan steekt niemand de vinger op. En dat is overal, dat soort dingen.

A: En dat is ook wat één van de bedenkers zei. Hij zei dat er dan langs de kuststrook meer bed and breakfast bijvoorbeeld kan worden gerealiseerd en dan is het maar de vraag, als dat er eenmaal is, komt de toerist daar dan op af?

D: De toeristische markt is een groeiemarkt. En men wil ook wel weer eens iets anders. Het kan wel, maar het is niet simpel.

A: En denkt u dat dit plan een antwoord kan zijn, want het was ooit bedacht dat ze iets moesten doen voor de regio, omdat het dus in krimp verkeert. Denkt u dat dit plan één van de oplossingen zou kunnen zijn tegen krimp?

D: Het helpt wel. Maar het lost het probleem niet op. Maar het helpt wel. Ik bedoel, het is niet zo van, dit leggen we aan, honderdtachtig miljoen, problem solved. Nee. Maar ja, het is en, en, en. Het moet uit allemaal kleine dingetjes komen. En dat is gewoon lastig.

A: En alles met alles, als u het zou moeten inschatten, wat denkt u? Het plan, succes of niet? En waarom.

D: Cruciaal is of ze de financiering rond krijgen. Kijk, als de overheid er honderd miljoen insteekt dan komt de rest er ook wel denk ik. Ja, krijgen ze het ministerie zo ver?

A: En stel, even ervanuit gaande, hypothetisch, dat het lukt. Denkt u dat het plan dan een succes wordt?

D: Ja, dat denk ik wel. Ja, ja. Het zal een tijdje duren maar dat is hetzelfde als met de Eemshaven, dat duurt ook vijftwintig jaar.

A: Dus als het geld er maar is.

D: Niks doen is ook geen optie, dus er moet wel wat gebeuren. En dit is door de bevolking gedragen, het is best wel apart en vernieuwend. Dus ja, why not?

A: Dus u zegt, als het geld er is dan komt het met de rest ook wel goed.

D: Ja.

* 01.10.13 tot en met 01.10.18 wordt het interview afgesloten en de geïnterviewde bedankt *

Bijlage 9 - interviewvragen Ward Rauws

Wat houdt volgens u adaptieve planning in?

De financiering voor het plan Holwerd aan Zee is op dit moment nog niet gerealiseerd. Daarmee is er nog geen omslagpunt bereikt van het plan op papier naar het daadwerkelijk handelen in de fysieke ruimte. Wanneer de financiële middelen vrijkomen zal dit om één bedrag gaan die voor het hele plan is bedoeld. Dit is tevens de reden waarom het financiële gedeelte nog niet is gerealiseerd omdat het om een bedrag gaat van honderdvijftig miljoen euro.

- *Hoe zou adaptieve planning een rol kunnen spelen in de haalbaarheid met betrekking tot de financiering van een plan?*

Het plan Holwerd kent een aantal fases, namelijk: fase 1 = realiseren Hotel Holwerd. Hierbij worden te kleine, oude woningen opgeknapt en aangepast tot recreatiewoning. Op deze wijze ontstaat er een hotel dat verspreid door Holwerd aanwezig is in plaats van een hotel dat op één plek staat en de hoogte ingaat; fase 2 = dijkdoorbraak. Na de dijkdoorbraak moet er ook meer worden aangelegd voor recreatieve doeleinden. Uiteindelijke doel hierbij is Holwerd opnieuw verbinden met de zee; fase 3 = ontsluiten Holwerdervaart. Hierbij wordt er een verbinding gemaakt door middel van het meer naar de Waddenzee en zo worden de Friese meren en de Waddenzee verbonden. Alhoewel dit overkomt alsof het plan gefaseerd is, was dit niet de eerste insteek van het plan. Het is in opdracht van de toenmalige minister Schultz van Haegen, opgedeeld in de eerder genoemde fases. Toch moeten alle fases in tweeduizend vijftientig zijn afgerond; wat dat betreft kent het plan geen flexibiliteit en is er geen sprake van fasering zoals bedoeld in adaptieve planning.

- *Hoe zou adaptieve planning kunnen bijdragen om de haalbaarheid qua uitvoering van een plan te vergroten?*

Het plan Holwerd aan Zee kent vele stakeholders, van de mensen die in het dorpje Holwerd wonen tot en met de uitvoerende instanties van het UNESCO werelderfgoed. Ook qua overheden is van lokaal tot internationaal vertegenwoordigd en betrokken bij het plan; van Dorpsbelangen Holwerd tot aan de Europese Unie aan toe. Toch bestaat het plan al sinds 2013 en sindsdien is er veel gebeurd alleen nog niets daadwerkelijk uitgevoerd. Dit brengt onzekerheid met zich mee aangezien op dit moment niet duidelijk is of en zo ja, wanneer het geld beschikbaar wordt gesteld en door wie. Verder is van belang dat alle belanghebbenden op dit moment geënthousiasmeerd zijn geraakt door het plan en hoe het plan wereldkundig is gemaakt. De vraag is alleen hoe lang deze situatie nog houdbaar is en of de belanghebbende enthousiast blijven zonder dat bekend is wanneer er daadwerkelijk kan worden overgegaan tot actie.

- *Hoe zou adaptieve een bijdrage kunnen leveren zodat alle stakeholders bij een plan blijven betrokken, ook wanneer de uitvoering op zich laat wachten?*
- *Hoe zou adaptieve planning onzekerheid de ruimte kunnen geven zonder dat het ten koste gaat van het plan en diens uitvoering?*

Kunt u een voorbeeld geven van een planningsopgave waarbij adaptieve planning niet succesvol is gebleken?

Waarom is dit succesvol gebleken?

Om welke redenen?

Kunt u een voorbeeld geven van een planningsopgave waarbij adaptieve planning wel succesvol is gebleken?

Waarom is dit niet succesvol gebleken?

Om welke redenen?

Bijlage 10 - transcript Ward Rauws

Datum:	09.05.2018
Locatie:	Landleven 1, kamer 3.10 te Groningen
Duur:	09.30 tot en met 10.30 uur
Geïnterviewde:	Ward Rauws, universitair docent, vakgebied stadsstudies en planologie, plannings- en ontwikkelingsstudies, expertise op het gebied van onder andere adaptieve planning

A: De financiering voor het plan Holwerd aan Zee is op dit moment nog niet gerealiseerd. Daarmee is er nog geen omslagpunt bereikt van het plan op papier, naar het daadwerkelijk handelen in de fysieke ruimte. En wanneer de financiële middelen vrijkomen zal dit om één bedrag gaan die voor het hele plan is bedoeld, en dit is tevens de reden waarom het financiële gedeelte nog niet is gerealiseerd omdat het dus om een groot bedrag gaat van honderdvijftig miljoen. Dan is mijn vraag, hoe zou adaptieve planning een rol kunnen spelen in de haalbaarheid met betrekking tot de financiering van een plan?

R: Dat is de vraag aan mij of is dit de onderzoeksvraag?

A: Dat is een vraag aan jou.

R: Oké, nou dan is eerst de vraag, wat versta je dan onder adaptieve planning? Want dat is misschien wel even goed om mee te beginnen. Je kan de woorden eigenlijk uit elkaar halen, adaptief en plannen. Als je daar heel snel een eerste blik op werpt dan denk je, dat is bijna een paradox. Adaptief, als je heel erg adaptief bent dan beweeg je met alles mee. Planning gaat over richting geven, dus daar lijkt een soort tegenstrijdigheid in te zitten. Nou, en volgens mij gaat adaptieve planning dus aan de ene kant om wat vermogen te hebben om in te spelen op veranderingen. En dat is in die zin, is dat echt een andere grondhouding dan andere vormen van planning; communicatieve planning, of technisch-rationale planning, of scenario planning. Want die gaan allemaal over pre-sceptische planning en daarmee wil ik zeggen van, oké, ze schrijven voor wat en hoe iets er over een tijdje uit zou moeten zien. Soms heel erg gedetailleerd, soms meer algemeen maar adaptieve planning zegt eigenlijk, maar wacht even. We moeten een soort responsieve verhouding hebben ten opzichte van de omgeving. En dat gaat dus ook over het vermogen creëren in een project om dat te doen, dat is, in mijn ogen, zowel een middel natuurlijk om ergens te komen maar ook een doel op zich.

A: Maar hoe zou dat kunnen? Want, wat je zelf al aangeeft, zwart of wit zo kun je het niet zeggen, maar niet heel duidelijk een doel waar je naartoe wilt. Dus hoe maak je dan een plan op die manier geschikt dat je adaptief zou kunnen zijn?

R: Dat is een hele goede vraag. Want het tweede onderdeel van adaptiviteit is, volgens mij, dat je niet alleen vermogen creëert om te reageren maar daarnaast ook opzoek bent naar transformaties, dus dat de situatie verandert. Dat wil je natuurlijk het liefst in een richting die meer gewenst is dan de oude situatie of dan een andere richting.

A: En wat bedoel je dan met 'situatie'?

R: Nou, dat kan bijvoorbeeld Holwerd aan Zee zijn, of het kan een woningbouwopgave zijn voor de gemeente Groningen zijn, of het kan klimaatbeleid op nationaal niveau zijn. Dus dat

is de transformatieopgave eigenlijk die er ligt. Dus het gaat niet alleen om vermogen, om verandering te creëren, maar het gaat ook over transformatie. Het gaat niet om, in mijn ogen dan hé, het doortrekken van iets zoals iets al is; vergroten of verkleinen van een bepaald proces, maar de zaak op een andere manier aanpakken. Een andere invulling geven aan een gebied is een heel concreet voorbeeld van een transformatie. Die twee samen, dat is volgens mij waar adaptieve planning over gaat. Het gaat nooit alleen maar over adaptief vermogen vergroten en het gaat nooit alleen maar over transformatie want dan zit er geen adaptiviteit meer in. Dus die vallen samen. En dan moet je je afvragen vervolgens, hoe doe je dat dan? Want A er zijn heel veel verschillende manieren om dat te doen; in regels, in manieren van samenwerken, in financieringsmodellen. Maar jouw vraag ging over, volgens mij, als je niet precies weet waar je heen gaat, hoe maak je dan iets adaptief. Klopt dat?

A: Ja, ja.

R. Dat is een hele terechte vraag denk ik. En tegelijk is dat ook net de kern waar het over gaat, want waarom zou je adaptief plannen? Omdat die toekomst lang niet altijd gegeven is en best wel onzeker kan zijn.

A: Maar is de toekomst niet per definitie onzeker?

R: Nou, daar heb je denk ik gelijk in. Alleen ik denk wel dat er gradaties in zijn. In sommige projecten is er meer of minder onzekerheid. Nou, heb je veel onzekerheid dan ga je meer adaptief zijn. Maar, jouw vraag gaat denk ik over iets anders. Kijk, want je kan onzeker zijn in de zin van, bijvoorbeeld, klimaatverandering, zeespiegelstijging. Dat je niet precies weet wanneer die zeespiegel gaat stijgen en hoeveel de stijging gaat zijn. Maar je weet dat de zeespiegel gaat zeggen. Dus een known unknown. Maar je hebt ook situaties waarin je, je hebt het gevoel, ja de digitale technologie gaat heel veel betekenen voor steden, maar wat? Geen idee. Dus dat is veel grotere fundamentele onzekerheid over waar het heen gaat. En dat je eigenlijk niet echt de richting kan bepalen. Dus dat zijn verschillende types situaties. En dat is goed, denk ik, omdat te onderscheiden. En ik weet niet zo goed in welke fase, in welk box Holwerd past maar voor die laatste categorie, dus dat je denkt, van oke, er gaat heel veel veranderen en daar willen we op kunnen reageren maar we hebben echt eigenlijk niet zo'n goed idee waar dat heen gaat. Kijk, bij de energietransitie weten we het, we willen allemaal naar een duurzame energie toe. We weten nog niet precies wanneer, wat, hoe. Maar digitale wereld, technologie, wat betekent dat nou eigenlijk? De virtuele stad, wat is dat? En dan gaat het bijvoorbeeld over, oke kunnen we diversiteit creëren? Dus diversiteit met de functies.

A: En wat wordt er dan verstaan onder 'functies'? Waarvan?

R: Bijvoorbeeld, denk aan de functies in de binnenstad van Groningen. Dan heb je bijvoorbeeld winkels, kantoren, je hebt toerismeactiviteiten, je hebt wonen. En je hebt verschillende typen bedrijvigheid die daar plaatsvinden, je hebt verschillende netwerken. En als je niet weet hoe die toekomst eruit gaat zien, dan moet je zorgen dat je op verschillende mogelijke scenario's kan inspelen.

A: Dus dan moet je eigenlijk voor iedere functie een scenario bedenken? Waar het eventueel tot zou kunnen leiden. Of is dat te ver gezocht?

R: Dat zou heel mooi zijn, maar daarvoor is het nou net weer een beetje te onzeker voor volgens mij. Dus ga je eigenlijk nog een stapje terug en zeg je gewoon, het principe is, we

creëren diversiteit en daarmee weten we dat we minder kwetsbaar zijn dan dat we alles inzetten op één mogelijke toekomst. En ik zal je een voorbeeld geven waardoor het misschien wat duidelijker wordt, tenminste, het helpt mij altijd heel erg. Als je naar het Ruhrgebied kijkt in Duitsland, die waren helemaal geoptimaliseerd voor de productie van zware energie. Alle toeleveranciers, de netwerken, de snelweg, de treinen, het was allemaal gericht op dat die regio, die economisch heel sterk was, optimaal zou functioneren. Toen kwam er één verandering, namelijk outsourcing, en al die bedrijven gingen naar Azië en het hele gebied stortte in elkaar. Omdat er geen diversiteit was. Dus dat is een mogelijkheid, zonder dat je weet waar het naartoe gaat, in die grote onzekerheid, kan je alsnog bedenken, maar hoe kan ik adaptiever kunnen zijn?

A: Maar hadden ze in het geval van Ruhrgebied aan kunnen zien komen dat ze ooit zouden verplaatsen? Wees daar ooit iets op? Ik bedoel, hoe kun je inspelen op het moment als niks daarop wijst? Want als het niet gebeurt, dan implementeer je misschien heel veel dingen wat veel geld kost en wat dus niet nodig is geweest terwijl het concept wat je op dat moment uitvoert succesvol is en succesvol is gebleken in de jaren daarvoor.

R: Ja, ja, precies. En daarom is het risico denk ik ook heel groot en heel verleidelijk om daar gewoon alles op in te zetten. En ik zou zeggen, reserveer ook twintig procent om te diversifiëren en aanvullende activiteiten te ontwikkelen. Altijd eigenlijk, want je weet dat het ene systeem houdt langer dan het andere, maar uiteindelijk is de kans groot dat er dingen voorkomen waardoor je zou moeten aanpassen.

A: Dat zou dan ook moeten binnen adaptieve planning? Dat je altijd een beetje ruimte reserveert voor diversiteit?

R: Ja, afhankelijk dus met wat voor situatie je te maken hebt, wat voor opgave. En hoe, wat voor type onzekerheid je mee te maken hebt. Het artikel van Zandvoort heb je wellicht al gelezen? Zandvoort tweeduizend zeventien, Zandvoort et al, tweeduizend zeventien. Daar maken ze ook onderscheid tussen verschillen typen onzekerheden. En die zeggen iets over welke strategie, waar je op in moet zetten. En het is niet zwart wit hé, het is niet van, oke, we weten, we kunnen heel goed voorspellen waar dit heen gaat, we weten alleen niet precies wanneer het plaatsvindt. Alles is fundamenteel onzeker. Dat is een soort spectrum, en dat betekent ook niet dat als je dat redelijk kan voorspellen je niks doet aan diversifiëring. Alleen je hebt veel beter grip op de situatie, je kan veel beter al bedenken, oke, maar wacht, we kunnen beter dat inzetten. En als je helemaal niks weet, dan kom je dus van, ja weten het niet. We gaan puur inzetten op die diversifiëring, we gaan goed monitoren. Want dat is een tweede punt wat je aansnijdt. Goed in de gaten houden wat er gebeurt, zowel op de plek als eromheen. En wat daar erg bij kan helpen, denk ik, is vergelijkend onderzoek. Dat je ook andere regio's bekijkt die een soortgelijke configuratie hebben, van hé, wat gebeurt daar nou? Zodat je een beetje de trends in beeld krijgt. En een derde poot is misschien ook wel om wat te experimenteren, ruimte te maken voor experiment. Wat zou kunnen aanslaan of niet? En dan komen we misschien ook wel bij Holwerd, want ik snap dat het is een gigantisch project.

A: Ja. In principe is het heel klein begonnen. Het zijn drie inwoners van Holwerd zelf die ervaren dat de omgeving verpaupert; de jonge mensen, de hoogopgeleiden trekken allemaal weg, de werkgelegenheid in het algemeen daalt en daar ook. En toen dachten ze, we moeten iets doen maar we weten niet wat. Maar het staat vast dat we iets moeten doen. En met dat iets, dat hebben ze meer uitgewerkt tot een plan. Alleen ja, alles staat of valt dus met de financiering die dus nog steeds niet gerealiseerd is. Ze hebben heel hard voor zich zelf

gezegd, tweeduizend vijftig is het plan gerealiseerd, wat er ook gebeurt. Ik zei, ook in het meest slechte geval? Ja, ook in de meest erge gevallen blijft tweeduizend vijftig staan.

R: Ik snap ook wel dat ze dat zeggen, want daarmee creëren ze een soort urgentie. Om te handelen.

A: Maar in hun geval heeft het niet meegespeeld dat toen het kabinet demissionair was, er nieuwe partijen zijn gekozen. Want met het demissionaire kabinet waren ze best wel ver, iedereen was heel enthousiast. Maar dat viel toen weg en nu moet je eigenlijk min of meer, niet vanaf nul want de mensen kennen het plan, maar je moet wel die mensen die op die posities nu zitten opnieuw enthousiast zien te krijgen. En dat zorgt voor veel vertraging.

R: En waarom denk jij, waarom ben jij er nou opgedoken vanuit die adaptiviteitsbril?

A: Omdat het nu heel erg toegespitst is op tweeduizend vijftig en ik denk, als het niet lukt dan moet je ook iets achter de hand hebben waardoor je het misschien wat kleiner, gefaseerder uit kunt voeren. Want alles staat of valt nu met dat geld voor de dijkdoorbraak. Maar als dat er niet is, misschien kun je het dan wat kleiner oppakken dat er wel iets gebeurt in de regio zonder dat je zo afhankelijk bent van die dijkdoorbraak. Dus ik dacht, wellicht dat daar een rol voor adaptieve planning in weggelegd is.

R: Ja, ja. Dat vind ik een slimme gedachte.

A: Omdat zij heel erg doen van, ooh en alles is gefaseerd en het komt goed, maar! Tweeduizend vijftig, dat staat vast. Dat ik denk, misschien zou dat iets meer losgelaten kunnen worden. En het is heel erg, wat ik zei, de dijkdoorbraak dat is een soort van heilige graal. En daarom heen, zijn er misschien wel meer opties dan alleen specifiek dat punt.

R: Ja, slim gedacht. Het doe mij heel erg denken aan de Blauwestad.

A: Ja? Ooh, ik hoopte al dat u daar over zou beginnen. Wat vindt u daarvan? Is dat een succes of niet?

R: Heb je mijn paper daarover gelezen?

A: Ja, met college. Heel lang geleden.

R: Ja, oke. Nou ja, lees nog maar eens. Want ik denk dat je namelijk heel veel dingen gaat herkennen.

A: Tweeduizend veertien was dat artikel?

R: Ja, ja. Daar zag je natuurlijk hetzelfde gebeuren. En ik vind nog steeds, ik vind het oprecht een goed plan. En ik zie het ook nog best wel goedkomen hoor, in de Blauwestad.

A: Maar wat vindt u ervan op dit moment?

R: Ik ben er heel lang niet geweest. Maar wat bijvoorbeeld interessant is, als je vanuit adaptieve planning kijkt, is dat ook daar was, oke, deze regio heeft een impuls nodig;

hetzelfde verhaal als in Holwerd. Nou, en er komt een soort alternatieve visie, dat is heel goed en mobiliseert een hele hoop mensen. Dus, met dat plan, met die visie, met het verhaal, Holwerd op de kaart, Holwerd weer aan zee, weet je wel. Dat is denk ik een heel sterk concept. De valkuil die je daar achter hebt, is dat je vervolgens gaat inzetten op één plan, zo moet het worden. En dan is gewoon het risico op misinvestering heel groot. En in dit geval is het ook nog maar de vraag of die haalbaarheid er is. Dus, nou, wat kun je nou uit het artikel halen? Of uit het denken erover, dat kunnen jij en ik alle twee samen denk ik ook wel. Een aantal interessante dingen zitten erin. Jij zegt eigenlijk al van, oke. Het is een hartstikke mooi idee, visie. Maar misschien moeten we denken van, wat zijn de principes achter dat plan? Dát als ijkpunt te nemen en dan verschillende manieren om die principes tot uitvoering te kunnen laten komen. Dan stuur je veel meer op de waarden die je wilt realiseren, dus diversifiëren van de economie, of meer sociale verbinding in de gemeenschap, of aansluiting van het toerisme met de Waddeneilanden, zonder dat je jezelf vastlegt op één bepaalde uitvoering, bijvoorbeeld die dijkdoorbraak. Maar, en daar zit wel een maar aan vast, en dat zag je ook in Blauwestad, sommige interventies worden zodanig als een sleutelinterventie gezien om een project van de grond te krijgen. En dat was in de Blauwestad was dat meer. Dat kan je ook niet half graven, een meer. Het is alles of niks. Dat is met zo'n dijkdoorbraak is dat volgens mij ook een beetje zo. En daar kom je op een gegeven moment bij een punt dat je zegt van, ja dan nemen we dus het risico om die investering te doen. Zonder dat we precies weten hoe dat gaat uitpakken. Dit kunnen we heel moeilijk faseren bijvoorbeeld. Maar mijn eerste vraag zou zijn, kan je zoiets faseren? Misschien kan het wel hoor. Maar als we ervanuit gaan dat dat het niet kan, dat het een eenmalige grote ingreep is, ja, dan is dat dus een, zal maar zeggen, moet het een politiek keuze zijn.

R: Die zeggen, ja, wij nemen het risico, we weten niet precies of dit nou echt wat gaat opleveren, of het echt rendement gaat opleveren, maar wij vinden dit nodig.

A: En bijvoorbeeld in het geval van Holwerd aan Zee, als de dijkdoorbraak zou plaatsvinden, dan komt het water dus binnen. Dat moet dan ergens naartoe. Als gevolg daarvan moet daar achter een meer worden gegraven, dat het water ook ergens naartoe kan stormen. Dat moet weer ontsloten worden met de Holwerdervaart, zodat je als het ware een rondje krijgt. Dat je rondjes kan varen. Dus het één staat wel in verband met het ander, je kan niet zeggen; ik graaf alleen de dijk door en daar houdt het mee op. Dan moet je dus eigenlijk ook het meer graven én die ontsluiting doortrekken. De toenmalige minister, Schultz, heeft gezegd: het plan is nu te groot. Dus hebben zij gezegd, dit worden de drie fasen; dijkdoorbraak, meer graven, ontsluiting van Holwerdervaart. Nu lijkt het heel erg alsof het op zichzelf staande aspecten zijn van het plan, maar één kan niet zonder het ander. Dus ik denk, het lijkt op papier heel mooi gefaseerd, maar in hoeverre is dat in de werkelijkheid echt zo? En dat is ook een vraag die hier staat, van hoe zou adaptieve planning dan kunnen bijdragen om de haalbaarheid qua uitvoering van een plan te vergroten? Gewoon in het algemeen.

R: Ja, ja. Goed, je noemt zelf fasering, dat hebben we gehad. En ik denk, dat is aan de technici misschien om te kijken of dat kan. Maar je zou ook kunnen faseren in een andere vorm, namelijk niet het faseren van de fysieke ingreep maar het project gaat natuurlijk ook heel erg over de positionering van het gebied. Hoe actoren samenwerken om Holwerd smoel te geven en om investeringen van buiten uit te lokken. Dus, het is net zo goed een mentale stap die wordt gezet als een fysieke stap. En ik denk dat die mentale stap, zou je natuurlijk heel veel aan kunnen doen, zonder te veel risico te nemen al met die grote voorinvesteringen. Ja, je kijkt naar, oke wat is er fysiek mogelijk? Kan je een dijkdoorbraak doen, een meer, en is daar

misschien een investeerder die met recreatie daar al voldoende aan heeft? Nou, goed, maar dat zullen ze al wel verkend hebben?

A: Ja, ja. Ze hebben het plan wel doorgerekend.

R: Daar kan je allerlei varianten in verzinnen hé. Dat je zegt van, oke. We realiseren fase één en twee en als we dat doen, dan moeten we overstappen naar fase drie maar we kunnen misschien ook die kant op. Maar ik denk, wat jij eerder noemt, is denk ik ook wel gewoon heel erg interessant, is, ja wacht even. Welke waarden staan hier nu, welke principes willen we bereiken? En kunnen we daaraan werken? En is dit een soort metafoor, he, dat Holwerd aan Zee, waaronder we allerlei verschillende activiteiten kunnen koppelen om wel die waarde te bereiken en dat is misschien wel helemaal niet die dijkdoorbraak.

A: Ja, dat je het hele plan anders benadert dan dat er zo vast wordt gehouden aan alleen de dijkdoorbraak.

R: Ja! Nou ja, goed. Dan kan je nog naar allerlei andere financieringsconstructies zoeken.

A: Dat is ook een beetje de eerste vraag die ik stelde, van: zou adaptieve planning een rol kunnen spelen? Met betrekking tot de financiering van het plan?

R: Ja, ik denk dat je het meer om kan keren van, financieringsmiddelen kunnen onderdeel zijn van een adaptieve manier van plannen. Het is niet dat adaptieve manier een financieringsvorm voorschrijft; die financieringsvormen bestaan al.

A: Maar is het zeg maar iets typisch, een bepaalde financieringsmethode die je vaker bij adaptieve planning terugziet dan bij andere planningsvormen?

R: Nou, ik denk wel dat er vooropstaat is, dat je niet te veel wil voor investeren.

A: Juist niet.

R: Nee. Want dan ben je niet meer adaptief. Stel, jij investeert honderd miljoen in een meer, zoals bij de Blauwestad, dan uiteindelijk is daar bijvoorbeeld heel lang vastgehouden aan strenge bouwvoorschriften. En dat plan, helemaal überhaupt is lang vastgehouden aan het plan, omdat er ontzettend veel geld is ingepompt. Uiteindelijk heeft de provincie de schuld op den duur overgenomen. Maar nee, je wilt eigenlijk natuurlijk zoveel mogelijk minimaliseren. Dus, je zoekt naar manieren waarin opbrengst en investering eigenlijk heel dicht op elkaar volgen en in kleine stapjes worden verdeeld. Want dan blijf je bewegelijk. Ik snap best dat dat in dit plan best wel lastig is. Ken je het boek Flexibele stad?

A: Nee.

R: Want dat gaat onder andere over faseringen in de ruimte, maar ook over financieringsmodellen.

A: Dan heb ik nog een vraag over de stakeholders. Specifiek in het plan van Holwerd is dat heel uitgebreid; van de inwoners tot en met de uitvoerende instanties van Werelderfgoed omdat ze te maken hebben met de Waddenzee. En wat ik al eerder zei, het plan bestaat sinds tweeduizend dertien en het is die hele harde grens van tweeduizend vijftientig, dan is het af

wat er ook gebeurt. De stakeholders zijn op dit moment enthousiast, alleen de vraag is, hoe lang kun je die nog enthousiast houden zonder dat er iets gebeurt? Dan is mijn vraag, hoe zou adaptieve planning een bijdrage kunnen leveren zodat de stakeholders bij het plan blijven betrokken, óók wanneer de uitvoering nog op zich laat wachten?

R: Ja, oke. Ik denk dat dit niet een vraag die heel specifiek is voor adaptieve planning, is eigenlijk een algemene planningsvraag. Want planningsprocessen duren vaak gewoon heel erg lang. Wat lastig is in adaptieve planning, is dat je zegt, we gaan die richting op. Maar, we kunnen ook nog die richting op. Maar dat is meer theoretisch, ik weet niet in hoeverre dat in het Holwerd plan daadwerkelijk sprake van is. Dat is natuurlijk wel lastig, je vraagt commitment aan iets, aan mensen, en tegelijkertijd zeg je, maar we laten ook de horizon nog open. Ik denk dat het heel fair is, want zo werkt de wereld denk ik. Maar mensen willen ook weten waaraan ze hun stem, hun steun geven. Daar zit wel een beetje een spanning. Maar als het dan gaat om, het betrekken en betrokken houden van bewoners is een heel goed punt. Dat moet je A heel goed timen; wanneer vraag je van wie welke inspanning en betrokkenheid. Wat dat betreft moet je ook mensen vooral niet overvragen, dat is denk ik één.

A: Maar ook niet te weinig informeren, want dan is er weer kans op opstand. Of opstand, maar dat mensen het er vooral niet mee eens zijn.

R: Natuurlijk! Ja dat klopt. Het vraagt, en dat zullen ze vast doen, een grote eerlijkheid over waar het staat en waar ze mee bezig zijn. Het vraagt denk ik ook kleine succesjes behalen, tussendoor. En die gewoon vieren met elkaar. Dus, er is een volgende stap gezet, ik weet niet, er is een fietsroute die misschien Holwerd aan Zee die wordt gelanceerd. Of, er is een mooie, historische tentoonstelling waarin je laat zien hoe de zee ooit in Holwerd lag. Dat zijn allemaal dingen om het verhaal levend te houden. Dus de kleine successen zorgen dat je op de korte termijn, zal maar zeggen kleine succesjes boekt, dat dat het verhaal blijft leven en dat mensen ook zien, he er gebeurt wat. En aan de andere kant, ook gewoon eerlijk zijn, ja dit is een proces van de lange adem. Wij komen ook niet telkens bij u terug, u weet dat dit speelt, één keer per jaar organiseren wij een event, desnoods een soort festival, waarin we een soort jaarlijkse update geven want tegelijkertijd kunt u altijd hier op de website alle informatie vinden. Maar goed, ja.

A: Maar is dat wezenlijk anders, binnen adaptieve planning, dan andere planningsvormen?

R: Nee, dat denk ik niet.

A: Dat is niet wat jij met jouw expertise hebt gezien, van adaptieve planning dat dat verschilt met andere planningsvormen?

R: Nee, nee. Ik denk wel, de vraag is, daar ging het eerste deel van het antwoord over, kijk, als je geen duidelijke stip op de horizon hebt, en bij sommige projecten heb je dat wat minder, dan zeg je van ja, we willen zoekend meebewegen. Dan word je wat minder, dan kunnen mensen het gevoel hebben van, ja maar die overheid, in dit geval de initiatiefnemers, hoe betrouwbaar zijn ze nu eigenlijk? Want ze passen hun koers aan. Dat is wel een extra moeilijkheid denk ik.

A: Dan had ik nog een vraag over hetzelfde. Hoe adaptieve planning onzekerheid de ruimte zou kunnen geven, zonder dat het ten koste gaat van het plan en diens uitvoering? Dus, met andere woorden, dat er wel ruimte is voor onzekerheid, maar zonder dat mensen denken van,

nou dat is zo onzeker, dit geloof ik allemaal wel. Daar gaan we toch maar niet mee in zee. En of daarin een rol in weggelegd zou kunnen zijn voor adaptieve planning.

R: Maar voor wat voor onzekerheden wil je dan de ruimte geven?

A: Ze weten nu alleen maar dat tweeduizend vijftwintig vaststaat, even specifiek over Holwerd, en ze weten nog niet precies of het doorgaat, en op welke manier. Dus dat is redelijk onzeker. En hoe ze die onzekerheid het hoofd zouden kunnen bieden door middel van misschien adaptieve planning? Zodat die onzekerheid misschien wat wordt weggenomen? Of weggenomen, of wat meer wordt ingekaderd, dat mensen denken, ooh ja! Het is niet helemaal duidelijk maar we hebben nog wel vertrouwen in het plan dus wij geven onze steun.

R: Je zit heel erg in de planvoorbereidingsfase he. Dus, het eerst waar ik aan dacht, is, je kan zeggen van, oke. Dit is de visie voor het gebied en ik maak daar niet een plan voor in de vorm van een bestemmingsplan maar ik stel een aantal principes op waar mensen aan moeten voldoen, of waar het project aan moet voldoen. Maar de invulling van die projecten, en wanneer mensen dat doen, en hoe groot de projecten zijn, die laat ik vrij. Dat is organische gebiedsontwikkeling eigenlijk, daar kom je dan in terecht. Dan zeg je eigenlijk van, we weten van, oke, we willen dit gebied transformeren. Daar gaan we mee beginnen, we hebben een soort basisstructuur liggen, een infrastructuur bijvoorbeeld. Dat is een soort kapstok dan waar projecten op kunnen inpluggen. Nou, dat is misschien hier ook wel? Ligt er al fysieke verbindingen naar de zee?

A: Nee, want die wordt dus onderbroken door de dijk.

R: Oh ja, oke.

A: Dus dat moet echt opengeboken worden voordat dat dat weer kan.

R: Ja, oke. Maar tot aan de dijk loopt er wel een?

A: Ja, maar alleen specifiek bij Holwerd is het zo dat je, je hebt de dijk. En dan heb je eerst nog twee kilometer een soort van kweldergebied en dan begint de zee. Dat is ook waar de pier zeg maar doorheen loopt, waar je de boot kan nemen naar Ameland.

R: Ja, ja, precies. Die lijn, die beoogde verbinding zal ik maar zeggen, daarvan zou je nog steeds kunnen zeggen, van oke, rondom die beoogde verbinding, of die er nou in de vorm van water komt of op een andere manier, ja. Mag je van alles gaan ontwikkeling, misschien ook tijdelijke ontwikkeling, tijdelijke pop-up zaken, weet ik veel, dingen op palen in dat kweldergebied om maar te laten zien dat die as aan het ontwikkelen is.

A: Dus dat is van belang. Wat je net ook al zei, dat je dus de kleine succesjes viert en laten zien dat het plan nog steeds levend is, doordat er dingen gebeuren.

R: Ja, maar jouw tweede vraag was denk ik ook een hele interessante? Maar volgens mij dwaal ik er een beetje vanaf? Want daarnaast zei je, volgens mij, een plan moet ontwikkeld worden?

A: Nou, het ging er meer om, omdat ieder plan kent onzekerheid. En omdat de stakeholders al zo lang moeten wachten, voordat er iets gebeurt, hoe adaptieve planning daar een rol in zou

kunnen spelen? Dat mensen wel weten van, oke het is onzeker maar ondanks dat weten we dat het wel goed komt met het plan. En wij blijven het plan steunen. En of daar eventueel een rol in weggelegd is voor adaptieve planning?

R: Ja, je zou een parallel kunnen trekken. Groningen tweeduizend dertig, wil het CO2 neutraal zijn, volgens mij. Dat is een heel duidelijke ambitie. Maar hoe we daar gaan komen? Dat is echt nog compleet onduidelijk. De technologie, die ontwikkeld zich razendsnel. Er zijn andere investeerders he, de gasindustrie gaat nu op z'n kop. Andere partijen worden machtige actoren, die wat te zeggen hebben. Dus dat is nog onduidelijk. Dus wat je volgens mij dan moet doen, is laten zien, he, wat voor waarde je koerst en daaromheen proberen te zeggen, nou, dat willen we écht niet meer. Dus je wilt wel zorgen, en je wilt wel in die zin een ondergrens stellen aan wat er gebeurt aan ontwikkeling in het gebied. Dat wil je wel concentreren op dat project. Dus dat kan een ruimtelijke concentratie zijn, maar het kan het type project zijn dat je concentreert. Tegelijkertijd wil je eigenlijk een beetje verkennen; hoe zou het eruit te kunnen komen te zien? Dat kan misschien wel bijvoorbeeld heel erg virtueel. Waarom zou je niet een virtueel experiment lab Holwerd aan Zee maken? Stel je voor dat je in Holwerd bent en je dat je daar kan wanen in hoe het er mogelijk uit komt te zien. Dan voed je die projecties.

A: Ja, dat mensen een beter beeld krijgen hoe het zou kunnen worden.

R: Ja! Of je ontwikkeld een game waarin mensen als projectontwikkelaar dat project moeten realiseren als een soort SimCity alleen dan Holwerd aan Zee. Ik weet het niet, ik zit ook maar even hardop mee te denken.

A: Dan heb ik nog een vraag, kun je een voorbeeld geven van een planningsopgave waarbij adaptieve planning zowel niet als wel succesvol is gebleken? Zeg maar los van elkaar; een project wat wel succesvol was met adaptieve planning, en welke niet? En waarom dat dan wel of niet succesvol is gebleken.

R: Goeie vraag. Allereerst is even belangrijk, adaptieve planning is niet één ding. Er zijn heel veel verschillende vormen van adaptief plannen. Dat is dus ook de moeilijkheid, je moet het differentiëren. Dat is iets waar ook wij hard mee bezig zijn, het is niet dat dat al duidelijk is of zo. Maar je hebt bijvoorbeeld een deltaprogramma waarin adaptive pathways zijn geformuleerd, adaptive dynamic pathways zoals dat heet. En dat gaat over een manier van plannen waarin je zegt, oke: dit willen we bereiken. Maar we weten nog niet precies hoe we daar gaan komen en daarom brengen we verschillende paden in beeld; wanneer we zouden moeten overstappen naar een andere strategie. Dat is adaptiviteit in het proces creëren. Dat is wel een vrij technische benadering. En het is ook logisch want het gaat heel erg over het watersysteem, dus het is in die zin wel een hele grote opgave, in omvang, maar ook relatief eenvoudig eigenlijk. Dat zullen de mensen niet met mij eens zijn denk ik, maar de systematiek is wel heel erg goed doordacht. En ik vind zelf ook, ik ben heel benieuwd hoor hoe het in Almere gaat, maar Almere Oosterwold, dat is een organisch gebiedsontwikkelingsproject, waarin een heel groot nieuw stadsdeel, daar is eigenlijk helemaal geen plan voor gemaakt. Er is gezegd, dit is het gebied, dit zijn tien principes waaraan je je moet houden en vervolgens ben je helemaal vrij om het in te vullen.

A: Is dat ook zo met woningen?

R: Ja.

* 00.34.47 tot en met 00.35.44 wordt een excursie naar onder andere Almere besproken, de overeenkomst met Almere Oosterwold en de vrije regels van dit gebied *

R: Dus dat gebied dat ontwikkelt zich organisch. Ik vind dat heel spannend. Dat is voor Nederlanders echt heel erg nieuw. Het mooie daarvan is, is dat je niet vastlegt welke functie alles moet krijgen maar dat dat zich eigenlijk door de tijd heen z'n eigen identiteit, eigen functie kan krijgen. Dat vind ik wel een mooi voorbeeld. Zijn er voorbeelden waarbij het mislukt is? Vast. Goeie vraag ook. Waar is dat het geval?

A: Sommigen vinden de Blauwestad mislukt.

R: Ja, maar is dat adaptieve gepland? Nee. Dat is een traditioneel voorbeeld van een blauwdrukplan. Ik zou niet zeggen dat dat een voorbeeld is van mislukte adaptieve planning. Ik zou het niet weten joh.

A: Maar als we dan nog eens terug gaan naar het voorbeeld van de Blauwestad, als dat wel adaptief planning had gekend. Had het dan beter of anders tot een succesvol project kunnen worden?

R: Nou dan waren in ieder geval de voorinvesteringen beperkter geweest. Op een gegeven moment waren al die eilanden aangelegd, de wegen aangelegd, de lantarenpalen brandden zelfs al, maar er was bijna niemand. Je zou dat veel gefaseerder doen. Wellicht ook wat meer op principes sturen zoals jij ook al zei. Dus niet een helemaal uitgedetailleerd plan, maar meer: wat zou het plan moeten betekenen voor de regio? Kunnen betekenen voor de regio? En vervolgens daarin ook vrijheid laten om verschillende invullingen een kans te geven. Er was bijvoorbeeld een tijd lang, ik weet niet of dat nog steeds speelt, een partij die dacht; we kunnen hier wel vakantiewoningen realiseren maar dat mocht toen niet.

* 00.38.17 tot en met 00.38.50 wordt de huidige invulling van de Blauwestad besproken *

R: Nog even terug naar mislukt, want ik zat even te denken, wanneer is iets mislukt?

A: Mislukt, dat klinkt misschien een beetje zwart wit. Dat is dus een beetje lastig.

R: Er zijn projecten waarin, dat zie je best wel veel. In Groningen heb je bijvoorbeeld het Suikerunieterrein, maar er zijn heel veel steden in Nederland waar oude industriegebieden, in de stad liggen en die dan tijdelijk de kans krijgen om op een andere manier bestemd te worden. Dat zou je kunnen zien als een vorm van adaptiviteit; er wordt verkend. Wat kan daar? Wat kan daar mogelijk wortel schieten, wat zou daar mogelijk kansrijk kunnen zijn? Ik denk wel dat door een aantal stakeholders dat soort projecten soms wel eens als een mislukking wordt gezien. Want er zijn bijvoorbeeld ondernemers die daar best wel veel moeite en energie insteken en dan vervolgens niet de kans krijgen om zich definitief in dat gebied te vestigen, omdat daarna de boel tegen de vlakte gaat en wordt er bijvoorbeeld een nieuwe woonwijk gebouwd.

A: Dat klinkt een beetje zoals Open Ebbinge. Is dat daar ook het geval?

R: Ik denk dat voor een deel het wel zo wordt ervaren. In dat soort tijdelijke bestemming ga je natuurlijk verwachtingen creëren.

A: Want wat is tijdelijk? Want het heeft daar wel vijf, zes jaren gestaan. Als het niet langer is.

R: Ja, ja, precies. Het is daar verlengd inderdaad. En dat is natuurlijk lastig voor ook de overheid. Want die is op zich heel duidelijk in geweest. Maar ik vind het in die zin, wel mislukt. Niet zozeer omdat partijen weer wegmoeten, want dat was vanaf het begin af aan wel een beetje de deal. Maar ik zou wel graag zien dat dat soort tijdelijke ontwikkelingen ook betekenis krijgen voor de plek, ook voor de lange termijn. En niet dat je de sociale structuren, maar ook de identiteit die het aan een gebied geeft eigenlijk weer uitgumt, en dan eigenlijk opnieuw begint. Dan zou ik een project wel redelijk als mislukt ervaren.

A: Vind je dat dan ook bij de Suikerunie?

R: Dat is net begonnen. En ik zeg ook niet dat dit het geval is bij Open Ebbinge, maar ik denk wel dat bij een deel van het transformatieproces wordt gezegd, nou we doen gewoon tijdelijk doen we daar wat. En er wordt eigenlijk niet helemaal goed nagedacht over, oke. Hoe kunnen we die tijdelijke ontwikkelingen ook bijdragen aan de langetermijnontwikkelingen.

* 00.41.34 tot en met 00.41.54 wordt het gevoel op Open Ebbinge besproken *

R: Het is natuurlijk hele dure grond daar. Wat wil je daarmee? Dat snap ik ook allemaal wel, maar je zou bijvoorbeeld wel voorzieningen of dingen die daar zijn ontstaan, op de één of andere manier een plek willen geven. Ook in de meer permanente structuur en bebouwing die daar nu gerealiseerd wordt. Goeie vraag, een adaptief planningsproject wat is mislukt. Moet ik echt even over nadenken, ook dus omdat adaptieve planning is niet, dat ze zeggen; oke, dit is een adaptief planningsproject. Het is meer een benadering dan dat je zal zeggen, oke, dit is een adaptief plan en dit is geen adaptief plan. Het is dus ook moeilijk om te bedenken, oke, noem een voorbeeld van een adaptief planningsproject, is best wel lastig. Want ze zijn niet zo gelabeld.

A: Wat ik zelf uit de theorie haalde, is dat, hoe ik het heb ervaren, wanneer je van adaptieve planning mag spreken is wanneer er flexibiliteit, fasering en evalueren, dat dat ook heel belangrijk is gebleken binnen adaptieve planning. Maar het is natuurlijk niet zo als je die drie kunt afvinken, dat het dus dan adaptieve planning is.

R: Nee. En tegelijkertijd is het ook niet zo dat er daarin geen differentiatie is. Dus dan heb je nog heel veel verschillende vormen.

A: Het lijkt relatief simpel maar als je daar dan in verdiept, dan blijkt het toch niet zo simpel te zijn.

R: Om je even een inzicht te geven, wij werken hier nu aan met een team van vijf mensen. En we bijten echt wel onze tanden erop stuk.

* 00.43.33 tot en met 00.44.00 wordt de voortgang van dat onderzoek besproken *

A: Wat is het precies wat jullie doen?

R: We proberen eigenlijk uit te leggen wat betekent nou adaptiviteit voor het omgevingsbeleid. Dus de term adaptief, wat houdt die in? En de vraag die we erin stellen is

bijvoorbeeld, maar wie is dan adaptief? Adaptief voor wat? Die vraag stelde jij ook in het begin, van: is het een hele duidelijke stip op de horizon, is het een bepaalde opgave die er is, of is het meer een soort zoekproces? Waarin je denkt, er is hier allerlei dynamiek maar we weten niet precies waarnaartoe. Dus adaptief voor wat? En wat is adaptief? Is het de ruimte? Zijn het regels, die adaptief zijn? Zijn het samenwerkingsverbanden die adaptief zijn?

A: En moet dat allemaal adaptief zijn om adaptief te kunnen zijn?

R: Nee, volgens mij niet. Maar tegelijkertijd, ik vind bijvoorbeeld Ruimte voor de Rivier geen adaptief project. Want in feite, wat daar is gedaan, is; we gaan ruimte creëren voor het water. En het mooie daarvan is natuurlijk als er hoogwater is, dat er inderdaad meer ruimte is. Maar de functie en de structuur van die riviergebieden is precies hetzelfde, alleen is er wat meer ruimte gecreëerd. Het vermogen om mee te transformeren met veranderingen in de omgeving is er eigenlijk niet. De functie is nog hetzelfde, er is alleen door een andere structuur is ervoor gekozen, die eilandjes, wordt er nog steeds voor gezorgd dat het nog steeds op dezelfde manier kan functioneren.

A: Zou dat toepasbaar zijn met een rivier? Want een rivier stroomt hoe die stroomt. En dan kun je door menselijk toedoen wel iets aan veranderen maar als je de natuur haar gang laat gaan niet. Zou adaptieve planning daarbij toepasbaar zijn?

R: In ieder geval zou je ruimte kunnen creëren in dat soort projecten, ook voor andere invullingen, andere vorm van gebruik, dan wordt het al een stuk adaptiever denk ik.

A: Is dat toegestaan bij rivieren wat een natuurgebied is en beschermd en ecologische waarde heeft?

R: Tuurlijk. Maar goed, maar dat kom je overal tegen. Dus je moet overal, heb je een aantal basisprincipes die je wel wilt borgen. Je wilt niet zorgen dat er een kerncentrale naast je huis komt. Ik noem het even, omdat het vaak als voorbeeld wordt aangehaald, daar zijn we echt adaptief geworden. Maar wat is daar nou echt adaptief aan? Niet zoals we aan het begin van dit gesprek hebben gedefinieerd, dat je het vermogen hebt om blijvend, dus door de tijd heen, te kunnen blijven reageren op de veranderingen die er plaats vinden.

A: Hoe spelen eventuele evaluatiemoment een rol?

R: Heel veel denk ik. Als je evaluatiemomenten ook de ruimte bieden om de koers te wijzigen. Want een deel van de evaluatiemomenten is gewoon zo ingericht; we hebben een project, we hebben deze middelen geïnvesteerd, we hebben deze tijdshorizon, we liggen gewoon nog op koers. Dat is gewoon projectmanagement. Ben je op weg naar wat je wou halen en dat is dus niet adaptiviteit. Adaptiviteit is, he, het speelveld is misschien wel veranderd. Zijn er nieuwe kansen of moeten we dingen anders doen?

A: En dat je op basis daarvan, vanuit een nieuw punt begint dan wat je vertrekpunt was.

R: Dat je gaat sleutelen, ja. En dan is de vraag natuurlijk, waaraan ga je sleutelen? Want mensen vinden niks vervelender dan als je echt aan het fundament gaat sleutelen. Namelijk, oke, we hadden een aantal regels, afspraken met elkaar gemaakt. En die ga je dan herijken, opnieuw vaststellen. Dat moet je niet te vaak doen denk ik. Dan verlies je draagkracht. Maar je kan natuurlijk wel, met die fasering, kan je zeggen, oke, hier hebben we nu de afgelopen

jaren in geïnvesteerd. Misschien moeten we nu onze aandacht daar naartoe verleggen. Of, we hebben vooral met deze mensen samengewerkt, maar we zien eigenlijk dat er ook een andere coalitie belangrijker wordt.

A: En in zo'n evaluatiemoment, is het dan van belang dat je iedere belanghebbende en stakeholder daarin meeneemt?

R: Dat ligt er helemaal aan wat je wilt bereiken, denk ik. Wat ben je aan het evalueren? Het is heel makkelijk om te zeggen, ja, moet je doen.

A: Meer met het oog op, wel even specifiek op Holwerd, omdat je zoveel stakeholders hebt, en omdat er zolang niks gebeurt, dat je misschien wel evalueren van, wij zijn nu hier en moeten daar naartoe. Maar zoals het nu gaat, loopt het blijkbaar niet want er gebeurt niet zoveel. Hoe kunnen we toch op dat punt komen?

R: Volgens mij zijn bij stakeholders, zijn er altijd twee dingen belangrijk om af te vragen; wie heeft er invloed? Wie kan ook daadwerkelijk de koers wijzingen? Er zijn ook actoren die dat helemaal niet kunnen maar wel de effecten ondervinden. Ja, die zijn altijd belangrijk om in het snotje te hebben denk ik. Dat lijkt mij absoluut. Maar dat betekent niet dat er automatisch altijd iedereen betrokken moet worden.

A: Dat is wel lastig, wat je zei, als je gewoon zegt van, hoe gaat het? Ja, goed. Daar gaan we naartoe. Om dan het verschil echt te maken tussen projectmanagement en echt evalueren en daarop voortborduren.

R: Ja. Willen leren. Tuurlijk is dat lastig! Waarom is dat zo lastig? Politiek. Je zegt, we gaan hiervoor en ook die drie kartrekkers hebben gezegd, we gaan hier voor. Daar houden ze heel erg aan vast en dat is ook belangrijk natuurlijk om commitment te krijgen. Dat wil je ook niet zomaar loslaten. En ook, het is best wel moeilijk om out of the box te denken en een open blik te houden.

A: En dat mensen daarin mee durven te gaan.

R: Dat ook nog eens, ja. Daar kan je, denk ik, ook wel slimme vormen voor bedenken. Een vriend van mij, zijn beroep is devil's advocate en die wordt letterlijk ingehuurd bij projecten om met een externe blik naar dat soort projecten te kijken. En je kan natuurlijk van tevoren ook het proces zo inrichten. Dat je ijkpunten neemt waarvan je zegt, oke, als het investeringsbudget boven de honderd miljoen uitkomt, dan gaan we opnieuw kijken, waar staan we nu? Want dan hebben we misschien niet die honderdvijftig miljoen maar wel die honderd miljoen. Wat kunnen we dan realiseren? Dus je kan wel van tevoren bedenken, wat zijn mogelijke moment waarop we wel weer even bij elkaar moeten komen. Om te bedenken, oke, wat gaan we nu anders doen? Het is tegelijkertijd goed om te blijven monitoren.

* 00.51.05 tot en met 00.51.18 wordt het interview afgesloten en de geïnterviewde bedankt *

